ЗМІСТ:

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА: Снить ся 161
ГР. ЧУПРИНКА: Годинник . 165
ПЕТРО СТАХ: „Революція“ 166
В. ЧИКАЛЕНКО: Спогади про Михайла Коцюбинського 168
С. СЛІСАРЕНКО: Літо . . . 178
А. ПОСТОЛОВСЬКИЙ: Вітре, брате 179
В. ВИННИЧЕНКО: Записки Кирпатого Мефистофеля. (Далі) 180
ХР. АЛЧЕВСЬКА: Поезія. . 222
ГР. ЧУПРИНКА: І. Порада 223
II. Арфянка 223
III. Рідне поле 224
МИХ. МОЧУЛЬСЬКИЙ: Михайло Щепкин і Тарас Шевченко 225
М. ШАПОВАЛ: Ударив дзвін 255
В. ЛАЩЕНКО: Дві хмарки. 256
П. ГАЙ: Спи, моя любая . . 256
ЛЮБОВ ЯНОВСЬКА: Мій роман 257
Ю. ТИЩЕНКО: Пісня. . . . 281
П. ТИЧИНА: О, я не невільник. 281
МИХ. ІВЧЕНКО: Марійка. . 282
О. ОЛЕСЬ: І. Як дивний сон 294
II. Ще раз тобі всміхнулась доля 294
Н. РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО: В країні горя і руїни . . . 295
ПАВЛО ПАВИЧ: Казка . . . 331
ПАВЛО ТЕМЧЕНКО: Злодій 333
БІБЛІОҐРАФІЯ. 344
ОГОЛОШЕННЯ.

1917.

РІЧНИК XVIII. ТОМ LXVII.

КНИЖКА II-III. СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

КИЇВ.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський і Київі“.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

НОВА РАДА.

Газета політична, економічна й літературна.

Виходить що-дня, окрім понеділків і днів після велик. свят.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на 1917 рік: на 3 міс.—10 руб., на 2 міс.- 6 руб. 50 к., на 1 міс.—3 р. 50 к. Передплата приймаєть ся тільки з 1-го кожного місяця.

Адреса редакції й контори: у **Київі, Інститутська, 22.**

Телефон редакції 64—80. Почт. скринька № 373.

РОБІТНИЧА ГАЗЕТА.

Центральний орган української соціаль-демократ. роб. партії.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: 1 м.—3 карб. 25 к., — до кінця року 13 карб.

Адреса контори і редакції: **Київ, Михайлівський пр. 35, пом. 1.**

НАРОДНЯ ВОЛЯ.

Газета обслуговує інтереси трудового селянства і робітництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: місячно—3 карб. 75 к., до кінця року—15 карб.

Адреса контори: **Київ, Хрещатик № 27**; редакції: **Рильський пер., 2.**

БОРОТЬБА.

Двохтижневник. Орган української партії соціялістів-революц.

ПЕРЕДПЛАТА: на місяць 1 карб. Адреса: **Київ, Рильський пер., № 2.**

НОВИНИ.

Мих. Грушевський: *Ілюстрована історія України.* Двацять шеста тисяча. Ціна 4 карб. 80 коп.

Всесвітня історія в короткім огляді. Ч. I і II по 2 карб. 50 к. Частина третя друкуєть ся.

Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). Виданнє друге. Ціна 1 карб. 60 к.

О. Олесь: *Поезії.* Кн. V. Ціна 3 карб.

Хвесько Андибер (*дума-пєса*). Ціна 40 коп.

С. Черкасенко: *Вони перемогли й инші оповідання.* Виданнє Українсько руської Видавничої Спілки. Ціна 2 руб.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА.

Снить ся...

Воєнний акорд.

Пристань, що припирає пів до моря, пів до суходолу, вкритого лїсами та скелями.

Мужеські голоси бадьоро: „Ми ще не в дорозї до повороту. Ми ще не готові... Ми ще йдемо. В гори і в долини...

Ви не бачите? Не чуєте?... Одні мурашками вилазять на скелї і сторожать або розсївають юрби гарматним огнем; иньші кипять з окульбачиними кіньми в яругах із розірваною землею. Другі конають у калюжах крови; иньші знову, немов борсуки, поховались у дучки-нори, між деревами, що до сну вколисують їх своїм шумом та зодягають у святочне убраннє, білий пух; або на вартї мерзнуть-качанїють під стрункими смереками, вкритими снїгом, і не рухають ся з місця. Третї гадюками повзуть по землї, потім схоплюють ся, кидають ся на своїх ворогів і змагають ся з ними.

Сказано: ми ще не готові. Але ми вернемо. Ми вернемо! Як затихнуть села, городи і ті закутки, що ждуть нас, — тодї ми вернемо. Скільки верне нас, — ви побачите. Не всї ми вернемо, і не в-купі, і не однаковою ходою, і не одним шляхом...

Коли ми прощали ся й відходили, земля чула на собі силу, відвагу, жвавість і рівну ходу. Вона чула неначе одну ходу. Кождий із нас був одиницею. Одною цїлістю, одною цїнністю, — тїлом і душею. Чорна земля ще в-останнє була нагодована нашими руками, пещена нашою дбайливістю, зогріта нашою любовю, оздоблена хвилястим золотом — — —

Але ми вернемо. Ми вернемо! Тільки ми ще не готові. Якась сила не пускає нас... Не чуєте нас? Насторожіть ваші вуха! Напружіть ваші очи! — а переконаєте ся скільки ще нас.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Будьте терпеливі! Не зупиняйте нас! Не турбуйте нас у снї! Задержіть сльози! А зітхання та молитви не посилайте наздогін за нами! Вони заваджають нам і відвалюють камінь із гробниці серця... Або нї! Молїть ся за нас, молїть ся! Хто знає, що лїпше?...“

* * *

Пристань із жінками і дїтьми. Вони виглядають своїх мужів, батьків і братів. Усї заслонюють очи руками, бо якась кровава ясність разить їм зїницї. Одні худі, помарнїлі, постарілі постатї в лахмітю, осяяні багровим сонцем; иньші, що стоять у тїнї з клунками в руках, оповиті сивою, густою імлою.

Чи ще не повертають вони? — питають їхні жіночі серця. Як довго ще ждати їх? Уже раз і ще раз осипало ся листе з дерев, потім воно знову зазеленїло, знову осипалось і знову снїговий саван вкривав усе. А *їх* все ще нема, нема і нема... І молились і благали... і служби по церквах наймали. Ждали, потїшали себе, або жахали ся привидів мужів, батьків і братів, що нїби десь із далеких піль, із ровів, з по-за скель сунули на них з худими, запалими обличями, з переляканими очима, що бачили, як люди камянїли, з розуму сходили... казились; або ввижалось їм, що їх мужі, батьки і брати лежать у чужій сторонї з висмиканими диким птахом очима, з пошматованим диким звірем тїлом...

— Хто нам зоре рілю, хто засїє її? Вона тепер лежить у нас перелогом, — питали себе жінки, наче перекидаючись болячками, й усміхались тупо та дивно.

— Вона вже зорана й засїяна, та чорна ріля! — чиїсь невідомі голоси відповідали їм глухо й затихали. — Вона вже засїяна! Не бачили?...

Жалібний зойк підняв ся й замовк. Голос лячно лягав плазом, щоби нїхто довкола не чув його, і знову підіймав ся, немов збунтована морська хвиля.

— Одже не приходите ще? — питали жінки з розпукою і штовхали дїтей, що заплакані підходили до них несміло або й рішуче, і квилили: „хлїба!“

Обмерзлі, почервонїлі кулачки дїтей тиснули ся до очей матерей, били їх у груди й ганьбили їх грубими словами, караючи за голод та холод.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ми скажемо татови!... Скажемо!... — грозили дітваки й викривляли ротики до матерей, що з болем відвертали ся від них і нерухомо дивились у далечінь. — „А-я!... Скажемо все! Ми не такі, як ви гадаете. Ми знаемо все. І те навіть, що ви замикаете хліб перед нами... Ви тільки ходите до церкви, голодними запираете нас дома, аби ми не бігли за вами, не знали нічого й не просили хліба. А, як-же! Ми все знаемо і скажемо татови...

. . . . . .

* * *

Мужеська пристань, віддїлена від жіночої клубами чорного диму. Обидві пристанї зближають ся й віддалюють ся від себе. На мужеській пристанї місцями вибухає огонь.

Мужеські голоси: „Нетерплячка охопила вас? Але ж вона і в нас вілась ржою! Чи ми ж творимо час? Ми є? Колись ми були. Тодї була минувшість і сучасність. Тепер нас згортають, немов розсипане сміте. І де дїнуть нас? Та вам сего не треба знати! Може згорнуть нас в один кут, а може і в другий...

Иноді падають на нас птахи-вісти й мучать нас, як гадки про вас і про те, що дїеть ся довкола вас, і про те, що усуваеть ся з під ніг. Але ми розважаемо себе...

Чи доходять до вас наші піснї? Ми живемо далеко-далеко... Нас окружають вовки, над нами лїтають чорні ворони. Нами начиняють ся безоднї між скелями й накривають ся дошками, аби через так зроблений міст могли переходити наші наступники і бороти ся з пралїсами та дикими звірями. Тому ми ще не готові... І як же-ж так швидко? Ми-ж не крилаті птахи! Під нашими ногами земля і не така, якою ми лишили її. Вона вже вкрита плодом. На ній цвитуть червоні маки: по ровах, на могилах, на порожнїх, покинутих полях... Вони, ті маки, пнуть ся в гору і шелестять про тих, що гуляли ранїйше від нас, аби опісля на свое місце — нам зробити місце...

Ми, очікувані вами, ще не можемо вернути. Велика частина нас іде новим кроком. Ми йдемо поволї-поволї — одною ногою, в супроводї стукоту костура. Раз, і ще раз,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і ще раз — все далї й далї... Новим кроком... Ми ще не швидко вернемо... Не визирайте нас!... Іще листє не осипало ся тричі з високої деревини. Ще ясні очи молодих товаришів не жахали ся; ще божевіле не викривило їхнїх вуст; ще вони не бачили того, що бачили й бачимо ми — передвчасно посивилі старцї. Але яке вам дїло до того? Ви знаєте що иньше. Ви вірні матері своїх синів-героїв, нетерпливі сестри, і цвитучі дївчата... Ждїть нас! Слухайте бренькіт і брязкіт музики і того, що слїдкує за нею в повітрі, і бореть ся!... Се людські струни рвуть ся... Ті, що вязали нас до вас, а вас до нас... Вони!.. вони!..

Ви мовчіть, нїмі поети, землю обнїмайте, аби не тяжіла на зраненій груди! Ми вернемо! Ми вернемо до вас!..“

* * *

Мійська пристань з жінками, дїтьми і старцями. В повітрі чути гарматні гуки. В містї — мовчанка. Уривчастий віддих страху лїтає. Здавлені сльози пробивають ся з очей і побілїлі жіночі та дитячі вуста відкривають ся майже несвідомо, аби з них розійшов ся зойк ляку та розпуки.

„Ми думали, що вони вже повернуть... Дерева в-трете обновили листє... А воно знову!... Знову трусить ся земля... А що там по противній сторонї дїеть ся? Хто знає?... Гадки чорними загадками снують ся по головах.

Дїти мовчіть! Не пищіть: „хлїба, хлїба!“ Відки-ж ми візьмемо його? Підождїть!... Аж батьки повернуть!...“

Дїти: „Батьки не вертають. Ми не хочемо ждати так довго... Хлїба! Мамо! Хлїба! А, нї! — ми підемо в противну сторону...“

„Зрадники!...“ — гадюкою звив ся материнський голос у повітрі і кулаки стали падати важко на дитячі плечі.

Плач і риданнє.

„Мамо! Хлї-ба!!“

. . . . . .

* * *

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Похилі старці грізно здіймають худощаві руки з грубими кулаками, що нагадують затвердлі чорні груди землї, й вимахуючи ними, кричать:

„Вертайте наші сини і внуки! Вертайте герої зоставити слїд по собі на своїй землї!...“

Опісля вони збивають ся в одну масу і таємничо щось розказують собі півголосом. Та се триває недовго. Вони знову розсипають ся, дивлять ся туди, де мужеська пристань, оповита сизою імлою, й кличуть тремтячим голосом:

„Вертайте наші сини і внуки! Вертайте герої зоставити слїд по собі на своїй землї!..“

З мужеської пристанї долїтають далекі, поодинокі, глухі голоси:

„Наші батьки, дїди і приятелї! Ми вернемо! Колишні наші сторожі і вчителї добра та любови! Ми вернемо! Але ми ще слїпі і не натрапили на стежку, що веде до здобутого щастя... Ми ще йдемо напомацки, але ми вернемо, ми вернемо, вернемо!...“

2. II. 1917.

ГР. ЧУПРИНКА.

Годинник.

Тик, так... Тик, так...
Тихо стукає годинник;
Тихне, тухне ночі ляк.
На години,
На хвилини
Линуть зміни;
Переміни
Пробігають,
Пролїтають,
Поки смерть не привітають
Стуком сонним,
Монотонним,
Мов кивком потусторонним —
Тик, так...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ПЕТРО СТАХ.

Цикль — „Революція“.

ПРОЛЬОҐ.

I.

Ніч. Пожежі лижуть хмари.
Гуркіт бою. До покари
Кличе грізний хтось у гніві:
„Гей, тікайте, полохливі! —
Дужим місце на чолї...
До верховин! на шпилї!

Геть з дороги, хто не з нами,
Аж туди, де над горами
Сяє сонце, світять зорі!..
Ще зусилле — й смерть Потворі! —
Не дарма шалених мрій
Запалав наш буревій...

Нас не спинять скелї-гори, —
До верховин! на простори!
Скинем геть Старого Бога,
Наша буде перемога:
Годї скнїти в темній млї, —
До верховин! на шпилї!“

II.

„Ха-ха! Владарю світа, чув?
Се так мій сміх лунає.
Ти до покори світ натхнув,
А я... ха-ха!.. хто теє знає?

Я той, хто кращий діямант
З Твоєї здер корони!
Згадав?.. Я — перший протестант,
Я потоптав Твої закони!

Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

В Твою пиху я громом зваг
Жбурнув в довічній ночі
За те, що холодом зневаг
Мертвили нас владичні очі.

З ненависти вродивсь мій сміх —
Пекельний сміх безодні.
Крізь млу тисячеліть страшних
Я ніс його аж до сьогодні.

В твоїх прокльонах я горів,
Як і у дні творіння,
Коли зневажив божий гнів
Святою бурею хотіння.

В безоднях пекла я плекав
Святую помсту тую,
І от, погордий, дочекав,
Що пишне свято одсвяткую.

Не встанеш, ні!..
Мої сини,
Прийшов наш час радіти:
Святкуйте-ж свято Сатани,
Протесту праведного діти!

А я втоплю свій творчий рух
У сміливих горінню:
Й спочине мій бентежний дух
У перетвореннім хотінню.

І стане давняя мана —
Така нікчемна, зайва,
Протесту-ж Батько, — Сатана,
Ясніш од соняшного сяйва!..“

Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ВІКТОРІЯ ЧИКАЛЕНКО.

Спогади про Михайла Коцюбинського.

Коли йде мова про характеристику такої людини, як Михайло Коцюбинський, має вагу кожна дрібна рисочка, кожний невеличкий факт. Через те, менї здаєть ся, буде не зайвим подати до загальної відомости записані мною враження і згадки про мої зустрічі й розмови з ним, особливо з часів його пробування на Капрі, в 1912 роцї на веснї.

Про Михайла Коцюбинського знала я з дитинства, ще з тих казок, з тих його річей, що друкувались у „Дзвінку“ та в „Зорі“. Вже тодї цїкавила нас, дїтей, його особа, і кожне з нас нераз задумувалось: хто той, що так гарно, так яскраво оповідає страхіття „Хо“ або сумні пригоди „Харитї“, що вражали наші дитячі душі. Коли я в-перше побачила Коцюбинського, я не знаю; в кожнім разї я була ще тодї невеликою, але те перше враження, яке зробив він на мене, зостало ся на завше. Мене вразила краса його лиця, благородна постать, привітлива, гарна мова, та щира, проста поведїнка.

Пізнїйше бачились ми на святї Котляревського, потім нераз у Київі.

Тодї вже я була під вражіннем його останнїх, художнїх творів, що друкувались у „Київській Старинї“. По змальованим картинам, серед яких розвивались його оповідання, я зміркувала, що він повинен бути художником-малярем, — инакше й не могло бути. Та яскравість, та кольоритність, свіжість в описах могла бути тільки в людини, яка сама малює, яка відчуває тони, відтїнки кольорів, яку особливо вражає природа. Він повинен особливо любити сонце, бо воно позолочує, оживляє часом буденні, сумні картини в його творах.

І я не помилилась.

Пізнїйше, на Капрі, підчас моїх прогульок із ним, Коцюбинський часто витягав з кишенї невеличкий альбом і щось рисував у ньому. То лїнїя Апенїнських Альп з снїговою паддю, що блищала на тлї синього неба, притягала його художню душу; то куточок старої scalinat'u, поміж камінням якої пробивались ясно-зелені соковиті листки кактуса й мерехтїли на сонцї ріжноманїтними відтїнками красок. В таких випадках Коцюбинський зразу зупиняв ся й заводив розмову про сонце, про красу природи,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

про свою любов до неї, про свій нахил до малярства, й тоді я чула від його, що він страшенно любить малювати.

Тяжко мені згадувати те страшне, болюче враження, яке зробила на мене постать Коцюбинського на Капрі.

Я не бачила його років зо три. Приїхавши на Капрі у 1912 році в марті, я одержала звістку, що він теж там.

Я вельми зраділа цій звістці, тим більше, що на столі в мене власне лежала книжка „Вістника“ з його „Тінями забутих предків“ і мені хотілось побачити автора, подякувати йому за те, що він подарував нам цю надзвичайно гарну річ. І була-б я зараз пішла до його, але те, що жив він у чужих людей, у Горького, спинило мене.

Не знала я, що він хорий. Я була певна, що він просто приїхав відпочити трохи, а головно, як художник хотів зажити новими враженнями, чому найкраще сприяла ця Gemma del Golfo [1]), — Капрі.

Я обмежилась листом, у якім подала свою адресу й прохала Михайла Михайловича, коли йому не важко, зайти до мене або сповістити мене, коли зручнійше мені побачити його.

Вілля Горького, де жив Коцюбинський, була на протилежнім боці, на південній стороні острова, в долині по дорозі на Marina Piccola [2]), а я жила в старім отелі на Marina Grande [3]).

Другого дня зраня я дожидала Михайла Михайловича, передчуваючи, що він прийде незабаром. Але минуло пів-дня, — його не було. Тоді подумала я собі, що він вже не прийде, що завтра буде від нього лист, і пішла в глиб саду, де в старій порожній віллі стояло пянїно, на якім я любила грати на самоті.

На всякий випадок сказала я хазяїнові, що коли за мною хто питатиме, щоби зараз сповістив мене, а щоб лекше було йому запамятати призвище Михайла Михайловича, трудне для італїйця, я показала йому мартовську книжку „Вістника“, що лежала в сальоні, і на обгортці якої в змісті, в другім рядку, стояло: „*М. Коцюбинський: Тїни забутих предків*“.

Хазяїн знав трохи букви й почав у голос складати те призвище. Так я його й покинула.

---

[1]) Призвище Капрі — „самоцвіт заливу (неапольського)“.

[2]) Маленька набережна.

[3]) Велика набережна.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Грала я довго і чогось хвилювалась, мов не одна я була і хтось мене слухав...

В пятій годині почула я чиюсь швидку ходу і голос, що на ввесь сад гукав до мене: „Signorina! Signorina! Signor Koziùbinsky!“

Коли я вскочила в сальон, де вже ждав мене Коцюбинський,—я остовпіла...

Це не був вже той Коцюбинський, якого я знала, яким уявляла собі його, — це був привид з деякими його рисами і .... я його не пізнала...

На зустріч мені він устав, усміхнув ся привітно, але та усмішка зразу щезла, очевидячки під вражінням мого переляку. По змученім блідім його лиці пробігла тінь суму; його висока постать якось зігнулась; поступивши трохи вперед і простягаючи мені руку, він спитав з сумом: „Ви не пізнали мене? А здаєть ся і не так давно, всього три роки, як ми бачили ся“.

Я просила його сісти, балакала, розпитувала, усіми силами старалась сховати, потаїти оте тяжке вражіння, яке зробив на мене його вигляд. Мій голос дріжав, очі затуманювались слізми. Та було дарма потаїти: він усе бачив і слідкував за мною своїми блискучими втомленими очима. Я не могла уявити собі, щоби три роки (правда — це не час, а хвороба) могли так змінити ще молодого, здавалось, зовсім кріпкого чоловіка. І мені дуже було тяжко дивитись на його... Гарна, мов виточена, голова його робила вражіння скелета; колись красиві риси його лиця були дуже змарнілими і од них віяло подихом смерти... Я з ляком дивилась на його і це вражіння не покидало мене вже весь час мого пробування на Капрі. В голові свердлом крутилась думка: він небавом умре!..

В руках у Коцюбинського я вгледіла „Вістник“. Він, піймавши мій погляд, сміючись оповів мені зараз свою пригоду. Ще з-раня він збірав ся до мене, але погано почував себе, і тому прийшов після полудня. Не заставши мене в отелі, він пішов у садок, звідки чулась гра і сів собі спочити. Незабаром надійшов хозяїн і, угледівши його в садку, вскочив у сальон, вхопив книжку „Вістника“ і, тикаючи пальцем у те місце, де було його призвище щось бубонів, не будучи, очевидячки, в змозі вимовити його. Михайло Михайлович підказав йому, а той, що сил було в нього, побіг у сад, гукаючи.

Така зустріч приємно вразила Коцюбинського і він, оповідаючи мені про це, зразу оживив ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ми розговорились...

І багато оповідав він менї про своє життя на Капрі, де він знав кожен куточок. Потім розпитував про мене, і почувши мій кашель, весь час вговорював мене, щоб я покинула північну, холодну Grande Marina та перебралась до них на теплу, в обійми Египетських вітрів.

Пробалакали ми до пізнього вечера. Про що ми не згадували тодї і яких тільки тем ми не зачіпали!

Найбільше, звичайно, наші думки роїлись коло рідного краю, за яким у Михайла Михайловича болїла душа.

Між иншим розпитував Михайло Михайлович про моє вчення, про подорожі, про мрії. Я оповіла йому, що я задумала в купі з сестрою та братом засновати видавництво, яке має на метї збогатити українську лїтературу перекладними chef-d'oeuvre'ами з західно-европейської лїтератури, зокрема поширити репертуар українського театру.

От і звернула ся я за порадою до Коцюбинського.

Він поставив ся з захопленням до мого наміру; зараз сам дав менї багато порад не тільки лїтературних, але й технїчних, і закликав мене до себе, щоби познайомити з Горьким і послухати ще й його порад.

Довго довело ся Коцюбинському умовляти мене, щоб я пішла до Максима Горького. На мої вагання він доводив, що родина Горьких — люди щирі, привітні, гарні; що Горький сам дуже щиро ставить ся до українського питання і що відношення Горького до нього надзвичайно гарне. Я врештї обіцяла прийти.

В призначений день несміливо, трохи хвилюючись, що раз пориваючись повернути назад, спускалась я по вузенькій вуличцї, що простягалась серед мурів чиїхсь осель та виноградників і вела до Villa Serafina, де жив Коцюбинський.

Синє небо, синє море, мов застигли в своїй блакитї. Ще здалеку забілїла, заблищала на сонцї гарна вілля серед матової зеленї маслин.

На верандї ще з далеку вгледїла я дві постатї: одна знайома менї — Коцюбинський; другу-ж пізнала я по портретах, що зустрічала ранїйше, — то був М. Горький. Михайло Михайлович зустрів мене трохи з докором: „А ми вас давно вже чекаємо! Я бояв ся навіть, що ви не прийдете...“

Мене приємно вразила щира, проста зустріч і знайомство з родиною Горьких.

І зразу, мов давно-давно одно одного знали, ми почали розмови.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Горький повів нас до свого кабінету. Там, серед сили книжок, що оточували шафами цю велику, гарну кімнату зверху до низу, відбувались потім не раз наші розмови про видавництво, про народній український театр, про українську літературу, до чого Горький справді ставив ся дуже прихильно.

Його особливо інтересувало поширення репертуару українського театру, а найбільше — надання йому характеру народнього. Він радив дещо почитати по цим питанням і показував книжки. На моє запитання: що на його думку найкраще підійде, на яких письменниках нам спинитись і які взяти твори, Горький відповів, що польські письменики, на його думку, найбільше підходять, особливо Виспяньский, а з італійських: Сан-Бенеллі Бракко. З инших літератур згадувало ся: Ромен Роллана, Шоу, Джерома. Коцюбинський стояв за скандинавських письменників, якими якраз тоді особливо цікавив ся. Раз-у-раз у його в кімнаті, на столі чи на канапі, я бачила розкритими то Ґарборґа, то Стріндберґа, то Гамсуна.

З того першого мого знайомства з панством Горьких я стала ходити до них майже що-дня.

Ми балакали, разом обідали, і часом усі гуртом ходили по Капрі. Коцюбинський намагав ся показати мені все, що є гарного та інтересного на Капрі. І робив це він з такою любовю і радістю, так картинно, цікаво оповідав мені, що знав про кожен куточок острова, що захоплював тим мене. Видно було, що він жив тою красою, нею дихав, та знав досконально всі леґенди, історичні факти про кожну руїну: де що було, коли і як. Мало того: він знав кожну рослину на Капрі, як найкращий ботаніст: як вона зветь ся, її особливости, та поетично описував життя деяких з них.

Особливо цікавила його сумна доля aloë vera.

Коли тільки на нашім шляху, в якійсь тихій вуличці над морем, кинулась йому у вічі струнка стрілка з цвітом алое, що стирчала з-за муру якогось саду,—він з захопленням оповідав про те, що істнує вона довгі роки за-для того, щоби дати цю стрілку, квітку своєї смерти, і давши її, зразу всихає. Ідучи далі, він спиняв ся і, звертаючи мою увагу на гарне, зелене, вирізне листя, немов будяка, що росло по-під муром, питав ся, чи знаю я, що це за рослина. Виявлялось, що це ті листки, які послужили моделю візерунків йонського капітелю.

Багато такого цікавого оповідав Коцюбинський і тішив ся тим, що мав кому оповідати, мав кому показувати.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Бачучи, що наш письменник хорий та що прогульки втомлюють його, я вмовляла його не раз посидіти краще дома, кажучи, що ще встигнемо все побачити, що ще маємо час.

Але Коцюбинський зі здивованням дивив ся на мене, і навіть, прикрими були йому мої слова. Щоби не вражати його, я мусіла згодитись, і ми гуляли, але я вибірала вже лекші стежки, де не було тих круч, тих старих камяних східців, од яких не тільки в него, але й у мене билось серце.

Не раз ходила я з Коцюбинським з гори на гору: з Monte San-Michele на Punta Tragara до Faraglioni'в; з Monte Tiberio, — руїн Giove, — до Sarto Tiberio, до l'Arco Naturale, до Grotta Mitromania, на Castiglione; по ти крутих via'x [1]) та strada'x [2]), якими так багатий Капрі, де розкинулись руїни палаців Augusto Tiberio-Giulia, звідки перед нашими очима розгортались чарівні краєвиди. Коли я бачила, як наближаючись до гарного місця, хода Коцюбинського ставала все швидшою, як він біг, забуваючи втому, хворобу; як він захоплював ся і блід, оповідаючи, — я думала тоді: хто порадив йому жити на Капрі? Мені здаєть ся, що власне цей острів і вкоротив йому віку. Ця комбінація Божої краси з такою трудною, часом неприступною природою, і тими покрученими, крутими дорогами, як раз не підходила до його хворого стану. Коцюбинський не міг байдуже минути краси: він мусів її бачити, він рвав ся до неї ближше, не вважаючи на те, що не вистачало вже сили, що це шкодило йому, — його кволому орґанїзмові.

Втомлений, блїдий, він не міг навіть говорити, а коли я докоряла йому за це, — він відповідав: „Сам я не піду вже вдруге та й чи буде змога? Та й чи побачимось ми коли тут?“.

В його голосї чулась невимовна туга, немов і сам він не мав уже на це надії. Мов сам почував, що в останнє він тут, і тому, як за соломинку, хапав ся за наші прогульки по острові.

Гуляючи так, не раз згадували ми і свої улюблені краї: він — Поділля та Бесарабію, я — Херсонщину. В обох нас яскраво вставали спогади про степ, про весну там.

Одного разу, під впливом цих розмов, ішли ми тихо серед маслинових дерев по Via Tragara, на південній частинї острова.

Перед очима стояв ще степ.

І раптом, не знаю яка сила заставила нас обох кинутись разом до землї... Звідти щось запахло. Що запахло? Чебрик запах!

---

[1]) Via — вулиця.

[2]) Strada — дорога; stradetta — стежка.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Запахло справжнім степом: і це „Евшан-зілля“ потягло нас на Вкраїну, до дому, до родини. Тоді я вперше почула, що в Коцюбинського є діти і, що він тужив за сімею, розлучений з нею далеким простором.

Я збіралась уже до дому. Ще за місяць вперед я купила білет на Неаполь-Одесу і мала їхати незабаром.

Почувши це, Коцюбинський заклопотав ся, його очі заблищали, хвилево захопила й його охота вернутись до дому та ще на Великдень. Але було ще холодно. Він з-першу заздрив мені, що я буду дома, потім роздумав ся і став умовляти мене та просити зостатись, — поїхали-б, мовляв, разом, місяців через два.

Перша думка була у мене — зостатись.

В умовлянні Коцюбинського чулась ширість і я вірила йому, що хоч як йому було гарно на Капрі, все-ж таки близість своєї людини, спогади про Україну, рідна мова — були йому милїщими, бажаннїщими.

Але треба було їхати.

Потім я жалкувала, — та вже було пізно... За тиждень-два до мого відїзду Коцюбинський занедужав. Мабуть застудив ся десь, бо погода як раз сильно змінилась. Віяв холодний сердитий вітер, було вохко й непривітно.

Письменник не виходив з хати, часом лежав.

На превеликий мій жаль, я побачила одного разу, що він плював кровю. Що було в нього, я не знаю. Побачивши його в такім станї, я сказала, що, не дивлячись нї на що, я поїду зараз до Неаполя і привезу найкращого лїкаря. Але він страшенно обурив ся, не хотів і слухати про лїкаря; казав, що це дурниця, — вийде сонце і йому покращає, і що сама я нї в якім разї не повинна в таку годину рискувати своїм здоровям та ще в подорожі морем. Казав, що йому й так добре, що за ним накращий догляд і що родина Горьких піклуеть ся коло нього дуже. Бачучи Михайла Михайловича в таких руках, я, правда, заспокоїлась.

І от просиджували ми часом цїлі днї в його біленькій кімнатцї з вікном на море.

Він часом лягав на канапку та й то треба було довго умовляти його, бо, як я помітила, він нїяк не вважав на стан свого здоровя. З огляду на те, що він дуже любив цвіти і збірав їх під час наших прогульок, я почала носити йому що дня по обеpемку цвітів, які сама збірала в сусїднїм лїску.

Найбільше він любив цікламени, що вогниками горіли в своїй матовій зеленї. Їх пахощі сповняли невеличку кімнату

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нашого письменника і я навіть боялась, щоби вони не пошкодили йому. Він зустрічав мене з такою радістю і так любовно, хоч і слабий, заходжував ся встановляти мої квітки у воду, що мені любо було дивитись на його. Він говорив, розпитував, наводив розмову на моє життя, дитинство, і зацікавив ся дуже моїми оповіданнями про звірят, яких я вигодовувала малою, та просив розказувати, як я вчила літати молодих лелек. Оповідаючи свої спогади, я сама захоплювалась і часто після моїх оповідань він гарячо брав ся умовляти мене, щоб я писала.

На мої відмови, що нема в мене на те хисту, що нічого не вийде, він казав: „Треба працювати, треба, щоби вийшло! Ви думаєте, що це так легко і само собою пишеть ся? Треба рук прикладати. І це не легкий труд! Ось гляньте!“ І він показував мені клаптики паперу, дрібно записаного, але де майже кожний рядочок був викреслений, в горі знов було написано і знов викреслено. — „Бачте! Цілий вечір сидів над цим учора і нічого не вийшло!“.

І тут письменник оповідав мені, як йому тяжко писати, як не задовольняєть ся він своєю працею, — йому все мало; що він все викреслив-би і знов переробив-би усі свої твори і що ця праця не втомлює його, себ-то, не обридає, а навпаки — все більше і більше втягає.

„От тільки здоровя немає і певно не буде!“

Я старалась упевнити його, підтримати, звернути вину на погоду, що була справді неможливою і напевно впливала на його хвору, нервову вдачу.

Коцюбинський оповідав тоді: що має, що хоче писати; розказував деякі сюжети своїх плянованих оповідань, які я потім пізнала в останніх друкованих його речах. Балакаючи так, він напів лежав на канапці, я — стояла біля вікна.

В хаті сутеніло. В саді шуміли дерева, тріщали од вітру... А дощ так і сік, так і лопотів, і бив у шибки.

Море зливалось з небом в якусь сіру непривітну імлу і лише невеличкі плями білої піни де-не-де показувались на йому... Воно ревло, досягаючи берега, дратувалось, гуркотіло, шпурляло камінням. Але воно було далеко і той гуркіт зливав ся з вітром.

Тихий, лагідний голос письменника мов оповивав мене; ласкавий , глибокий погляд сягав аж у душу, мов вивертав її...

Все це сприяло щирій розмові.

Коцюбинський умів підійти, умів взяти душу, заглянути в найделікатнійші, найдорожші її куточки і так поводив ся з нею,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

немов справді мав у руках якусь ефірну, коштовну перлину, яка могла впасти, розбитись. І я охоче відповідала на його запитання...

Він говорив багато — сам про себе. Розказував, як він закохав ся вперше ще на десятім році, як він ревнував, мучив ся, страждав, коли героїня його роману не звертала уваги на нього, дитину. Далї в життї він багато любив і багато страждав... І багато, багато ще де-чого оповідав тодї Коцюбинський.

Слова його, мов виточені, стоять і досї в моїй души, і чарівними фарбами малюють його яскравий образ, його високо-інтелїґентну артистичну вдачу, його кришталеву, безмежну, гарну душу....

Тяжко було менї покидати слабого Коцюбинського, хоч до дня мого відїзду йому й покращало, але все-ж виглядав він дуже змучений і менї до слїз було шкода його.

Захопила і його думка їхати морем до дому і я обіцяла йому роздобути відомости про найблизший пароплав, що йшов на Одесу. Було трохи скрутно тодї їхати, не було навіть певности в тім, чи пропустять нас через Дарданелї: це було підчас італїянсько-турецької війни і в засипаних мінами Дарданелях стояла турецька ескадра.

Останнїй вечер я провела до пізна у Коцюбинського, а на завтра рано мала виїхати. Щирим і сердечним було наше прощання. Умовляли ся ми з Михайлом Михайловичем побачитись ще в осени на Гуцульщинї, про яку він теж багато розказував і кликав мене туди в Жабє, — в гори та на полонини. Потім марили ми в друге зїхатись на Капрі, але в глубинї серця я відчувала, що не бачитись уже нам у друге, що не подорожуватиме вже більше наш письменник.

З тяжким серцем я виїхала до дому.

Приїхавши до Одеси, я застала листа від Коцюбинського, з якого довідалась, що йому далеко краще.

Пізнїйше, у квітнї, я одержала картку вже з Чернигова, в якій він сповіщав, що він уже дома і що знов занедужав.

Через місяць прийшла друга звістка, що він тяжко хворий на плевріт.

Більше я не бачила вже Коцюбинського. За кордон до мене долїтали звістки, що він тяжко хворий і, нарештї, я прочитала в „Радї“ оповістку про його смерть...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Хоч і знала я, що такий кінець буде йому, але все ж та звістка дуже вразила мене.

Мов живий він став перед очима: його постать, лице, розмова; згадались дні на Капрі і не вірилось та й не вірить ся й досї, що він неживий. Він так багато хотів написати про Капрі, так полюбив той острів і таку силу леґенд знав про його! Так живо, так яскраво уявляв собі: то бучні, красиві орґії Villa Giove-Iovis [1]), з її Aula regia-basilica [2]); то траґічні факти про цезаря-недолюдка, Тіберія!

Як захоплював ся він, — аж горіли йому очі, — поетично-таємничою історією ще поганського Grotta Mitromania [3]); як живо він уявляв собі по тих руїнах амфітеатру, абсіди, барельефів, ту надзвичайну службу-жертву, що відбувалась там на хвалу індо-іранського бога Mithra, — бога сонця, бога світла, добра, знаття та чистоти; як поринала його думка в далекім минулім, у померклих часах Paganismo romano!... [4])

І так мало довелось йому зробити!

Сумним здавав ся менї Капрі після того, але все-ж таки тягне мене туди...

І кожного разу, на тих самих місцях, здаєть ся, що душа Коцюбинського живе на острові, вітає, — тужить за його невисказаною красою.

Не судилось менї більше бачити Коцюбинського. Побачила я.... тільки його могилу!

Убогий її вигляд тяжко вразив мене.... Коцюбинський так любив квітки, а тут... нї травини! Гола руда земля, простий деревяний хрест, навіть без напису...

Але краєвид, місцевість, серед якої лежить наш письменник, вчарувала, прикувала мене своєю красою... Кращого місця не можна було знайти.

І хоч гола його могила, — так у чарівнім місцї!

На кладовищі, біля старої церкви св. Ілії, — свідка великих подій; серед стародавнїх могил та валів, що розкинулись тут по крутій горі, де відбулась борня не на життя, але на смерть, за віру, за край...

---

[1]) Вілля Юпітера-Зевса.

[2]) Базілїка.

[3]) Грот на пошану бога Мітри.

[4]) Часи римського поганства (язичества).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Геть-геть блищить Десна, а над нею — славний Чернигів, де все говорить про стародавні, українські часи, де й Мазепа залишив по собі так багато згадок...

Заливний луг обнїмає цї гори — „Болдіни“, а далї лїс — „Святе“... Гарне місце, чудове місце!

І земля пером поету краси рідного краю!

О. СЛЇСАРЕНКО.

Лїто.

* * *

Люлї-люлї, сопілочко,
З стрункого комишу.
Свій пал в тонку стеблиночку
В задумі надишу!
В ґірляндах хмарок зморених
Вечірнїй блиск тремтить.
В очах-глибинах зоряних
Ти дай втонуть на мить.
І хай тодї ніч цїлую
Шумить річна трава
Про тебе, мою милую,
Чарівнії слова!

1.

Жито в полї наливаєть ся,
Лист до листу пригортаєть ся,
Лист до листу нахиляєть ся,
Цвіт весїннїй осипаєть ся.
Скоро ранком трави зрошені
Упадуть косою скошені, —
Щоб не вяли квіти брошені,
Одцвітайте, трави зрошені!

2.

Похилили ся веронїки,
Затремтїли синї дзвоники,
Посїрів в степу будяк
І розліг ся на обміжкові,
На столоченому ліжкові,
Наче стомлений козак...
Сон примарив ся під спекою,
Що дорогою далекою
Лїто в мареві іде,
І в квітки, росою вбілені,
В колоски, покірно схилені,
Сїє зерно молоде.

3.

Таємничо кохають ся квіти,
Стигне плід таємничо у них.
Повінчало їх радісне лїто
Під молитви пташок польових.
Цвіт таїн чарівничих багато
Від людей заховав у собі,
Безлїч радощів буйно-крилатих,
Море тихої туги-журби...
І, як лїто стихає в тремтїннї
Перед осїню в сяючі днї,
Пє він келихи радісно-пінні,
Щоб колись зацвісти по веснї!

4.

Як випє келихи червоні
Веселий ранок на зорі,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І задзвенять чужосторонні
Веселострунні гуслярі,
І нічка в стомленому гаї
Розіллє сльози зблідлих снів,
І шуми сонця поскликає
До напів-сонних берегів, —
Тоді, тоді в гнучкі осоки
Я літнім вітром пролечу
І у дзвіночки синьоокі
Трунків игристих наточу.

5.

О, як душно, душно, душно!
Спить повітря непорушно,
Диха полумям земля...
І, хоч ніч дощі росяні
Рясно сіє на поляні,
Вій сон літній не стуля...
О, як душно, душно, душно!
Спить повітря непорушно,
Вітри стомлені десь сплять...
Ледве дишуть, мов не дишуть,
Дум заснулих не колишуть,
Серця пал не холодять!

6.

Крівавить обрій сонце ясне
Лягає спатоньки на ніч...
Як блиск останній в полі згасне,
Мене у літній гай поклич!
За день квіткам тепла доволі
Наляло сонечко в чарки,
Закрили вечером у полі
Уста пахучії квітки, —
Закрию й я уста коханій
Цілунком юним в літню ніч, —
Як засне сонця блиск останній,
Мене в заснулий гай поклич!

7.

Я кличу, я кличу, я кличу!
Прийди, я чекаю, прийди,
Покинь свою рясу черничу,
Покинь свої ночі бліді!
Лє в келихи росяні трунки,
Схиляючись, місяшний ріг, —
О, скільки зберіг я цілунків,
І пестощів скільки зберіг!
За білими мурами келій
Читаєш святий фоліянт
тане в ночі невеселій
Тобою проспіваний кант...
Для тебе наповнили келих
До вінця трунки молоді, —
Прийди ти з ночей невеселих,
Прийди, я чекаю, прийди!

А. ПОСТОЛОВСЬКИЙ.

Вітре, брате мій моторний,
Чи-ж не бачиш з ким я йду?
Розжени ти хмари чорні! —
Я царівну богорівну
В край надзоряний веду!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В. ВИННИЧЕНКО.

Записки Кирпатого Мефистофеля.

РОМАН.

Хвилин з десять я йду по вулиці, не озираючись, але напружено прислухаючись назад. Звощика навмисне не беру. Мені навіть хочеть ся, щоби Сосницький погнав ся за мною. Але його не видко.

І от я знов на самоті з собою і вже морозом починає проймати мене туга...

Вечір сухий, темрява густа і вулиці видають ся мені глибокими коридорами. Круглі, буйні каміння на бруку, вигладжені колесами, вимиті дощами, блищать. Вуличка невеличка. Прохожих мало; їх кроки цокотять по тротуарі дзвінко та самотно. Тепло жовтіють освітлені вікна будинків. Иноді ледве-ледве просочують ся крізь них згуки музики на вулицю. Блукають тіни по завісках, злітаючи в стелю. Біля хвіртки якогось будинку стоїть, напів повернувшись до воріт, поліцай і я. Проходячи, я чую, як він з докором говорить дворникові:

— Как ребьонок не заплачеть, мать не почує. Так і дворник: как городовой не скажеть, он і совсьом на улицю не вийде...

На приступках парадного сидять покоївки, лузають насіння, горнуть ся одна до одної й усі дивлять ся мені назустріч задиркувато та смішливо. В баньках їх очей та на зубах мокро й ярко горить світло ліхтарів.

Я поважно проходжу повз них. Дівчата чогось усі разом сміють ся весело. Мабуть, якась пожартувала з мене. Їхній сміх голосно й дрібно розкочуєть ся по вулиці, а я йду і думаю, який я важкий, невеселий, як я не вмію сміятись. А колись же, за студентства, я міг, проходячи оттак повз гурт дівчат, весело кинутись до них, схопить одну, другу, поцілувати, посміятись і піти собі далі, посвистуючи. Тепер я сміюсь нудно, злісно, роздратовано.

Огида до себе доходить до того, що хочеть ся схопити себе за голову й одшпурнути її.

До дому йти гидко. Міркую, куди б його дітись. Але скрізь нудно й чогось уявляєть ся мені, що всі люди похожі на Сос-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ницького та Карачапова. Я притуляюсь до стовпа ліхтаря, стою й, не кліпаючи, дивлюсь по вулиці. Прохожі десь думають, що я піджидаю коханку, застигнувши тут у солодкій мрії про її побачення.

Зітхаю, зміняю позу, читаю вивіску над півпідвалом: „Портной А. Котляренко существуетъ съ 1867 г. Входъ въ парадное“. Під вивіскою світять ся низенькі вікна з замацапуреними й залїпленими папірцем шибками. В середині за столом розсїлись дїти і вечеряють. Осторонь сидить худорлявий, виснажений чоловік, тримає на руках маленьке і щось говорить до його. На худому, синюватому лиці його ніякова ніжність, невміле зворушення. От він перехиляєть ся на бік, придушує пальцем ніс і сякаєть ся. Потім виймає червону велику хустку, витираєть ся і тою ж хусткою втирає дитину.

Раптом счиняєть ся заколо́т. Хлопчаки, піднявши один проти одного ложки, настовбурчились, як двоє півників. Вмить більшенький бє меньшого ложкою по лобі. Від несподїванки цей витріщає очі, роззявляє рот і збіраєть ся заплакати. Але, побачивши, що всї регочуть з його, теж сміеть ся, ще раз сам себе стукає ложкою по голові й хапаєть ся їсти. Личка дїтей оживлені, сміхотливі; їх роти швидко-швидко жують і щось говорять. А виснажений чоловік підтрусує на колїнах найменьшеньке і від зворушення розтягає його зморене лице ніжно та незвично.

Хіба в мене не могла б бути така юрба голівок?

Я йду далї, зазираю в вікна й туга переходить непомітно в глубоку, плакучу печаль. Мої думки снують ся біля Сонї, Андрійка, Сосницького. Я вже не пробую сміятись, одрікатись, бунтувати. Я тільки дивуюсь гірко та покірно: як могло все це статись, через що, на віщо?

Переглядаю в памяти весь цей рік. Ось ми зустрічаємось у театрі, цїлком випадково. Не пішов би я в той вечір у театр, нїчого не було б. Иньшими колїями покотилось би все життя.

Що робить у сю мить Соня? Я уявляю собі її сухеньку, трохи плескувату постать, прості плечі, рухливі ніздрі, вічне пасмо рудавого, без блиску волося над голубовато-сїрими очима, всю її таку поривчасту, неначе холодну, а в дїйсности добру, тільки соромливу. Їй треба раз-у-раз зробити деяке зусиля над собою, щоби сказати щось привітне, ніжне. Через це вона любить немов би з іронїєю говорити людям приємне. Мила Соня!

Я почуваю незвичний, тихий жаль до неї, Сосницького, до самого себе. Я вже готов приняти на себе всю вину, понести вся-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ку кару, спокутувати свій гріх, коли це поможе кому небудь. Але що ж менї робити?

І раптом у мене миготить така думка: я піду до Сонї й побалакаю з нею так, як оце я почуваю. Хай приходить Дмитро, хай довідаєть ся про все, хай вони самі придумають, що я маю робити. Коли вона хоче, щоб я жив з нею і з Андрійком, — добре, житиму. Щоби я поїхав звідси, зник, — зникну.

Дивлюсь на годинник: ще нема десятої. Швидко простую до Сосницьких. Чую надзвичайну легкість, піднесення, бадьорість.

Але перед самим їхнїм будинком мене зупиняє думка: а що, як не мій Андрійко?

І зразу стає нудно, аж млісно від огиди, одначе я входжу в сїни дому й помалу виходжу на гору. Тепер вже сам не знаю на віщо йду, що казатиму, але для чогось все таки йду.

Покоївка здивована. У панї голова болить. Але сказати, розуміеть ся, можна.

Нова покоївка. На вішалцї висить пальтичко Андрійка; один рукав вивернений. Кашкетик з поломаним гербом, на маківцї горбик, слїд від голови.

Швидкі, дрібні, з сухим пристуком, знайомі кроки. На порозї їдальнї зявляєть ся Соня в рожевому пенюарі з короткими рукавами й з обмотаною рушником головою. На мене вона дме якимсь лїкарством.

— Що таке?! — шопотом, злякано й непорозуміло каже вона.

— Нїчого, ти не турбуй ся!.. — нїяково усміхаюсь я. — Я тільки хотїв би побалакати з тобою.

Соня деяку хвилинку стоїть мовчки; не знати, чи розгубилась, чи бореть ся з хвилюванням. Потім рвучко повертаєть ся й увіходить у кімнату.

— Добре!.. — вона хрипко кидає до мене.

Я роздягаюсь і входжу за нею. На столї стоять скляночки й коробочки з порошками. Тут же недописаний лист, перо й каламар, який я подарував їй на іменини. Соня прибирає все це хутко обома руками й несе в спальню. Від коротких рукавів її руки здають ся тонкими, дитячими.

Вернувшись, вона сїдає біля стола й, не дивлячись на мене, говорить:

— Що скажеш?

Рушник вона скинула. На чолї, червонім від води, злиплось волосє. Під очима жовтяво-сині западини.

— Голова болить, Соню? Може, иньшим разом? Ти вибач менї, я не...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ти хотів про щось говорити? Я слухаю!..

Знов це почування вини в мене! Я сам помічаю, що вигляд у мене не мій: боязкий, ніяковий.

— Так от, бачиш, Соню... Я тільки-що мав неприємну сцену з Дмитром...

І я розповідаю їй про зустріч у клюбі. Соня слухає, дивлячись кудись під шафу й кривить ся. І невідомо, чи від болю голови кривить ся, чи від оповідання.

— Ти не можеш сказати менї, через що він такий? — питаюсь я.

Соня притуляє по два пальцї до висків, заплющує очі й жорстко говорить:

— Він ревнує мене до тебе.

Я мовчу, потім тихо, з усиллям питаюсь знов:

— А... більш нїчого?.. Андрійко тут не...

Я зупиняюсь і чвакаю. Соня спускає руки, розплющує очі й дивить ся просто менї в лице. Який вимучений, тужний, зацькований погляд! Я каюсь, що запитав.

— Не знаю!.. — шопоче вона й одводить очі.

— Ви балакали про це?

— Нї!

— Він підозріває?

— Не знаю!.. Він бє мене...

Я швидко для чогось підводжусь і зараз же сїдаю знов.

Ми довго мовчимо. На горі пересувають стільцями, човгають по підлозї ногами, мабуть, вечеряють.

— Соню! Скажи менї!.. Чуєш? Скажи менї щиру правду! Забудь усе, що було, скажи от так, з глибини душі: чий Андрійко? Ради Бога, Соню зрозумій!

Я встаю й підходжу до неї. Соня низше схиляє голову, мовчить і нарештї каже шопотом:

— Я сама не знаю!

— Соню! Я благаю тебе... Соню! Ти подумай, я ж...

— Не знаю!! — раптом з лютю випростовуєть ся вона й дивить ся на мене широкими від злости очима. — Чуєш? Не знаю!

Вона встає, прудко переходить до кушетки й падає головою в зелену, вишивану подушку.

Я закурюю й жадно затягуюсь. Так, я це, власне, й думав, раз-у-раз. Це гірш усього. Тепер ясно. Це гірш усього...

Я довго ходжу по хатї, безладно думаючи про ріжні речі, а три слова „це гірш усього“, як у попсованім апаратї, весь час самі собою вистрибують тай вистрибують.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Так, це гірш усього! — голосно кажу я, щоб одчепитись од них і зупиняюсь. І тільки в сю хвилину я розумію, як слід, усе значіння Соніної правди.

— Що тепер робити? — тихо кажу я не то до себе, не то до Соні.

Вона лежить непорушно, обхопивши голими, худими руками зелену подушку, одвернувши лице до стіни, і рівно, як утоплена, витягши ноги в чорних зі стрілками панчохах.

— Що робити, Соню? — безпорадно повторяю я.

Соня нарешті ворушить ся, підводить ся, й чепурить волосе.

— Нічого не робити!.. — каже вона байдуже, розбито.

— Але треба ж якось...

Соня заплющує очі й сидить так. Їй, десь, ломить голову.

Я підходжу, сідаю поруч, і деякий час мовчу.

— Прости мене, Соню!..

Я не кажу за що простити. Соня розплющує очі й я бачу, що вони повні сліз, які одна по одній помалу викочують ся й стікають по щоках. Вона не витирає їх. Її губи витягають ся, немов вона хоче щось піймати ними й дрібно-дрібно трусять ся. На підборідю збірають ся бугрики й теж здригують ся. І я бачу, що вона розуміє, що я прохаю прощення за те, що не можу сказати їй „ходім зо мною“, що не можу так, як їй треба, пожаліти й утішити її.

— Прости мене, бідна!..

Соня вибухає плачем, обхоплює мою шию руками й пригортаєть ся головою до моїх грудей. Я обіймаю її обережно за худенькі, теплі плечі.

Довго ми так сидимо, непорушно слухаючи себе одно одного. Соня потрохи стихає й визволяєть ся. Шукає хустку й іде за нею в сусідню кімнату. А я закурюю й довго тримаю запалений сірник у пальцях, аж поки не стає боляче.

Коли Соня вертаєть ся, я кажу їй, дивлячись собі під ноги:

— От що, Соню... Треба признати, що Андрійко — Дмитрів.

Я не бачу Соніного лиця, але почуваю, що вона дивить ся на мене здивовано.

— Так, Соню! Андрійко — його! Це треба раз на все признати й покінчити! Ти ж подумай! Людина вісім літ любить сина, зріс ся з ним, і раптом... син — не його, чужий! Та вже через це одно.. А потім, коли є сумнів, то всяке право по його боці. Ти прости, Соню, що я раджу, але ти повинна переконати його, що він Андрійків батько. Тонко, непомітно, але дати йому непохитне переконання...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Менї невимовно тяжко жити з ним! — жалібно говорить вона і губи знов витягують ся.

— Ну, щож, Соню?.. Я розумію. Але, як же инакше? Розійтись?

Менї до болю нїяково й соромно, але тепер я вже нїяк не можу сказати їй: іди до мене. А вона ж цього жде, за це, мабуть, і Андрійка віддала б.

Соня зітхає широко, набравши повні груди повітря і зразу видихнувши його, й немов покінчивши з чимсь, вся стріпуєть ся й каже рішуче:

— Ну, що ж! Все одно! Так я й сама думала... Ти виїзджаєш?

— Так! Се-б-то, власне кажучи, ще не рішив. Але тепер поїду десь на місяць.

— З новою... знайомою?

— Не знаю... Нї! Не думаю...

— Ти любиш її?

— О, нї! — цї слова живо й з таким ляком виривають ся у мене, що я сам дивуюсь. Соня теж дивуєть ся, але, видко, зразу повірила й їй це приємно.

— Але як же?!. Ти ж сам казав Дмитрові, що...

— Так, але тут... Власне, це просто... ну, як би тобі сказати? Вона дуже самотна, безпорадна якась і... ну, жагуча, чи що. Розумієш? Про любов ми навіть не балакали...

Я не брешу, але менї дуже хочеть ся переконати Соню, що нїчого серіозного нема і через те здаєть ся, що я брешу. Але Соня вірить, чи удає, що вірить.

— Соню! — раптом несміло кажу я. — Можна менї подивитись на Андрійка?

Я боюсь, що вона тепер одмовить, і беру її за руку. Але Соня визволяєть ся, встає, й одривисто кидає:

— Звичайно, можна!

І зараз же йде в коридор. Звідти веде мене до дїтей. Там горить під блакитним, крихотним абажурчиком нічна маленька лямпочка. В сумерках манячать два ліжка. Одно зовсїм маленьке. На йому спить Василько. Соня на шпиньках підходить до більшого ліжка й зупиняєть ся, як фельдшериця біля хворого, до якого привела лїкаря. Я теж на шпиньках, боячись що небудь зачепити, йду за нею.

В тиші чути дихання дїтей не в такт, як двоє годинників в однїй хатї. Андрійко лежить розкинувшись і одно колїно оголилось. Я звикаю до пітьми й бачу вже кругле, пукате чоло,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

гостре підборідя, губи, стиснені поважно й строго. Менї все ж таки хочеть ся бачити виразнїйше. Я пошепки прохаю Соню дозволити засвітити сїрника. Вона мовчки хитає головою. Коли сїрник розгораєть ся, я освітлюю Андрійка так, що все його личко здаєть ся менї дуже подібним до Дмитрового, навіть ніс не качиний, а круглий, припухлий на кінчику. І від цього одразу все тїльце цього хлопчика, до якого я підходив з таким хвилюванням, стає чужим, далеким, байдужим. Правда, так і ранїйше раз-у-раз бувало, коли я уявляв собі, що він не мій. Але сїрник миготить, я підіймаю трохи руку й у вічі менї кидаєть ся довга ніздря і витягнений, плескуватий кінчик носика. В менї щось здригуєть ся. Сїрник гасне. Я нахиляюсь до тїльця, що пашить теплом, цїлую в щоку і швидко виходжу в коридор. Соня заспокоює Андрійка, — я розбудив його, — і йде за мною.

Прощаючись з Сонею, я обнїмаю її й міцно цїлую. Вона судорожно пригортаєть ся до мене, хапливо, жадібно, мовчки цїлує моє лице, плечі, руки, й зразу одірвавшись, виходить поспішно. Я сам одчиняю двері й обережно виходжу на сходи.

Другого дня я кажу Клавдії Петровнї про свою постанову їхати з нею в Крим. Вона червонїє, широко розплющує очі від радости й під столом міцно потискує менї ногу. Костя теж у захватї: він розбігаєть ся, стукаєть ся простягненими руками об стїну, біжить у другий бік, теж гупаєть ся, потім падає до долу і, висолопивши язик, показує його то менї, то матері.

— Костя, годї, покинь кривити ся! Костю, даю слово, покину тебе тут, не поїдеш з нами!

Костя схоплюєть ся з підлоги, регоче й бігає по хатї. Але Клавдія Петровна щось міркує собі й її радість зникає потрохи. Виявляєть ся, — вона не може їхати на мій кошт, а власних грошей у неї не вистарчить на дорогу.

— Ну, що за дурницї! — кажу я з досадою. — Залишіть ви це! Хочете, щоб я більше не приходив до вас?

Справа залагоджуєть ся. Одже через два тижнї ми маємо виїхати. Клавдія починає в голос вираховувати горячково, скільки часу їй треба, щоби пошити Костї костюмчики, скільки на прачку, кравчиню і т. д. Костя горнеть ся до мене і, здаєть ся, щиро почуває вдячність. Цього вечора він слухняний, лагідний, нїжний з матірю до такої міри, що зворушує Клавдію Петровну і зворушуєть ся сам. Вона через щось починає плакати, гаряче

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

цілує Костю і довго потім сидить у його за ширмою, шопочучись. Далї Костя неголосно й несміло кличе мене:

— Якове Василевичу!

Коли я приходжу за ширму й стаю біля ліжка, він раптом схоплюєть ся на колїна, хапає мою руку й кладе її на плече Клавдії Петровни. Сам нїяково хіхікає, лащить ся до матері, потім падає головою в подушку й удає, що пустує. Менї, чи то жаль стає чогось, чи соромно. Я усміхаюсь і гладжу по голові Клавдію. А вона зворушена, змішана, палаючи всїм лицем, пригортаєть ся до мене й зараз же нахиляєть ся до Костї.

Я виходжу з-за ширми, не перестаючи усміхатись, але вже не нїяково, а теж нїби зворушено. І через щось менї згадуєть ся тут же, як Клавдія Петровна на другий, чи на третий день по нашім зближенню, оттак само, вся зашарившись, соромлячись і роблячи над собою страшенні зусиля, незрозуміло, заплутано запропонувала менї перекласти на неї турботу про те, щоб у нас не було дїтей. І, як їй до болю важко й соромно було пояснити менї, через що вона так хотїла. І як жагуче, вдячно, навіть з якоюсь розхрістаністю почала цїлувати мене, коли я нарештї згодив ся. Дїйсно, вона „пила чашу до дна“, як пояснила.

Клавдія виходить з-за ширми і ми обмірковуємо подорож. Їй, видно, часто хочеть ся пригорнутись до мене, але вона нїколи перша не робить цього, — раз-у-раз почуває несмілість, наче боїть ся, що я одіпхну, що менї буде неприємно. Від цього менї мимохіть стає жаль її й досадно за її приниженість. І я ще більше задоволений, що вона поїде в Крим, що вилїзе з своєї шкаралупи, розімнеть ся й посмілїщає.

Всї цї днї після побачення з Сонею я дивно-спокійний і тихий весь. Так буває, як покладеш на хворий зуб щось втихомиряюче біль. А радість Клавдії Петровни та Костї, їхня вдячність і нїжність дають менї якусь смутну, гірку сатісфакцію.

Про Андрійка я силкуюсь не думати, а як все ж таки думаєть ся, то я спішу згадати Сосницького і тодї така сама гіркувата сатісфакція, як і від радости Клавдії, змякшує мою душу, тут же додаю собі, що мине півроку, рік, і я звикну до думки що Андрійко чужий, і все улаштуєть ся.

А проте думати й бувати на самотї з собою доводить ся менї дуже мало. Перед одїздом я полагоджую справи, вештаюсь цїлий день по канцеляріях, приймаю в себе клїєнтів, а в вечері або-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сиджу з Клавдією, або маю наради з Панасом Павловичем. Наради ці й смішать мене, й злостять, і без потреби наводять на думку те, що хочеть ся забути швидше.

Все питання в Панаса Павловича в тому, що йому треба постановити що небудь оконечно, бо далї він уже не в силї так жити. Це не життя, а безпотрібне, безладне витрачання часу і дратування. З боку Варвари нїяких заходів щось непомітно, одже треба рішати йому самому.

Але ж уся біда як раз у тому, що рішити він не може нїчого. Відмовитись цїлком від дїтей, як ми це оповістили Варварі Хведорівнї? Сказати собі раз на все, що він не має нї Діми, нї Галї, що нїколи не житиме з ними? Це неможливо! Нехай собі всякі фільозофи глузують, називають це „скотячою силою“, нехай собі з виглядом висшости потискують плечима, а він, Панас Павлович, не може відмовитись від цеї „скотячої сили“, він вважає її найбільшою, найсвятїйшою, найнеобхіднїйшою і т. д. життевою силою! Так, це його переконання!..

Добре! Але як же все таки зробити так, щоби дати цїй найсвятїйшій і найбільшій силї задоволення? Вернутись до Варвари?

Тут Панас Павлович починає клїпати очима, як від порошинки, підгортає до гори борідку і зітхає. Коли є Шура, він безпорадно і питаюче дивить ся на неї і менї вчуваєть ся, що він от-от скаже: „Ти, як думаєш, Шуро? Га?“

Я стою все ж таки на тому, що треба викрасти Діму. Панас Павлович вже не лякаєть ся, як ранїйше. А, коли нема Шури, то навіть з цїкавістю перепитує:

— Так ви все таки гадаєте, що викрасти? Га?

І задумливо завертає кінчик борідки до вуст. Але при Шурі скупчено мовчить і скоса, з-під пенсне, зиркає на свою витревалу, зворушливо-гарну подругу, що кутаєть ся в хустину. Вона не каже нїчого, але від її мовчання віє такою непохитною упертістю, що Панас Павлович глибоко зітхає, жваво й винувато заводить розмову про щось иньше, а я мимохіть злощусь і лаю її ідіоткою.

Але от раз у вечері приходить до мене Панас Павлович. Довго сидить, іронїчно фільозофує і перешкаджає менї. Я вже збіраюсь сказати йому, що я дуже занятий, коли раптом він підводить ся, скидає пенсне й починає ретельно витирати скла, короткозоро приглядаючись до них. На лицї в нього такий вираз, що я мимохіть чекаю, що буде далї. Жовта шапчина волося

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

блищить гладенько; сам він підстрижений, чистий, з молочно-білим чолом і ніжним румянцем, як у панночок на обкладинках від мила.

Він обома руками примощує пенсне і, злегка задравши голову до гори, говорить:

— Так от, Якове Василевичу, „по зрѣломъ размышленіи, будучи въ здравомъ умѣ и твердой памяти“, заявляю, що маю бажання викрасти власного сина, Дмитра Кривулю.

І вичікуюче придивляеть ся до ефекту своїх слів. А на лиці той самий вираз напружености, розгублености, змішаних з добрим настроем.

Я встаю й міцно потискую йому руку.

— Ухваляете?

Навіть захоплений!

— І помагати згоджуетесь?

— З приемністю!

— Вене! Иньшого виходу немае! Ступаемо, значить ся, на путь нечестивих.

І він рішучо, трохи смішно обшарпуе до низу камізолю.

— А як Олександра Михайлівна?

Панас Павлович кривить ся, зібравши губи до носа так, наче понюхав чогось міцного.

— Доведеть ся воювати! Вона не знае про мою постанову. Доведеть ся воювати!

І заклопотано дивить ся на мене.

— Одна надія, що примирить ся з фактом і всю відповідальність складе на мене. Одна надія! Ну, та з нею вже якось улаштуемо. А от, любий мій, як з Варварою бути? З Варварою?

— А що таке?

— Та ж вона розлютить ся.

— А хай собі лютить ся! На здоровячко!

— Е, коли б тільки була справа з її здоровям! А то ж і з моїм! Вона ж зараз почне гасати по всьому місті, шукати нас. В університет побіжить, у ґімназію, на ректора накинеть ся, при всїх менї вчинить істерику. Їй що? Такий скандал зробить падлюка, що згориш від сорому...

— Та це, звичайно, той...

— А, скажемо, зустріне мене на вулиці з Дімою й кинеть ся однїмати. Що їй зробиш? Не бити ся ж з нею? І однїме! От так вихопить з рук, сяде на звощика й поїде собі. От яка, розу-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мієте, штука! Ех, заздрю, їй Богу, заздрю тим людям, що вміють, де треба, по части фізичної арґументації. Загилить би їй попереду разів зо два оттак по „наружной физіономіи“, от би вона вже опасувалась потім.

— Та ви ж уже так арґументували!

— Коли?! — дивуеть ся Панас Павлович.

— Як коли? Та тодї ж, як вона вдарила Олександру Михайлівну.

— Кий чорт! Тільки замірив ся! Я брехав, що вдарив її, тільки для внутрішньої сатисфакції. Не вмію я бити. Нема в мене досить простодушности. Иноді страшенно хочеть ся загилить так, щоб аж юшкою умилась, а дійде до діла, — схибну. Нема прямоти!

— Виїдьте куди небудь!

— Та куди виїдеш?! — раптом кричить він так, неначе я вже надокучив йому з цією порадою. — Хіба не знайде? Ні, треба вміти бити, от що! Вона хапає Діму, а ти одшпурнув її і покликав городовика. Вона в крик, а ти ще дужше, вона з сльозами до юрби, а ти собі. От це я розумію! Не треба боятись популярности! А то, чи пискнула вона, чи ні, а ти вже щулиш ся й озираеш ся, чи не чули люди. Хай собі чують!

— Рузумієть ся!

— От тодї вона й той..., і побачить, що зброї в неї більше немае. Власною її зброєю треба й бити її. Ти ляпаса, а от тобі аж два, от тобі, на, маєш!

І Панас Павлович навіть махае в повітрі рукою так, ніби дае ляпаси. Я сміюсь мимохіть з його одважности оттут, у мене в кабінеті.

— Ну, от так і смаліть! Чого там! От давайте оце зараз і зробимо напад! Ви маете де сховати Діму?

— Чекайте, який напад?

Перехід від завзятя й войовничости до страху такий щирий й по дитячому отвертий, що я не можу не сміятись. Щоб він не образив ся, я обнімаю його за плечі й кажу:

— Та справжній напад, Панасе Павловичу, самий справжній. От давайте візьмемо автомобіль, підкотимо, вбіжимо! „А подавай сюди мого сина!“ Та по „наружній фізіономії“ її, ось тобі завдаток! Га? Та й катнемо разом з Дімою. Ну?

Панас Павлович злегка одсуваеть ся й, зітхаючи, говорить:

— Та вам, голубе, легко сміятись.

— Та хто сміеть ся?! От маєш! Та, хоч у сей момент я готов їхати з вами. На віщо одкладати? Хочете?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Панас Павлович, задравши голову, мовчки, вражено і з трівогою дивить ся на мене.

— Я не жартую. Робить, так робить! Чого ж дурно час гаяти? Знаєте що? Ось давайте зараз подзвонимо їй! Коли нема дома, їдьмо! Тепер девята година, Діма вже в постелї. Ввійдемо, одягнемо і гайда! Ну? Дзвонити?

Панас Павлович стоїть, немов заціпенївши від думки, що це, справдї, може стати ся. Але на мій рух до телефону, він кидаєть ся злякано до мене й хапає за руку.

— Та що ви, що ви?.. — шопоче він, з страхом зиркаючи на телефонну трубку, немов у нїй сидить сама Варвара. — Отто яке! Так з вами, бо-зна, чого наробиш! Хіба ж можна так?

— Та чому не можна? Ну, чому?

— Це чорт-батька-зна, що вийде. Раптом зірвались і маєш!.. Нї, серденько! Я бачу, що ви занадто захоплюєтесь романтичним боком справи. А менї, знаєте, не до романтизмів. Тут треба зважити, підготувати ґрунт, а не так, що в один момент...

Але я не хочу впустити слушного моменту й серіозно, поважно, власне так, як йому бажано, починаю переконувати його. Панас Павлович змагаєть ся, вигинаєть ся, ховаєть ся за найменьший захист, але я без жалю виганяю його звідусїль і все більш та більш припіраю до стїни. Нарештї, він вичерпує всї свої арґументи і в якійсь знемозї злякано дивить ся на мене. Одначе я розумію, що цей страх є майже згода.

— Добре! — вмить робить він з одчаєм іще одну спробу. — Я згоджусь, я визнаю все, і так далї, але не сьогодня.

— Нї, сьогодня, зараз! Це слабість, Панасе Павловичу! Слабість! Так, або так. Треба покінчити!

Панас Павлович знов скидає пенсне й витирає спітнїлі від хвилювання скла. Очі кліпають, як нїколи; він дихає так, неначе робив ґімнастику Міллера, якою займаєть ся що ранку.

— Ну, от що!.. — він починає і блїдне. — От що! Коли вона дома, ми не їдемо.

— Добре! — згоджуюсь я. — Але, коли нема, зараз же смалимо туди. Так?

— Дзвонїть!.. — не дивлячись на мене, каже він тмяним, слабким голосом.

— Нї, відповідайте: так!

— Та добре!.. Ну, звичайно...

— Чудово!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я йду до телефону, а Панас Павлович з виглядом людини, яка чекає постанови консіліума лікарів, починає ходити біля мене.

Коли якась жінка каже в ухо мені „слухаю“, я міняю свій голос і питаю:

— Варвара Хведорівна дома?

Панас Павлович швиденько підходить до мене на шпиньках, немов бажаючи почути відповідь, роззявляє рота й так застигає, не дихаючи.

— Ні, їх немає вдома. А хто спрашує?

— Скажіть: добрий знайомий!

На лиці Панаса Павловича пробігає радість, неначе в лісі промінь на світанню.

— А як сказать? — добиваєть ся голос.

— Так і скажіть. А давно пішла?

— Ні, оце тільки. Вони поїхали в театр.

— В театр? Ага дякую!

І я кладу трубку. Панас Павлович розгублено дивить ся на мене.

— А як же... А мені здавалось, що вона дома, — бурмотить він.

— Пішла в театр! — серіозно кажу я й діловито озираюсь. — Ну, значить, можна їхати.

Набіраю цигарок у портсігар, замикаю шухляди стола, зазираю в гаман, чи досить грошей, неначе ми вибираємось у далеку дорогу. Панас Павлович блукає по хаті й змерзло потирає руки.

— Ну, та що ж, їдьмо! — каже він, силкуючись усміхнутись.

— Так, їдьмо! — відповідаю заклопотано й поважно.

В автомобілю Панас Павлович сидить, забившись у куточок і всю дорогу мовчить. Я починаю думати, що він уже покінчив з сумнівами. Одначе, коли ми вже підїзджаємо до його колишньої кватири, він починає неспокійно рухатись, визирати з вікна, потім раптом хапає мене за руку й говорить благаюче, судорожно:

— Слухайте, Якове Василевичу!.. Я розумію, голубчику, але... скажіть, щоб він зупинив ся. Так неможна. Ми не обміркували. Ми не маємо ніякого права. Я вас прохаю. Це не серіозно.

— Панасе Павловичу! — кажу я з притиском. — Постановили *ви*, а не я. Одже *ви* маєте змогу й перерішити. Я тільки помагаю вам. Хочете вернутись? Будь ласка! Я не хочу робити на вас ніякої пресії. Це тільки ваше особисте діло. Рішайте самі!

В цей момент автомобіль зупиняєть ся. Панас Павлович навіщось трівожно визирає, метушить ся, впускає пенсне і ми оби-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

два шукаємо його під ногами. І коли пенсне знаходить ся, невідомо через яке натхнення, Панас Павлович рішуче, жестом владаря, розчиняє дверці й кидає до мене:

— Ходім!

І весь час, що ми йдемо по сходах, він має рішучий, гордовитий вигляд. Я не встигаю ступати за ним. Але біля дверей, на яких ще висить мідна табличка з його призвищем, він стоїть довго, дихаючи важко й одсапуючись, так довго, що я нарешті питаю ся:

— Ви подзвонили?

— Ах так! Я й забув.

І він підносить руку до ґудзика дзвоника. Але зараз же однімає її й шопоче до мене:

— А як прислуга не даватиме? І наробить галасу?

— Не забувайте, що *ви* — хазяїн цеї кватири і батько цеї дитини! Дзвоніть! Ніяково так стояти...

Панас Павлович коротко тикає пальцем у ґудзик. Довго не чути за дверима анї згуку. Аж ось швидко біжать чиїсь кроки, хтось поспішаючи, одчиняє двері. Ми входимо й бачимо перед собою... Галю. Вона стоїть з розплетеною косичкою й, закинувши її лївою рукою за спину, тримає незастібнуту сукенку.

— О, Господи! — вражено, з переляком каже вона.

Ми також збентежені. Про Галю ми зовсїм забули, немов би її й на світї не було.

— Таточку! — раптом нещиро скрикує вона й кидаєть ся до його, але стараєть ся не стати до мене спиною.

Панас Павлович машинально цїлує її й питає:

— А мама дома?

— Нї, вона пішла в театр. Роздягайтесь, будь ласка!

— Шкода, шкода!.. — розгублено бурмотить Панас Павлович й хоче роздягатись. Я зупиняю його за руку.

— Ми ж тільки на хвилинку. В справі. Зараз підемо.

— Але чому? — здивованим, салонним тоном говорить Галя. — Тато так давно не були у нас. Я скажу наставити самовар. Ви, будь ласка, не дивіть ся на мене, я маю такий страшний вигляд!

Їй усього тринацять-чотирнацять років, але вона поводить ся так, як замужня, молода, гарненька дамочка. Поява батька хвилює її тільки на хвилину. Її замішання проходить і вона починає жвавенько щебетати. А ми стоїмо й, неначе слухаючи її, думаємо, як бути. Я вже знав, що ми підемо собі, не зробивши нїчого, — при Галї він не одважить ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ах, та зайдіть же хоч у вітальню! — раптом перебиває себе Галя й пурхаючим жестом повертаєть ся спиною до дверей. Їй подобаєть ся грати ролю господині. Довгасте, вузьке обличчя та холодні, з нещирим сміхом очі нагадують мені Варвару Хведорівну.

— Ні, дитино, ми не ввійдемо... — стомлено говорить Панас Павлович.

— Ну, які погані! — вона робить ображену ґрімаску. — А з твого боку, тату, так навіть негарно. Я розумію: звичайно, можуть бути всякі родинні непорозуміння, але так закинути своїх дітей, як ти це робиш, це, вибач мені, дуже негарно. І тепер, коли ти вже прийшов, не хочеш навіть кілька хвилин побути з нами. Але знаєш що? — раптом робить вона великі очі. — Маму можна викликати. Я пошлю Катю в театр, це пять хвилин звідси. Вона пішла на оперетку. Сьогодня іде „Орфей у пеклї". Кондратський пропонував взяти й мене з собою, але мама сказала, що мені ще не можна дивитись на цю пєсу. Хочеш, таточку? — я пошлю Катюшу. Вона знайде маму, вони сидять у партері в четвертім ряді, я сама читала білети.

— Ах, так вона пішла на оперетку! — усміхаєть ся Панас Павлович. — І з Кондратським?

— Ну, таточку, будь ласка, не вигадуй ніяких паскудств! І не суди по собі!

— Так!.. Ну, так от що! Катю можна потім послати, а я хочу подивитись на Діму. Ти побудь тут з Яковом Василевичем, а я піду до Діми.

І Панас Павлович уважно, строго й мовчки зиркає на мене. Він видаєть ся мені трохи блїдим, але цїлком спокійним.

— Добре, таточку! Тільки ви, Якове Василевичу, посидьте тут трошки без мене, я мушу зробити коло себе порядок...

І Галя задом виходить з вітальнї, роблячи милу й соромливу усмішку.

Я стараюсь уявити собі, як Панас Павлович входить у спальню, як будить Діму. Діма з просоння не розуміє нічого, усміхаєть ся сонно, думаючи, що йому снить ся тато. Панас Павлович хвилюєть ся, хоче одягти Діму, але від хвилювання все плутає, а Діма регоче й поправляє його.

Галя вертаєть ся. Сукня застібнута, косичка заплетена. Вона сїдає проти мене й починає розважати, безупинно оповідаючи щось про якихсь там „подруг-дївчат", про класних дам, про прочитані книжки. Вона висловлюєть ся, як доросла, з правильним

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

уживанням чужоземних слів, очевидячки, милуючись сама собою.

Довгенько сидимо так. Я вже починаю думати, що Панас Павлович змінив свою постанову. Але от чують ся кроки і дзвінкий голосок Діми.

— Боже мій! — сплескує руками Галя. — Тато підняв Діму. Мама буде сердитись!

У вітальню входить Панас Павлович, тримаючи Діму за ручку. Діма весь сяє й кричить до Галї:

— А ми з татом на автомобілї поїдемо кататись!

— Тату! — з жахом питає Галя. — Це правда?

— Так! Я хочу трошки покатать його... — говорить Панас Павлович. Він зовсїм спокійний, навіть занадто спокійний.

— Тату! Я не пущу Діму. Мама казала, щоб...

— Іди спати, Галю, й не кажи дурниць!

Але Галя кидаєть ся до дверей у передпокій і рішуче затуляє їх собою.

— Я не пущу! Можеш бити мене, я не пущу. Ти хочеш украсти Діму. Мама казала, що ти хочеш це зробити.

Діма лякаєть ся, зачувши, що його хочуть украсти, але не плаче.

— Галю, іди спати! Я кажу тобі! — говорить Панас Павлович і я бачу, як усе його лице заливає червоним.

— Не піду! Ти не маєш права! Це гидко, це паскудство, це мерзота! Пусти Діму!

Лице Галї кривить ся від плачу й злости. Панас Павлович іде просто на неї, бере її за руку й тягне в бік. Галя хапаєть ся руками за двері, кричить голосно й одбиваєть ся ногами. Тодї Панас Павлович покидає Діму, обіймає обома руками Галю й сильно одриває її від дверей. Я нїколи не бачив такої лютї в цього мягкого чоловіка. Діма в страху пригортаєть ся до мене. Я беру його на руки й несу в сїни. Галя злякано замовкає й, одкинена в бік, стоїть і дивить ся широкими очима на Панаса Павловича, який тихо каже їй:

— Битиму! Отут битиму, паскудна ти дївчино!

І коли ми одягаємо Діму й виходимо, вона так само стоїть у вітальнї, притуливши міцно руки до грудей і широко дивлячись на нас.

— Костю, не лїзь до вікна!.. Костю, не чіпляй ся до Якова Василевича!.. Костю, даю тобі слово, що одішлю тебе назад!..

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

А сама вся сяє, світить ся тихим захватом, раюванням, незнаним спокоєм. Особливо їх обох хвилює й тїшить те, що ми їдемо в окремому купе, що ми маємо в цьому поїздї свою хатинку, маленьку, затишну і цїлком-цїлком окрему. Клавдії це до душі, вона почуває себе вільно, легко, а то б усе щулилась і боялась людей. Вона всїх боїть ся: швейцарів, кондукторів, пасажирів, носильщиків. Швейцарам і носильщикам вона дає зі страху стільки на чай, що ті тільки дивлять ся на неї й не дякують від здивовання. А її те тільки й турбує, чи не дала вона за мало. Досить якомусь нахабі сказати: „Е, панї, трохи нїби мало!“, як вона зараз же страшенно соромить ся, бере за гаманець і дає стільки, скільки попадеть ся в руку.

За те в купе нам не страшно нїчого, ми самі собі пани. Я показую Костї танок лїсів і ланів. Дерева, побравшись за руки, врочисто й поважно танцюють перед нашими вікнами. Коли поїзд зупиняєть ся, зупиняють ся й вони. Коли йде швидше, то й вони поспішають. Костя горнеть ся до мене, дивить ся менї в очі вохкими, вдячними, сумирними оченятами. Клаві душно й ми на кожній станції беремо по кілька пляшок ріжних напитків. І це тїшить їх незмірно. Вони їдуть, як важні пани. Нїколи вони не мали такої роскоши.

А в ночі я кажу собі казку й тихо засипляю під гуркіт колес. Костя щось говорить у снї і я, не перериваючи казки, думаю про Андрійка.

Море, фезки, смугляві обличя, чудернацькі слова, пекуче, ясне сонце, непорушні, чорні, немов із грубого картону вирізані кипариси, — скільки радощів для них! Я почуваю себе щедрим, благодушним богом. Коли в вечері Клавдія стає переді мною на колїна і цїлує мою руку, я навіть не протестую, розуміючи її побожний настрій. Я сам стояв би на колїнах перед тим, хто дав би менї стільки простодушної, чистої, дитячої радости.

В ранцї ми спимо довго й безжурно. Потім ми лежимо на піску, жмуримо очі, бовтаємось у водї. Довкола нас усї люди також лежать, жмурять ся й бовтають ся. Небо жмурить ся в день теж сонно, стаючи сїрим, нїби вкриваючись, як і ми, потом. Сплять кипариси. Навіть море дихає сонно, ритмічно здіймаючи й спускаючи мережево берегових хвиль. Через це не вірить ся, що десь є галасливі, грюкаючі міста, трамваї, суди, тюрми; ввесь світ уявляєть ся сонним, з прижмуреними очима, в сонцї й безжурности.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Їх троє: Ваня, Крошка й Віра. Ваня найстарший, йому років чотири; а тим, мабуть, по три. Вони всї сидять під моїм вікном на землї. У Ванї в руках дзвіночок без язичка. Вони по черзї бють по йому трісочкою й сміють ся задоволено, слухаючи приємні згуки. У Крошки в руцї бублик. Ванї він дуже смакує, але Крошка не хоче подїлитись. Тодї Ваня, як найстарший, одсилає її до дому.

— Іди собі, іди!.. Ну, так дай бублика!

Крошка вибірає меньше зло й дає бублика, але дає більшу половину. Ваня не хоче бути свинею й не користуєть ся своєю владою; він вертає більшу половину й бере собі меньшу. Задоволений таким розвязанням спірного питання, він сїдає на землю й витягає ноги. Крошка, Бог її знає через що, зараз же робить те саме. Але Ваня тут же схоплюєть ся, біжить до стовпчика й кличе за собою Віру. Ловко видряпавшись на його, він сїдає і пацає ногами. Віра з захопленням сміеть ся й здивовано показує на його Крошцї. Але у Крошки самостійність й ініціятива: вона лїзе на дошки, що обгороджують купу глини, й кричить:

— Ой, упаду! Ой, упаду!..

Вона не боїть ся впасти, але хоче перетягти увагу Віри на себе. Це все ж таки їй не вдаєть ся. Навпаки, Ваня кричить їй:

— Крошка, подай бублика! Упав!..

Крошка нїби не чує.

— Крошка, я кому кажу?!.. Ну, так іди до дому, іди!

Крошка, мовчки сопучи, злїзає й подає деспотові-мущинї бублика. Цїлими днями цї три голївки копають ся під моїм вікном. У Ванї гостре підборідя, на яке я можу дивитись годинами. Коли Клавдія входить до мене в кімнату, я удаю, що працюю й вона виходить на шпиньках. А я знов слухаю щебетання голївок. Треба б, власне, їх прогнати з під мого вікна, перешкаджають робити. Але Крошка така втїшна, що хай собі ще трохи покопають ся. Тут холодочок, затишок, а там така спека, що носики миттю пічнуть лущитись.

Клавдія по трохи чогось пригасає. Не розумію, від чого то. Не цїлує менї рук вечорами, иноді плаче чогось. Костя пропадає з ранку до вечора десь на березї й менї треба ходити вишукувати його. Я перестаю почувати себе милостивим і добрим богом. Здаєть ся, я більше стаю подібним до чоловіка хворої жінки, з якою треба панькатись. Ця роль мене захоплює меньше.

Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Загалом, пора, здаєть ся, припинити свою доброчинність, — нудновато вже від неї тай смішно трошки.

Як мало женщині треба для того, щоби стати жінкою: — поспати з мущиною в однім ліжку. Цього досить! Клавдію, очевидячки, вже не задовольняє становище фіктивної дружини. Тільки цим можна, як видко, пояснити незрозумілі сльози, зітхання, болї голови, вигляд мучениці. Це нудно без всякого сумніву! Нудно й більше нічого!

Хазяйка помешкання, стара караїмка з закарлюченим, як у сови носом, і оливковим кольором лиця починає вже дратувати своєю солодкавою усмішечкою. Клавдія шопочеть ся з нею цїлими годинами. Про віщо вона може говорити з цією жінкою? Очевидно, про мене; про мущин, які зводять чесних жінок з розуму, а потім покидають їх.

І сама Клавдія вже дратує мене. Анї трошки не втїшно, що вона боїть ся людей і зі страху тикає їм кольосальні суми на чаї. Чорне, скромне убрання черницї також сердить. Якого чорта, справдї, удавати з себе щось таке, чого в дїйсности немає! До моря вона вже майже не ходить, пролежуючи всї днї на старій кушетцї. Вікна заслонені в неї чимсь темним, — хустками, пледами, — і тільки з гори пробиваєть ся гарячий, жовтий промінь, сїючи по хатї золотисту півтемряву. Раз-у-раз пахне в хатї якимись краплями; завсїгди душно й тепло, як в оранжерії. Коли я входжу, Клавдія Петровна винувато підводить ся й чіпляє на ніс пенсне. А як я застаю, що вона спить, то прокинувшись, вона хапливо затуляє одною рукою очі, а другою спішить намацати на столику пенсне, щоби закрити ся ним. Цим вона постійно нагадує менї, що в неї негарні, маленькі, зморщені очі. Ранїйше, хоч жаль ставало її, а тепер досадно й неприємно.

І плаче вона, плаче без перестанку. Чорт би взяв цї сльози! Звідки вони беруть ся в такій скількости? І мовчить...

— Та скажи ж, нарештї, чого ти плачеш? Що це таке? Чи я образив тебе чим небудь?

Нї, цього вона не може сказати.

— Ну, так у чому ж тут дїло?

— Не знаю!.. Так! Загалом!..

І вона починає простїсїнько ридати. Чорт забірай! Це може роздратувати найдоброчиннїйшу людину! Невже я не можу бути в поганому настрою? Та й з якої речи вона плаче, яке вона

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-30 19:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

має право плакати? Хіба я присягав ся любити її? Хіба ми коли навіть балакали про любов? Невже вона не розуміє наших відносин?

Я нічого цього не кажу їй, але все ж таки даю зрозуміти, що вона не має ніяких підстав вимагати від мене, щоб я переживав тільки раювання від її товариства й не смів ніколи ні на що розсердитись.

— Я й не вимагаю! Я й не вимагаю! О-о!.. — ридає вона ще дужше на мої натяки й одвертає в бік спухле, набрякле від сліз лице.

Нарешті я починаю без усяких жартів дивуватись.

— Господи Боже мій! Це нарешті стає неможливим! Та скажи ж ти мені, ради самого Бога, що сталось, через що саме таке?

— О, нічого, нічого! О-о!

— Ну, знаєш, як собі хочеш, а це щось просто фантастичне!

— Дай мені спокій, дай мені спокій!..

— Та спокій я тобі можу дати, але ж... це, чорт батька зна, що таке. Хоч би ж я знав свою провину, а то...

І нарешті я таки взнав її: Клавдія — вагітна. От і все!

Коли вона це каже мені, я на стільки не допускаю такої можливости, що з початку просто не розумію її. Одначе не треба було багато часу, щоби переконати мене.

— Але ж ти... ти обіцяла мені! Ти взяла на себе! Ти, значить, обманула мене.

— О, не турбуй ся! Я зроблю аборт. У тебе не буде від *мене* дитини. Від мене!

І вона гірко сміеть ся, потім плаче і в кінці зовсім ридає.

В наших кімнатах панує караїмка. Вона шопочеть ся з Клавдією, щось варить у себе в кухні і в великих посудах носить у кімнату Клави. Я купую в аптеці якісь порошки, банки, трубки. В кімнатах стоїть тепла, повна пахучих ліків пара. Костя з великими переляканими очима зявляеть ся тільки на хвилинку й знову десь пропадає. Клавдія від цього хвилюеть ся, ридає, проклинає себе, й посилає мене шукати його. Я по дорозі в аптеку зазираю у всі подвіря і гукаю по вулицях: „Костя!“ Кошмар!..

А караїмка усе нишпорить по наших хатах, носить казанки з окропом, шопоче з Клавою біля ліжка й усміхаеть ся до мене угодливо й фамілїярно. Клавдія лежить, стогне, перериваючи стогони плачем. Я ходжу з кутка в куток, дивуючись, не розу-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

міючи нічого, як у чаду. В ранні й у день часто бувають сварки. Ми вже балакаємо отверто, брутально, не ховаючи своєї злости й, бажаючи яко мога, дошкульнійше образити одно одного. Ми знаємо, що ніхто з нас свідомо не винний ні в чому, але нам треба знайти вину за другим, щоби дати собі хоч трошки полекшення. Клавдія декілька разів збіраєть ся бігти топитись, а я регочу й раджу їй взяти з собою корковий пояс. Вона біжить, а через годину-дві прибігає, обнімає Костю, ридає й падає на ліжко. Зявляєть ся караїмка, виганяє мене, приносить казанки, мидниці, і день кінчаєть ся стогоном і шамотнею.

Нарешті мені заявляєть ся, що в цьому періоді зробити аборт неможливо, що треба чекати ще з місяць. Так сказав сам лікар, який робить усім купелевим дамам аборти.

Ми обоє опадаємо. Я такий змучений кошмаром, що мені все одно вже. Аби якийсь кінець! Так само, мабуть, і Клаві. Коли я збіраюсь їхати, вона навіть не просить лишити ся. Ми дуже ввічливі одно з одним, привітні, й соромимось того, що було. Вона обіцяє зараз же сповістити, як пройде операція, а я прошу писати, як тільки буде потреба в грошах.

Розстаємось на вокзалі тихо, знаючи, що ніколи не зустрінемось. Не знаю, що почуває Клавдія, але мені від цеї свідомости легко й соромно.

Закоханий у Київ я блукаю по зелених кучерявих, шопотливих його вулицях. Милий, тихий, задумливий красунь! Каштани обсипають рудавим цвітом дахи ваґонів трамвая. Нема ніде такого життя в лініях вулиць, як у його. Ніде нема такої ласкавої чепурности, природної охайности, грайливости! Він подібний до якогось великого гарного звіря, який, бо-зна, коли слідкує за собою.

От заходить сонце за Кадетською Рощою й ще горять хрести Андрієвської церкви, Володимирського Собору й блискають червоним, металічним відблиском вікна високих камяниць на горах. В низу, в подібних до веселок алеях-вулицях, засаджених каштанами, тополями, акаціями, ніжна, тепла, наша південна тінь. За палісадниками з розчинених вікон якось особливо, хвилююче, закликаюче чуєть ся сміх і музика. Біля дверей бакалейних крамничок, які через щось у Київі люблять підвали, неодмінно, що вечора збіраєть ся клуб: дворники, поліцаї, покоївки. З дверей крамничок потягає холодком підвалу, политою підлогою, таранею, свіжими овочами.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

А на Дніпрі у сей час ледве посувають ся в гору до Чорторию човни. З човнів тягнуть ся до міста нитки пісень. З міста, з Царського Саду, їм відповідає музика. Десь дзвонять у церкві. Як гудіння джмеля втискуєть ся гудок парахода. Часто, завзято видзвякує такт трамвай.

Я ходжу помалу, смакуючи кожний крок, кожний поворот вулиці, кожну свічку на каштані. В мені панує блаженний спокій. Я ні про що не думаю і нічого не боюсь. „Весняного“ й сліду немає. Проходжу повз усі небезпечні місця й навіть чудно часом, що ніякої ні ворожости, ні фільозофування вони не викликають в мені. Ніби й не зо мною це бувало ще не так давно.

От тут я мешкав за студентства, — он моє вікно та кімната. Коли товариші приносили літературу, або просто не хотіли, щоби знали про їх, вони зі сходів стукали кулаками в стіну. В цю саму стіну обережно, боязко озираючись, стукала мені й Ганя. Так, власне, в цю стіну. І те, що Ганя в сей час десь на каторзі, а я тут, не викликає, як ранійше, весною, непотрібних, сентиментально-кислих міркувань. Так вона там, а я тут, та й годі!

Сосницьких у городі немає, поїхали на село. Але, коли б і були, це нічого не змінило б. Я знаю, а головно почуваю, що на цей раз я — не кирпатий. Андрійко більше не істнує, на місці його образу тільки невиразна пляма, що легким сумом холодить серце, як руїни якогось гарного, старого будинку. Може від цього й цей спокій у мене і задоволення з себе і тиха твердість ходи і потайна гордість.

А Кривулі тут. Ніхто нікуди не поїхав: ні він з Дімою та Шурою, ні вона з Галею. Панас Павлович тільки якось раз зайшов до мене, але сидів не довго і був задумливий та мовчазний. Він так само ховає Діму десь у своїх далеких родичів, тікає од Варвари, яка переслідує його скрізь, де тільки може; буває часом у Шури, живе собі потрошку. Але, видно, це життя потрошку не дешево коштує його.

Від Клавдії Петровни я дістаю в ряди-годи листи, в яких вона все запевняє мене, що не хотіла обманювати мене, що вона сама в одчаю від своєї помилки; щоб я не турбував ся, — дитини не буде. Я відповідаю їй привітними, приятельськими картками, в яких також заспокоюю її. І зараз же забуваю про неї.

Знайомих я уникаю, а вечорами граю в клюбі. Мені чогось іде карта і я виграю багато.

Але перед клюбом я ходжу по вулицях довго, — без всякої мети. В день буває душно, літає порох, а в вечері, коли й є по-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

рох, то його, принаймні, не видно. Мені нічого не треба від людей, я не потребую їхнього ближшого товариства; для мене досить випадкового сміху, розмови, шматочка профілю або невиразної плямки обличя в темних рамцях вікна. Вони рухають ся навколо мене, але не зачіпають, і свідомість своєї цілковитої ізольованости серед них, незалежности, самоти, дає чуття глибокого спокою. Тепер я вже не гасну, лишаючись на одинці з собою; не хапаюсь до людей. Навпаки, мені здаєть ся, що тепер я з ними пригасаю. Мабуть у тих, що видужують, буває такий стан. Але від чого ж я видужую?

Натовп, витиснений з воріт Царського Саду, розливаєть ся ручаями в ріжні боки. Тут, на вулиці, так само вють ся довкола електричних ліхтарів, як сніжинки, пухнаті метелики. В низу горить Хрещатик. В юрбі то тут то там наспівують мельодії з що-йно прослуханого концерту.

Я йду позаду жіночої постаті в білому. Капелюх також білий, з його крис зубчастою каймою звисає мережево. З-під крис я бачу окраєць голої шиї й спини. Ми посуваємось помалу в потоці тіл. Я міркую, куди б піти повечеряти, й у цей мент рівняюсь з білим капелюхом. Машинально зазирнувши під його, я почуваю, як мене щось ніби кулаком бє в груди: на мене дивлять ся великі, чи то насмішкуваті, чи то сумні очі „Білої Шапочки". Я до такої міри бентежусь, що починаю дурновато усміхатись і думаю, чи треба мені уклонитись їй. Але на якій підставі я можу те зробити? Чи на тій, що вона колись одігнала мене від себе?

Поки я роздумую, Біла Шапочка знов випереджує мене. Вона ступає так само повільно, спокійно й не відомо, чи пізнала мене, чи ні. Не озираєть ся, не хапаєть ся; нема в її постаті непорушности людини, яка знає, що їй дивлять ся в спину. Та, чи запримітила вона мене взагалі?

Я тепер дивлюсь на її капелюх, на шматочок шиї, що часом одливає фіолетовим перламутром електричного світла, на заокруглені плечі зовсім инакше, ніж декілька хвилин тому назад. Иноді я навмисне торкаюсь рукою до її сукні й мені здаєть ся, що ми з цею сукнею в тайній, дружній змові, що вона співчуває зі мною.

Біла Шапочка сідає в трамвай. Мені треба на другу лінію, але я входжу за Шапочкою. Вона сідає в ваґоні, мені там місця

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

немає і я стою на площадці. Шапочка сидить в профілю до мене й я можу дивитись на неї скільки хочу. Яка дитяча зворушлива ніжність в заокругленню підборідя та нижньої частини щоки! Губи трошки за-широкі, рот величенький. І яка дитяча строгість в обличю! А око з постерігаючою цікавістю оглядає кожного.

Вона могла б мене бачити, коли б схотіла, але я ні разу не зустрічаю її погляду. Я навмисне посуваюсь до дверей ваґону і часом поправляю капелюх, аби своїми рухами притягти її увагу на себе. Ні, не зиркне ні разу! Ніби навмисне вона не хоче дивитись! Це починає трошки радувати мене: очевидячки, вона запримітила, пізнала. І вже не зводжу очей з неї. Хай погляне, хоч раз, хоч крадькома! От про щось вона замислилась! Око дивить ся в одну точку; строгі вуста мимоволі морщать ся від усмішки, око жмурить ся і вся вона дивно яснїє, стає теплою, ніжною. Але вмить вона змітає усмішку з вуст й зиркає навкруги: чи не стежить хто небудь за нею.

Так! значить, вона тоді не помітила мене, вона не помічає мене й тепер!

На розї Васильківської й Благовіщенської вона має пересїдати. Коли ми ждемо ваґона, я декілька разів стаю так, щоби вона побачила мене. Справдї, вона помічає мене, але я не помічаю ніякої ріжницї між її поглядом, коли вона дивить ся на стовп ліхтаря і на мене. І тільки зауваживши, що я не спускаю з неї очей, вона кривить ся незадоволено й одвертаєть ся. Коли б вона вилаяла мене, менї б було не так соромно, як від цеї ґрімаси!

Одначе я їду далї з нею. Тепер я сїдаю напроти й менї видко все лице її. Вуста видають ся вже ніби меньшими, за те в лицї більше сухости, холодности. Вона дивить ся в бік від мене і я все таки не знаю, чи вона пізнала мене, чи нї. Я ж тодї був у шубі й циліндрі, а тепер у лїтнім, сїрім капелюсї й легкім пальтї. Так, через це, мабуть, вона й не пізнала мене. А втім, чому б вона повинна показувати, що пізнала, яка їй від того приємність?

Вона підводить ся й збірає ть ся вийти. Я бажаю від усього серця, щоб вона забула на лавцї свою срібну, плетену торбинку. Але нї! Вона бере її. Я теж устаю. Шапочка кидає в мене поглядом строго та уважно, неначе хоче сказати: „Наміряєш ся чіплятись? Даремно!“ Одначе я йду за нею. Іду кроків зі два від неї, дивлюсь їй у спину, й почуваю чудну, незрозумілу менї самому, глибоку ніжність.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Біла Шапочка звертає на право. Тут ліхтарів меньше, дерева шапками прикривають тротуар і здаєть ся, ніби йдеш під скелями. Підбори Шапочки сухо постукують попереду. Вона ступає дуже рівно й по її спині вже помітно, що вона прислухаєть ся до моїх кроків. Я знаю, що вона повинна боятись, — тут у цій невеличкій вуличці так мало прохожих, — і мені від цього обидно й сумно.

Аж ось я набіраюсь одваги, декілька разів глибоко переводжу дух і наганяю її. Шапочка зиркає гостро на мене й надає ходи.

— Простіть ради Бога! Не сердьтесь і не бійтесь мене!.. — починаю я яко мога благаюче.

Вона мовчить і йде ще швидше. Я мовчу й дурновато, ніяково усміхаючись, іду поруч, не знаючи, що сказати.

— Простіть!.. Ви раз, весною, прогнали мене, коли я... причепив ся до вас. І мені було... І я, звичайно... Але запевняю вас, я... не хочу образити...

„Що зо мною?! Як глупо я поводжусь!“ — з дивуванням і соромом думаю я.

— Будь ласка, дайте мені спокій!.. — говорить нарешті Шапочка.

Я такий радий, що вона забалакала, що не чую в її голосі ні досади, ні трівоги.

— Я зараз дам! — хапливо кажу я. — Але чого ви так боїтесь знайомства на вулиці? Це ж... забобони! Коли б мене підвів до вас який небудь ваш знайомий, ви ж би не одіпхнули мене?! Ну, от уявіть собі, що мене хто небудь підвів до вас!

Я пробую навіть усміхнутись грайливо, а Шапочка, мабуть, навіть не чуючи, як слід, моїх слів, пильно дивить ся вперед. Очевидячки, вона десь тут мешкає й спішить швидше добратись до свого дому.

— Ну, чого ви не хочете познайомитись зі мною? — прохаюче кажу я знову.

— Та тому, що не хочу! — з несподіваним вибухом гніву говорить вона й зупинившись, просто й обурено дивить ся мені в лице. — А ви не маєте ніякого сорому! Вас женуть, а ви йдете й нахабно турбуєте людей. Забірайтесь геть!

І, повернувшись, швидко йде вперед. В мені спалахує злісна, безсоромна упертість. Чекай же ти!

— Ви мене образили за те, що мені подобаєть ся ваше лице, що я хочу познайомитись з вами? Добре! Хай так! Але за це ви на прощання простягнете мені руку!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вона зиркає на мене; зневажливо усміхаєть ся й потискує одним плечем. І несподівано звертає до ґанку якогось будинку.

— Не простягнете? — живо кажу я.

— Ні!

— Ну, що ж! В такому разї я стоятиму біля вашого дому доти, поки ви не зробите того.

Біла Шапочка дзвонить і, не обертаючись до мене, стоїть і чекає.

— Я стоятиму всю ніч і весь день, поки ви не простягнете менї руки. Чуєте?

Вона нетерпляче постукує передком білого, маленького черевичка з бантиком, подібним до мужеської краватки до фрака й, коли одчиняють ся двері, вона входить у сїни, навіть не подивившись на мене.

Я сїдаю на камяні східцї й витираю піт з лиця. Потім закурюю, шпурляю у бік сїрника і почуваю себе так погано, немов мене прилюдно піймали на шахрайстві й викинули сюди на цей ґанок. Потім помалу, трудно, я підводжусь і починаю ходити взад і вперед по тротуарі. Плити з червоної цегли подекуди повитирались у глибокі ямки; по краях деревляні тумби, поїдені часом, покришені, похожі на пнї у лїсї.

Дивлюсь на годинник: пять на першу. Проїзджає на візнику парочка, обнявшись. Звичайно, Шапочка любить когось иньшого, — це ясно. Тільки в таких випадках жінка може бути такою неприступною й жорстокою.

І я уявляю собі, як оце Шапочка приходить до себе. Її, певно, зустрічає чоловік, — мабуть, ще недавно замужем, — вона кладе йому руки на плечі й гаряче-гаряче пригортаєть ся до його. А потім, от у сю хвилину, оповідає про нахабу, що причепив ся до неї й про те, як вона добре одчистила його.

Підводжу голову до гори й дивлюсь на фасад дому. Будинок невеликий, трьохповерховий, майже такий самий, як у моїй казцї. В одному з поверхів десь є вона. В вікнах майже скрізь світить ся, деякі з них розчинені; в кімнатах миготять иноді тїни, але нїхто не визирає, — їй навіть не цїкаво, чи я дотримаю свого слова. Добре!

Я розумію, що менї не може бути нїякої надії на що небудь, що нерозумно й смішно далї тягти цю негарну історію, а все ж таки я не йду до дому. Я ходжу, як вартовий по тротуарі, сїдаю часом на східцї, курю, і знову ходжу. І чим більш я переконуюсь у безглуздости свого становища, тим дужше росте в менї упер-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:29 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тість. Так, я сидітиму тут ніч, день, ще ніч і ще день! Вона побачить, що я не кидаю на вітер своїх слів. Я упаду від утоми й голоду, але не піду, поки не простягне мені руки.

Я уявляю собі, як падаю от-тут на тротуарі, як дворники й поліцаї підіймають мене, несуть в участок, а з вікна дивить ся вона й їй жаль мене; вона подивляє силу моєї волї, почуває каяття й сором.

О першій годині гаснуть лїхтарі і будинок поринає в темряві. Вся вулиця одразу стає надзвичайно тихою, сонною, навіть зорі здають ся поснулими. Вікна гаснуть, тільки одно, на самім горішнім поверсї, слабенько горить густо-червоним світлом. Дуже можливо, що це як раз вікно її кімнати.

Повз мене вже кілька разів проходить нічний сторож з мідною бляхою на капкеті. Він тягуче й мовчки озирає мене й помалу одходить.

Хочеть ся їсти і пити. В портсіґарі тільки декілька цигарок. Хіба поїхати до дому, підїсти, поспати трохи та рано в ранцї приїхати сюди? Я усміхаюсь. Це було б подібне до „голодовки“ увязнених, які потай „підїдають“.

Знов іде сторож, знову пильно придивляєть ся й нарештї глухо питає:

— А ви, господін, що тут сидите?

— Вподобалось!

— Не полагаєть ся тут сидїть!

— Через що?

— Через те, що нема чого вам тут сидїть!

— А ти звідки знаєш, що нема чого?

Сторож мовчить, немов би міркуючи, що йому в такім випадку „полагаєть ся“ робити. І нїчого не придумавши, знов іде далї, бурмочучи:

— Вподобалось! Вподобаєть ся, як покличу городовика... Тоже фраєр! Вподобалось!

Справдї, на вулицях, здаєть ся, забороняєть ся спати. А цей охоронець може сказати, що я сплю. Встаю й починаю проходжуватись. Червоне вікно світить ся. З ним усе ж таки веселїще. Закурюю й при світлї сїрника дивлюсь на годинник. Господи, тільки чверть на другу! Що ж я робитиму тут до ранку?! Плюнути хіба на все це?

Але я знаю, що не плюну. Коли я так піду, то вже нїколи більше не насмілюсь підійти до неї, навіть у казцї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Але на віщо вона менї? Що за сентиментальности? Чи я студент першого року, чи що? Отто! — подумаєш еспанець який! Ще б ґітару в цирулика позичив для сього... Іди, брате, спати!“

Але замісць того я сїдаю на східцї, спираю голову на руку й сиджу. Іде хтось з гори помалу й важко. Сторож! Коли він рівняєть ся зі мною, я виймаю карбованця й даю йому.

— Слухай, чоловіче добрий! Я пішов у заклад, що просиджу тут двоє суток. Розумієш? Я не злодїй і ти мене не бій ся!.. Злодії, на жаль, так не роблять!.. Ну, бери, бери, чого там!

Сторож нерішуче бере гроші й бурмотить:

— Та я нїчого!.. Ну, када ж нам теж приказують...

Він ще варнягає щось собі там у темнотї, але я не слухаю. Мене хилить до сну.

Я прокидаюсь від штовхання в плече. Здивовано розплющую очі й озираюсь: якась незнайома, пусто-широка вулиця; в горі нїжно-малинова хмаринка, а біля мене дворник з мітлою.

— Тут спать нїззя господін!.. — строго говорить він і підозріло оглядає мене. На другому боцї стоїть другий дворник і, позїхаючи з цїкавістю дивить ся на нас. Я встаю, витягаю з кишенї декілька срібних монет і мовчки тикаю їх в руку дворникові. Він бере їх, не дякує, й усе таки оглядає мене.

— Ну, чого дивиш ся? — сердито кажу я. — Не бачив чоловіка? А ще дворник називаєш ся! Роби своє дїло!

Сердитий тон зразу викликає в його повагу й страх перед моєю особою. Хто зна, хто я такий й на віщо сиджу тут! А що, як агент?

— Та я тільки, щоб штанцї ваші не закалять, підмітать буду... — говорить він з нотками вибачення в голосї.

— Ну, підмітай!.. — дозволяю я й починаю ходити взад і вперед.

Дворник якийсь час удає, що старанно мете; потім з мітлою йде на другий бік вулицї. Другий дворник усе стоїть і дивить ся на мене. Вони про щось неголосно розмовляють й непомітно поглядають у мій бік. Далї вони розходять ся й обидва старанно метуть вулицю.

А я ходжу й стараюсь не показати, що менї страшенно холодно. Всього тільки четверта година ранку. Сонце вже десь зійшло, але на вулицях ще нема руху, — тільки дворники та я. Ранок свіжий, з легким туманом. Листя на дереві матове й сиве од роси.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В потилиці починає злегка нити, — значить, в день болітиме вся голова. По тілі втома, лице здаєть ся масним, помнятим, хочеть ся вмочити в холодну воду. Цигарок немає, це найгірше.

Я вже не думаю про Білу Шапочку й мені нема ніякого діла до неї. Годину на шосту по всіх близших дворах вже відомо про мене. Мене ніхто ні про що не питає, не заваджають ходити, але з моторошною цікавістю поглядають на мою високу постать, що без перестанку ходить по тротуарі з хмарним, стомленим лицем. Вони, мабуть, гадають собі, що я тут ловлю якогось важного злочинця.

Коли одчиняють ся крамнички, я купую цигарок, випиваю пляшку квасу й знову йду на свій пост. Мене зустрічають зацікавлені обличчя в вікнах усіх поверхів. А години біля девятої звідкись молодий голос гукає:

— Геть шпигів!

Потім я бачу в одному з вікон двох ґімназистів. Вони з невинним виглядом щось наспівують й байдуже позирають на мене.

Біля дверей крамнички, в якій я пив квас, час від часу збірають ся покоївки й пошепки розмовляють, показуючи очима то на мене, то на дім. Нарешті, зявляеть ся й поліцай. Але, бачучи мій приличний костюм і понурий суворий вигляд, нерішуче зупиняеть ся, думає, й іде назад. Після того увага до мене ще дужше виростає на вулиці.

А я навіть присісти не можу! Я зігрів ся вже давно, пяти горять, ноги ниють, в шлунку суха, гризуча порожнеча, потилиця розболюеть ся. Але й увага вулиці, і поліцай, і голод, і втома викликають в мені почування якогось гіркого, хмарного задоволення.

О десятій годині в дверях парадного зявляеть ся Біла Шапочка. Сьогодня вона в темній спідниці й білій блюзці. В руках у неї декілька книжок і срібна торбинка. Вона уважно й здивовано, як мені здаеть ся, зиркає на мене, коли я проходжу повз неї. Я ж не дивлюсь на неї й, перегнавши, проходжу далі. Хай сама перша тепер заговорить!

Але Шапочка завертає за ріг вулиці й зникає. Тоді мене обхоплює страшенна втома, нудьга і безнадійність.

„Так, тепер треба йти до дому“, — я думаю тупо. І йду я в другу крамничку. Там я знову пю квас і купую фунт маленьких цукрових бубликів. Розкладаю непомітно на вулиці по ки-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

шенях і по шматочку кладу в рот. Це підживлює мене й підбадьорює. І знов я ходжу вздовж фасаду.

На мене в суді чекає одно важне ділове побачення а дома письмоводитель. Може, навіть вже вчинили там трівогу? Я смію ся з себе й гуляю собі далї. До мене вже, здаєть ся, звикли, й дивлять ся на мене меньше, так, що я навіть часом примощуюсь на східцях і спочиваю якусь хвилинку. Иноді менї хочеть ся нестерпно лягти от тут же, накрити лице капелюхом і заснути міцно-міцно. Чорт його бери!

Біля другої з низу йде Шапочка. Я з раптовим поривом зворушення й радости дивлюсь на неї з гори й менї хочеть ся піти їй назустріч, простягти обидві руки й сказати: „Ну, годї!“.

Вираз її лиця, як і перше, холодний, недосяжний і байдужий. На мене вона не дивить ся, а коли проходить повз, то з погордою жмурить милі свої очі, неначе кажучи: „Прошу дуже, мене це не обходить!“. На крилах носа й на підборідю їй виступили дрібні крапельки поту, щоки від спеки запарились, вона подібна до спітнїлої, розрумяненої дївчинки. І так не до лиця їй ця погорда й холодність!

Потім я знов ходжу, ходжу, ходжу. Иноді плентаюсь у крамничку й пю квас. Але від його менї вже стає погано. І знов я вже нї про що не думаю, і коли б Шапочка вийшла й простягла менї руку, я поставив ся б до того цїлком байдуже. Я тільки мрію про те, щоби швидше настав вечір, щоби погасли лїхтарі й можна було прилягти на східцях й заснути.

Їсти менї вже зовсїм не хочеть ся, тільки пити, пити. Од квасу вже нудить і я пю зельцерську. Крамарі мене знають, вони пробують навіть завести зі мною балачку й випитати кого я ловлю, але я не підтримую розмови. Мабуть, це надає менї ще більше загадковости.

Аж ось заходить сонце. Горішні вікна „мого“ дому слїпуче горять, а далї гаснуть. В вечері увага знову підростає. Покоївки нишпорять біля мене; біля воріт нарада дворників. Менї ж байдуже, — я сам собі видаю ся хворою, напів божевільною людиною, яка нї з того, нї з сього лазить уже цїлу добу по вулицї.

Хтось співає в домі. Голос дужий, з металїчним тембром. Я уявляю собі жінку з великим бюстом, горбоносу, з широкими бровама, що зросли ся на перенісю; вона стоїть біля роялю й тримає в руках ноти; її рот, подібний до рота риби, яку витягли з води.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ось арія з „Пиковой Дамы“. Я слухаю тупо, хоча люблю це місце і співачка виконує його досить гарно.

„Ночью-ли, днемъ, все объ одномъ,
Ахъ, истомилась, устала я“.

Так, я стомив ся, то правда! Ніколи я й не гадав, що можна так стомитись. Ах, швидше б вона кінчала свій спів та й загалом всї вони лягали б спати!

Все на світї має кінець. Скінчила співати співачка, погасла електрика біля парадного, швейцар замкнув двері, розійшлись покоївки та дворники. Тепер я міг присїсти на східцях і трохи подрімати собі. Але замісць того я стою біля ґанку й слухаю, як в менї важко, незграбно починає ворушитись нудьга, неначе жаба, що випручуєть ся з-під піску, яким її присипано: от з початку ворушить ся тільки самий пісок, далї зявляєть ся латочка буграстої, пухлої спини, потім викарячене, кліпаюче злісне око.

Я вже знаю, що зараз поїду до дому. Весь запас моєї сили волї вичерпав ся, я порожнїй, менї тужно, нудно й тільки одна туга сидить там, як чорна, вохка жаба. Тепер вже нїщо не поможе. І що більше я буду доводити собі, що мушу довести почате до краю, що сам собі буду гидкий у противнім разї, що, власне, справа не в Шапочцї, а в моїй повазї до себе, — що щирійше, палкійше я переконуватиму себе, то несподїванїйше й швидше сяду на візника й поїду. Через те я стою, зігнувшись і похиливши голову, як пяний, не рухаючись, не думаючи й нї на що не ждучи.

З гори чути тюпання й дребежчання брички. От з цим візником я й поїду. Ось ближше, ближше. Я безвольно, насмішкувато кривлю губи й сам чекаю, як кликатиму візника. Менї сором і цього будинку, і червоного вікна, і вулицї, і навіть крамарів. Прощай, Шапочко!

Хтось одчиняє двері парадного. Це рішає справу: я повертаюсь і хочу гукнути на візника. Але на темнім ґанку зявляєть ся постать, в якій я схоплюю щось знайоме. Вона хутко сходить по східцях і наближаєть ся до мене. Так, я вже виразно бачу: — це Біла Шапочка! Вона без капелюха, по хатньому.

— Слухайте, добродїю! — раптом тихо, але суворо говорить вона. — Чи довго ще це буде?

— Поки ви не простягнете менї руки!

— Забірайтесь собі зараз же до дому! Я не можу бачити тут вашої постатї!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ні, я не піду!.. — одповідаю я байдуже.

— Але ж зрозумійте ви, що ви насильно, проти моєї волї й бажання хочете познайомитись зі мною. Ви насилуєте моє... моє чуття жалости і користуєтесь цим. Не можу ж я допустити, щоби ви упали тут. Це ж глупо, зрозумійте ви це!

— Менї все одно!

— Ну, добре, я подам вам руку, а тодї що? Ви дасте менї спокій? Поїдете собі до дому?

— Поїду, але з умовою: ви дозволите менї ще раз побачитись з вами.

Шапочка потискує плечима й непорозуміло дивить ся на мене. Над вухами їй пушить ся волосє довгими пасмами, подібними до тирси, посрібленими світлом електрики. Очі зворушливо-сердиті, здивовані, лице здаєть ся дуже блїдим у тьмі.

— Дуже чудно! Нїякої амбіції у людини!

— Так, нїякісїнької!

— Але зрозумійте ж ви, що ви не маєте нїякого права силувати мене знайомитись, коли я цього не хочу! І яка вам приємність, коли я... я не поважаю вас? Я ж усе одно не буду підтримувати цього дурного знайомства. Не можна ж так!

— Все одно! Я сказав не піду звідси і не піду. Можете йти собі й не звертати на мене уваги.

Шапочка якусь хвильку мовчить, потім, простягаючи руку, холодно й ворожо говорить:

— Маєте!

Я беру безживну, теплу руку, злегка потискую, випускаю, й питаю:

— А як вас звуть?

Вона, неначе рапортуючи, одповідає:

— Ганна Пилипівна Забережна. Мешкаю в сїм будинку, поміщення шосте. Здаєть ся, треба ще раз побачитись? Завтра чекаю на вас від сьомої до восьмої. Але попереджаю: більше нї в які умови не входжу. Коли ви наміряєтесь тим же способом вимагати дальшого знайомства, то я мушу шукати иньших засобів. Бувайте!

Вона велично хитає головою й іде в дім. Коли одчиняють ся двері парадного, я бачу за ними постать швейцара. Значить, вона на всякий випадок попрохала його стояти там. Так!

Після того я помалу, стомлено, плентаюсь у низ, весь час криво усміхаючись.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„А вона ж отто вірить, що я завтра прийду!“ — раптом приходить менї до голови. — „Уявляю собі, як би привітно приняла вона мене“.

Беру візника й їду до дому. В потилицї ломить, у шлункові, в грудях, у всїй істотї тужна, важка порожнеча.

Вернувшись з суду, я застаю на столї листа від Клавдії. Ет, чорт, ще й ця тут собі! Надокучила!

„Через тиждень операція. Сьогодня була в лїкаря. Каже, що небезпечно. Але я не хочу більше вагатись і готова на все. Коли тобі не трудно, пришли менї грошей! Доктор через щось побільшив платню, каже, тепер важче. Я боюсь, що він мене буде експлуатувати й висмоктувати гроші. Менї це дуже соромно...“

Що саме „це?“ Грамотно писати не вміє. І на віщо це, „коли не трудно?“ Адже-ж сказав я, щоб зверталась без жадних „жальких“ слів.

„Душно тут страшенно. Взагалї, жити менї нема для чого і, коли я умру від операції, то це буде добре. Я написала сестрі й вона візьме Костю. Я переконуюсь, що батьки не люблять своїх дїтей. Настрій у мене такий, що караїмка хоче прогнати мене з кватири, — вона боїть ся, що в неї дома щось станеть ся. Між иньшим, це паскудна баба; вона мене обманює й обдирає. Боже, як менї нестерпно тяжко, яка я самотна!..“

Я складаю листа й дивлюсь на годинник: за двацять шоста. Потім я беру папір і хочу написати Клавдії Петровнї хоч декілька слів. Але думки не чіпають ся голови, я кидаю перо й знову дивлюсь яка година. І зі здивуванням питаю сам себе: Невже я хочу їхати до Шапочки?

„Так, хочу, хочу, хочу!“ — злісно, уперто, жадно й тупо одповідає хтось.

І менї мимоволї пригадуєть ся одна сценка. На столї стоїть ваза з тїсточками, які я тільки що приніс з міста. Костя зїв уже одно, але тягнеть ся за другим. Клавдія Петровна одставляє вазу далї від його й ближше до себе. Костя підсуває до неї стільця, вилїзає на його і лягає грудьми на стіл, увесь тягнучись до солодкого. Робить це мовчки, уперто, з блїдою усмішкою. Клавдія Петровна одпихає його руки, а він знову простягає їх, ворушить пальцями. Вона грозить ся покарати, поставити в куток, побити, одставляє вазу на иньше місце, а він оббігає стіл, знову вилїзає на його й сунеть ся до тїсточок так само уперто,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жадібно, нічого не бачучи, не чуючи ні насмішок, ні погроз, ні Клавдії Петровни, яка благає в мене помочи. Мабуть, і самому Костї й страшно, й незрозуміло, й соромно, — я бачу це з його злої, покривленої усмішки, — але він не може одвести очей від тїсточок, сила та більша за його волю, сором і страх.

Яка, власне, ріжниця між Костею і мною?

Одначе я знову дивлюсь на годинник: чверть на сьому. Усміхаючись, як Костя, я одягаюсь хапливо, сприскую колонською водою хустку й виходжу. Сидячи на візнику, я посвистую й думаю: „А чому б не похулїґанити? Чим я рискую? Принаймнї, потїшусь, коли так. Чого доброго, ще попрохає чоловіка приняти мене. Навіть неодмінно фіґуруватиме чоловік“.

На хвилинку зявляєть ся бажання повернути назад.

„Нї, хоч у цьому доведи до краю, паскудо!“ з несподїваною, мстивою злістю думаю я й навіть радїю з того, що зараз має бути менї.

Але, коли я підїзджаю до будинку, біля якого вчора я провів цїлий день, і бачу страшно знайомі стовпчики, дерева, тротуар, вікна, парадний ґанок, на мене нападає несмілість і сором. Я нерішуче входжу в парадний, іду по сходах, шукаючи шостий номер кватири. Перед дверима, над якими прибито емалеву табличку з числом 6, я зупиняюсь і витираю піт з лиця. На самих дверях я бачу другу, поважну мідяну таблицю з чорними, строгими лїтерами: „Семен Семенович Шипун“.

Який Шипун? Через що Шипун? Та, чи це ся кватира? Так, номер шість. Невже обманула?

Рішуче я надушую ґудзика й чекаю. А сам, немов ховаючись від когось, поспішно й хитро думаю: коли обманула, — піду, не шукатиму більше.

Клацає ключ у дверях. Я випростовуюсь, поправляю капелюх і набіраю поважного, строго-серіозного вигляду. А серце бє молотом.

— Скажіть, будь ласка, тут мешкає Ганна Пилипівна Забережна?

Покоївка ширше розчиняє двері й каже:

— Тут! Пожалуйте!

Менї здаєть ся, що на її губах миготить легка усмішка. Я твердо входжу, не хапаючись, роздягаюсь і покашлюю. Передпокій великий, декілька дверей, крізь одні видко килим, фотелї й пюпітр.

Покоївка йде до дверей праворуч, легесенько стукає й говорить:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Панночко, до вас прийшли!

В голосї теж вчуваєть ся усмішка, але я зуниняю увагу тільки на слові „панночка“.

— Проси!.. — ледве чуєть ся з середини.

Покоївка одчиняє двері й занадто поважно говорить:

— Пожалуйте, просять...

Через розчинені двері я бачу: голубий параван, краєчок мармурового умивальника і широкий жовто-гарячий промінь вечірнього сонця на стїнї.

Я входжу, зачиняю за собою двері й зупиняюсь біля порога, винувато, поштиво схиливши голову. Коло вигнутої кушетки, вкритої сїруватим шовком, стоїть Біла Шапочка, спираючись рукою на круглий столик. На столику вузька, висока вазочка; в нїй дві рожі: жовта й густо-червона з соковитими пелюстками, неначе одвернуті яскраві губи. Всї цї дрібницї я через щось добре помічаю.

— Добридень! — рівно, холодно говорить Шапочка й подає менї руку. Я поспішно підходжу, поштиво потискую руку й кажу:

— Я не міг не скористуватись вашим вимушеним дозволом.

— Сїдайте, будь ласка! — так само холодно вона випускає слова й показує менї на фотель біля кушетки.

Менї починає здаватись, що я на прийомі у зубного лїкаря. Ось вона звідкись зараз витягне бор-машину, роззявить менї рота й спитає:

— Де болить?

Шапочка одходить до вікна й теж сїдає у фотель. Між нами блакитно-сїрий килим. На голові Білої Шапочки стоїть червоно-жовте сяйво сонця, що заплуталось у пухнатому волосю. На бюрку й на паравані також жовта, радісна, соняшня смуга. Скрізь портрети і ґравюри в художнїх рамцях.

Менї стає нїяково. Я знаю про віщо говорити, знаючи, що, що-б я не сказав, все зустріне оцей офіціяльний, безпричастний прийом. Шапочка поглядає на мене, але на її лицї не помітно нї нетерплячки, нї досади, нї зневаги. Тільки брови злегка зібрані, як у людини, що робить якесь зусиля і строго стежить за собою. Моє становище з кожною хвилиною мовчання стає все дурнїйшим і я, нарештї, кажу:

— Признаюсь, я ждав иньшого прийому і через те... я трохи не підготовлений.

— Так? — байдуже кидає Шапочка.

— Я через щось гадав, що ви замужем і що попрохаєте свого чоловіка приняти мене.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Шапочка трохи дужче збірає брови, немо в стримуючи себе й її вуста стискують ся ще холоднійше.

— Я не замужем... — рівно одповідає вона.

— Так, я це вже знаю. Покоївка назвала вас „панночкою". Потім я думав, що... А втім, ваш прийом дошкульнійший, ніж я собі гадав. Я мушу згодитись: ви взяли дуже добрий тон. Я зараз піду. Тільки дозвольте мені сказати декілька слів. Все одно вони не зроблять на вас ніякого враження. А все таки... Так, я нахаба, це правда. З цим я, звичайно, змагатись не можу. Але от, — хочте, вірте, хочте, ні, — але я вже років десять не займаю женщин на вулицях. За цей час це перший і мабуть останній раз. І мені дуже... важко, що я це зробив. Не через те, що дав вам неприємність... Я все ж таки думаю, що великої неприємности для вас у тому немає. От я піду, ви посмієтесь і на тому скінчить ся для вас ся історія. А мені?.. Ну, та Бог з ним, треба йти, це єдине, що мені треба зробити.

Я ніяково усміхаючись, підводжусь і готовлюсь узяти її руку, коли вона простягне мені. Шапочка також устає, не змінивши ні на мить виразу лиця, подає руку й говорить:

— Ви вже йдете? Прощайте!

Я обережно торкаюсь її руки й кланяюсь низько.

— Так, іду! Знаєте, у мене весь час таке враження, ніби я на прийомі у зубного лікаря і ви зараз на прощання пропишете мені рецепта.

Брови Шапочці починають раптом дріжати, губи морщать ся; вона з усіх сил кріпить ся, але, не витримавши, усміхаєть ся. І вмить уся оживає, теплїщає, стає такою близькою, милою, простою.

— Господи! До чого вас міняє усмішка! — мимоволї й цілком щиро вириваєть ся у мене. І мабуть, я якось особливо в сю хвилину дивлюсь на неї, або щось иньше, але вона вся заливаєть ся ніжним, дитячим румянцем, хоча й збірає знову брови.

— Простіть! — раптом кажу я благаюче. — Можна мені ще трошки посидіти? Я знаю, їй Богу, сам знаю, що це неблагородно з мого боку: скористуватись вашою усмішкою й знову в нахабство... Але... їй Богу, це не з нахабства. Можна́?

— У вас час до восьмої години... — каже вона, але вже не рівно й холодно, а сердито. Але вона сердить ся, здаєть ся, більше на себе.

— Але ви хочете, щоб я негайно пішов? Так?

— Так, хочу! Здаєть ся, це так ясно вже давно.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я винувато, мовчки уклоняюсь їй і йду до порога.

— Підождіть! — сердито гукає вона.

Я обертаюсь і вичікуюче дивлюсь на неї: на лиці незадоволена, гидлива ґрімаска, та сама, що вчора була біля трамваю.

— Ви мене примусили бути з вами брутальною. Через це я *хочу*, щоб ви лишились.

— Себ-то, ви за погане своє поводження хочете покарати себе моєю присутністю?

— Я знову образила вас... — одривисто, неначе про себе, кидає вона. — Але скажіть! — раптом з непорозумінням, діловито й якось уже отверто вона питає, — чого ви, власне, хочете від мене?

— Нічого. Часом бачити вас, пізнати вас близше...

— Але на віщо?! Через що?!

— Через те, що ваше обличя мені давно вже подобаєть ся. Не знаю через що саме, але подобаєть ся страшенно.

Шапочка усе з тим самим непорозумінням, немов розмірковуючи, помалу потискує одним плечем.

— Ну, добре! Сядьте на місце! Треба побалакати до ладу. Все це нісенітниця. Сідайте! Все одно... Ну, от. Тільки ви не думайте, що я змінила своє відношення через ваші слова. Змінила через те, що не додержала характеру. А тепер мені все одно. І я хочу зрозуміти в чому тут річ. Ви ж у ночі не ходили до дому спати?

— Ні! — усміхаюсь я.

Не знаю, чого усміхаюсь, чи з її питання, чи з цього ділового, заклопотаного, непорозумілого виразу.

— І не обідали?

— Ні!

— Ви зїли тільки пів фунта цукрових бубликів і випили декілька пляшок квасу. Так?

— Так! Одначе ви зібрали відомости...

— Добре! А, коли б я не вийшла до вас учора, ви і другу ніч простояли б?

— Простояв би...

Соняшна смуга на волосю Шапочки стає червонійшою і густійшою, а на нижній частині її щоки видно палаючий мазок. Шапочка пильно дивить ся на мене, ніби розглядаючи цікаве, незрозуміле їй явище природи.

— Добре! Ну, а коли б я не звертала на вас уваги цілий тиждень, два, місяць?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я нарештї сміюсь.

— Ну, тодї я вже не знаю, що робив би. Постарав ся б упасти швидше, щоб мене одпровадили до дому.

— Ага!..

Дивно, до якої міри вона тепер зовсїм иньша. Зовсїм дївчинка, розумна, вередлива, цїкава.

— А ви хто такий?

— Я адвокат. Звуть мене: Яків Василевич Михайлюк.

— Михайлюк? Не чула. Добре! Ви — жонаті?

— Нї, „холостъ!“

Ми обоє сміємось.

— Чудно! А менї чогось здавалось, що ви жонаті і що жінка у вас маленька, кругленька брюнетка з твердими, як опука, щоками. І в ластовинню.

— Дуже приємно познайомитись з моєю жінкою. Але ви не дуже високої думки про мій смак. А тим часом я, здаєть ся, мав нагоду довести вам, що маю деякий смак...

Шапочка не розуміє натяку й серіозно питає:

— Чим же ви довели?

— Та хоча б уже тим, що *ваше* лице менї подобалось...

— Ну, це вже... — трошки ніяковіє вона і раптом додає: — А знаєте? — ви, здаєть ся, справдї, не такий уже нахаба. Хочете познайомитись з моєю сестрою? Нехай потїшить ся! Вона запевняла, що пригода кінчить ся тим, що я таки, як слїд, зазнайомлюсь з вами. Вона за вами. Не турбуйтесь! Ви ж тут страшенного клопоту усїм наробили. Ви знаєте це? Ну, хочете? Ходїм!

І Шапочка, морщачи губи комічною усмішкою, веде мене в передпокій, звідти в вітальню, де зупиняєть ся, робить менї знак, і гукає до дверей сусїдньої хати:

— Марусю! Семен Семеновичу! Ідїть-но сюди!

Я заражаюсь її усмішкою й теж усміхаюсь. Шапочка удавано-суворо насуплює брови й не дивить ся на мене. На стїнї й портєрах останні проміні сонця.

В вітальню входить повна, буйна дама з таким величезним бюстом, що, здаєть ся, вона може бути мамкою цїлої роти салдат. Але голова в неї невеличка і лице приємне з твердими румяними щоками і маленькими, живими, дуже чорними оченятками. Волосє гладенько-гладенько зачесане й лежить на потилицї гулькою. Дама усміхаєть ся доброю, привітною усмішкою й жене свій бюст просто на мене.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— От він! — суворо киває на мене Шапочка. — Маєте! Можете знайомитись!

І поглядає на нас з під лоба.

Дама подає коротеньку грубу руку й оживлено говорить:

— Дуже приємно познайомитись. Я ваша прихильниця. Просто захоплена вашою настійністю...

І щиро, отверто сміє ть ся. Я потискую її руку й також сміюсь весело та легко. За нею підходить лисуватий добродій з черевцем, пукатими, як у вівці, очима, горбатим носом і пухкими, червоними губами. Він обома руками душить мою руку й, будучи низшим від мене, дивить ся до мене в гору. При цьому, чи від надмірної ввічливости, чи пустуючи, він перехиляєть ся й занадто одтопірчує зад.

— Чаю хочете? Ходіть, дам вам чаю з рожевим варенням! Любите рожеве варення? — говорить дама злегка одривисто. У неї, я помічаю, рот весь час злегка роззявлений; мабуть, в неї астма.

Ідемо в їдальню. Лисуватий добродій, себ-то Семен Семенович Шипун, обнявши Шапочку за стан, щось шопоче їй, близько прихиливши до неї цапине лице. Шапочка, мабуть, соромить ся, бо вириваєть ся, витягає до Семена Семеновича губи, як то роблять діти до поцілунку, прижмурює очі й хитає з боку на бік головою:

— Ах, який здогадливий! — каже вона голосно.

Я думаю, що вони про мене балакають і соромливість Шапочки приємна мені. Взагалі, я почуваю себе надзвичайно легко й спокійно з ними.

Вузька, висока кімната; над столом лямпа з величезним, шовковим абажуром: стільці з рівними, високими спинками, стільці, на яких сидиш, як у фотоґрафа; в глибині якісь шафи, столики, канапки. Все дуже семейно, поважно, зручно. На столі сила ваз з тісточками, вареннями, сушеними овочами; все, видно, свого виробу. Я дивлюсь на масні, дуже червоні губи Семена Семеновича й думаю, що він повинен уміти добре попоїсти й випити.

Він підсаджуєть ся до мене й не то насмішкувато, не то з великим співчуттям питає:

— Скажіть, будь ласка, а вам часом не було трошки нудненько там?

Замісць мене відповідає Марія Пилипівна:

— Не суди, серденько, по собі! Нудно, коли робиш щось без мети.

— Так, але ж... Вибачте, як вас по батькові?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я кажу імя й призвище.

— Присяжний повіренний? — жваво питає Семен Семенович.

— Атож!

Семен Семенович похапцем підводить ся й, знов одтопірчивши зад, потискує менї руку.

— Дужже, дуж-же приємно! Мав утїху чути і вас і про вас. А як же! Марусю, памятаєш процес Сіґалова? Правда, ти не була! Надзвичайно приємно! Але уявіть собі, нїколи б не подумав, що ми познайомимось при таких виїмкових обставинах. Га?

І він, сміючись, бере мене кінчиками пальцїв за руки висше ліктїв.

Про моє діжурство біля будинку вони, звичайно, не знають. Тільки я та Шапочка знаємо про це. Але ж, як вона не подібна тут до тієї, яку я вчора знав! Нїколи я не міг би собі уявити, щоб вчерашня Шапочка могла так по дитячому, в сердитому замішанню, витягати губи й ховатись за самовар.

— Ну, Галю, тепер заспівай!.. — одривчасто говорить Марія Пилипівна.

А, так Шапочка співає?

— О, дуже прошу, дуже прошу, Ганно Пилипівно! Ви ж менї обіцяли.

Шапочка зиркає на мене, усміхаєть ся самими очима, й легко та весело йде в вітальню.

Але, коли вона стоїть біля рояля, пустивши руки вздовж тїла, її лице міняєть ся різко; в ньому знову строгість, а в вустах якась дозріла скорботність, недоступність. І, коли вона співає, то насуплює брови, немов від болю. Голос дужий, „з металем“, але шорсткий у горі і глухий, слабкий на нижнїх нотах. І той самий, що вчора співав арію з „Пиковой Дамы“. Так он як?!

— Не дивіть ся менї в рот! — скоромовкою холодно й владно кидає вона менї.

Я від несподїванки нїяковію, а Семен Семенович мовчки, з усмішкою підморгує менї на Шапочку, немов кажучи: „А що? Дістав, голубе?“

Марія Пилипівна, що аккомпанює Галї, з усмішкою прикусує губу й уважно, навіть напружено, дивить ся в ноти. Е, Шапочка тут командує!

— Не хочу більше! — раптом говорить вона і, склавши ноти, кидає їх на рояль.

Нї Марія Пилипівна, нї Семен Семенович не прохають співати ще, — мабуть цього не дозволяєть ся у Шапочки.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Коли я, нарешті, прощаюсь, чуеть ся дзвінок і входять двоє ґімназистів. Один горбоносий, з пухкими губами, рудавий і маленький. Другий — товстенький, смуглявий, з дуже чорними, круглими, живими очима. Мене знайомлять з ними. Це сини Марії Пилипівни та Семена Семеновича.

Я одягаюсь, а вони всї стоять довкола мене в передпокою. Семен Семенович пускає якийсь дотеп, приємний Шапочцї, і вона витягає трубочкою губи й замішано крутить головою. Потім раптом вона витягає до його все лице і сміеть ся. І зразу вона стає ясною, довірливою, отвертою. А в мене таке враження, що Шапочка широко розставляє руки, немов для обіймів.

— Ви вже прийшли?! Та ви ж позавчора були!

Покоївка пускає очі до долу й швидше виходить з передпокою, щоб не засміятись при панночцї.

— Дуже прохаю вибачення, Ганно Пилипівно, але...

— Добре! Ходїть до мене, я мушу з вами серіозно побалакати.

Тон начальницї, що має робити прочуханку свому вихованцеві.

— Сїдайте! Не туди! От-тут!

Завіса на вікнї напнулась, немов вітрило, а на небі висить, як велитенська китиця винограду, попелясто-синя хмара. Десь глибокою октавою покашлює грім. Дерева слухають чуйно, непорушно; часом раптом заклопотано, хапливо перешіптуючись і здригуючись.

Ми сидимо на тих самих місцях, що й у першу мою візіту. Тільки тепер нема соняшного ореолу на голові у Шапочки. Вона заклопотано хмурить ся, насупивши брови й десь обмірковуючи, як красше почати. На нїй широка червона блюзка з фалдами і через це Шапочка здаеть ся повнїйшою й простїйшою. Довкола лиця так само пушить ся багато тоненьких пасмочок та окремих волосинок, які повинні лоскотати щоки. Ніс з гордою, упертою горбинкою, хижий.

— Ну, от що! Скажіть: ви, звичайно, наміряєтесь залицятись до мене? Так?

Питання настільки несподіване, що я відповідаю:

— Так, наміряюсь!

— Ну, от! Чудово! Так я вважаю за необхідне найсеріознїйше попередити вас, що з цього нїчого не вийде. Ах, та й надокучила менї ця дурна завіска!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Шапочка сердито хапає завіску, що напнулась і натискувала їй на голову, скручує її й привязує поворозками біля вікна. На мене дме густим, задушливим вітром. Я мовчу.

— Ви чули? — сідаючи на місце та строго подивившись на мене, питає Шапочка.

— Так, я чув! Можна спитати через що?

— Звичайно, можна, — ваше повне право. По перше, через те, що я взагалі цього не люблю. По друге, що не маю для сього часу. Трете, ви мені цілком не подобаєтесь. От! І тому з мого боку було б дуже негарно, коли б я вас не попередила. Ви ходитимете сюди, щось таке там гадатимете собі, гаятимете час, а все це по дурному. І, коли я це знаю, то повинна сказати вам з самого початку. Я мала вже досить неприємностей з цього приводу. Буде з мене! Я не хочу більше ніяких докорів!

— Не думаю, щоб я коли небудь...

— Ах, ті так само не думали! А потім мало не з кулаками кидались на мене. Красно дякую! Мені це вже надокучило. Чого я себе якось тримала з ними? А я знаю, як я тримаю себе? Як умію, так і тримаю себе. Ну, а щоб не було ніяких непорозумінь, я загодя кажу вам, що тримати себе не вмію і що всяке тримання, яке б воно там не було, рішучо не значить нічого.

— Будьте певні, Ганно Пилипівно, що я не помилюсь і зможу одріжнити...

— Ну, от, маєш: „одріжнити“! А я вам кажу, що нічого одріжняти не треба, бо нічого такого не буде. Це я вам загодя й катеґорично кажу. І коли ви рахуєте...

— Звідки ж ви знаєте, що нічого не буде?

— Це вже я знаю, будьте спокійні.

Я мав багато всіляких балачок з жінками, але такої ніколи. Її в кожнім разі не можна назвати приємною й багатою на обіцянки.

Хмара потрохи розпухає й заповнює все небо в вікні. Важка, кудлата маса погрозливо суне на місто. Акації гойдають вітами, трусять ся і, здаєть ся, ніби з усієї сили намагають ся вирватись з землі та втікти. З подихами вітру в хату залітає порох і дрібні камінчики гостро колять лице. Лахмате страховище надсуває й зиркає часом на місто сліпучим, синюватим поглядом, і потім, заплющивши очі, буркотить вдоволено й зловісно.

— Не боїтесь бурі? Зачинити вікно? — питає Шапочка, озирнувшись.

— Я нічого не боюсь, Ганно Пилипівно!..

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ой, як це нудно! Я до вас серіозно говорю, а ви своє. І це через те, що я піддалась жалю й вийшла тоді до вас. Мовчіть! Розумієть ся, через те. От ви й рішили собі: ну, вона така, що до неї можна позалицятись. Та помовчіть же, ви не ввічливі! А я вам цілком поважно кажу, що мені це не подобаєть ся. І не можна мені! Я готуюсь на співачку. Дуже занята. Розумієте? Та й загалом не люблю цього. Я мала декілька таких зальотників та вони всі розсердились на мене і перестали навіть бувати у нас. Я нічого не маю проти того, коли ви два рази на тиждень приходитимете вечерами. Я люблю, коли є хто небудь, хто слухає мій спів. І, коли ви хочете, можете приходити. Але не частійше. Розмовляти можете з Марусею, — вона розумна і дуже любить сперечатись. Але я знаю: ви незабаром покинете ходити до нас; так усі робили. Нема ніякої користи.

В хаті темніє. Вітер затаїв ся десь за вікном. Дерева стоять у настороженім знесилю. Раптом страховище змахує на нас блискаючим, зеленкувато-вогненим поглядом, швидко заплющує очі й, трохи повагавшись, реве грізно. На столі брязкотить щось жалібно й боязко. Вітер, немов тільки ждучи цього, вриваєть ся в кімнату, високо напнувши привязану завіску, здіймає до гори всі пасма й волосинки на голові у Шапочки й черкає мене по лиці своїми пружинистими грудьми та гасає скажено по хаті.

— Ні, треба зачинити вікно! Ви любите бурю?

— Я люблю!

Стає тихо, ще темнійше й душно.

— Мені хочеть ся співати. Ходіть у вітальню! Тільки памятайте, що я сказала вам! Обміркуйте й рішайте собі, як знаєте! Я вас попередила...

(Далі буде).

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

Смараґди, перли і топази
До мене котить море знов;
Воно огнями вигравае,
Воно до себе призиває,
Дає і сонце, і любов...
Але даремні ті приваби:
Як день душа моя сія,
Вільнійші волі в ній простори,
Тебе не треба їй, о Море, —
Вона — далеко й не твоя!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ГР. ЧУПРИНКА.

I. Порада.

Я сказать тобі не смію,
Що огонь я звів до тління,
А любов, — свою надію,
До звичайного падіння.

Я сказать тобі не в силі,
Все сказать з одкритим зором,
Бо слова мої на ділі
Прозвучать тобі докором.

Бо не вміла, не хотіла
Ти в любові знать святині,
І твоя жагуча сила
Вся в безтворчому падінні.

Сам тепер душевно голий
Я даю тобі пораду, —
Щоб нікого і ніколи
Не ганьбила ти за зраду.

II. Арфянка.

Струна за струною бренить і дріжить,
Зливають ся звуки веснянки;
Забило ся серце і думка біжить
За співом красуні арфянки.

Навколо радіє квітчаста весна,
Пишають ся квітами луки;
Я чую, що арфа гучна, голосна,
Забила ся тонами муки.

Красуня арфянка ставна, чарівна,
Бренить про змарнілу лілею;
Я чую, я знаю, — сумує вона
Сама за красою своєю.

То якось хапливо полив ся з грудей
Мотив чарівної веснянки,
А далі, а далі скарга́ на людей
І плач молодої арфянки.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

III. Рідне поле.

Всї погрози та примари
Швидко зникнуть, пропадуть;
Спинить грім свої удари
І над рідним полем хмари,
Мов розтоплені, розбиті,
Лїтнїм сонцем розогріті,
Золотим дощем спадуть.

Заспіває в полї жниця,
Задзвенить в степу коса! —
Пишно жито золотить ся,
Стигне буйна косовиця
І од вечора й до ранку,
Од світанку до світанку
В полї дух живить краса.

Гей, вітайте поле рідне!
Тут і праця й боротьба.
Здраствуй, сонечко побідне!
Хай твоє тепло догідне
Приголубить і зогріє
Вільну працю й чисті мрії
Хлїбороба — не раба!..

м. Гоголів.
1917.

Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. МОЧУЛЬСЬКИЙ.

Михайло Щепкин і Тарас Шевченко.

Золотими буквами записане імя Михайла Щепкина в біоґрафії Тараса Шевченка... Щепкин дорогий нашому серцю не лише, як перший клясичний виконавець роль: Виборного в „Наталці Полтавці“ та Михайла Чупруна в „Москалю Чарівнику“, але також, як щирий приятель Тараса Шевченка, горячий прихильник його поетичного ґенія та ентузіястичний герольд його слави. Тому-то, шануючи память Шевченка, нам годить ся поклонитись тіням його великого приятеля, — Щепкина...

Михайло Щепкин родив ся 6-го падолиста 1788 року в селї Краснім, обоянського повіту, курської ґубернії. Його прадїд був священиком у селї Спасскім, калужської ґубернії, а батько його родив ся вже кріпаком. „Нїчого в тім дивного, — говорить Щепкин, — бо в тім віцї такі переміни бували часті, так, що дїд мій не дуже здивував ся, коли, заснувши свобідним, пробудив ся кріпаком“. В дїда артиста був гарний голос і він хлопцем співав дуже часто в церкві. Ґр. С. Е. Волькенштайнови сподобав ся голос хлопця і він без докору сумлїня зачислив маленького поповича в ряди своїх кріпаків. Батько Щепкина, Семен Григорович, служив з початку камердінером у ґр. Волькенштайна; потім був назначений ним адмінїстратором дібр. Мати артиста, Марія Тимофієвна, була теж кріпачкою й послугувала ґрафинї, а опісля стала дружиною Семена Григоровича.

Коли малий Щепкин вивчив азбуку, часословець і псалтир, батько повіз його на дальшу науку до Білгороду, до одного знайомого священика. В дорозї туди Щепкини зупинили ся в Краснім, родиннім селї артиста. Ґраф Волькенштайн по звичаю тодїшних поміщиків завів був у себе театр, і саме тодї, коли Щепкини ночували в Краснім, дана була опера „Новое семейство“. Щепкин пише в своїх споминах, що того вечера рішила ся його доля. Опера зробила на нїм велике вражінє й зародила в нїм пристрасть до театру.[1])

Покинувши науку в білгородського священика, Щепкин учив ся в повітовій школї, в Суджі. Якось раз приніс до кляси один із його товаришів комедію Сумарокова „Вздорщица“. „Що таке комедія?“ —

[1]) А. А. Ярцевъ. М. С. Щепкинъ, его жизнь и сценическая дѣятельность. С.-Петербургъ, 1893, ст. 1—10. А. А. Кизеветтеръ, М. С. Щепкинъ. Эпизодъ изъ исторіи русскаго сценическаго искусства (Рус. Мысль, 1916, кн. I, ст. 1—7).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

питали малі учні. Щепкин бачив уже в житю оперу й пояснив їм, що комедія не що инше, як вистава, де кілька осіб, вивчивши кождий яку будь особу в комедії, грають опісля в злуці так, буцім би все написане в комедії виходило в самій річи перед очима видців. Малі учні завели із Щепкиним з приводу того поясненя спір, який згодом перейшов у крик. Збудив ся в сусідній кімнаті вчитель і зайшов до кляси. Причина крику вияснила ся і вчитель не тільки, що підтримав гадку Щепкина, але ще й сам розказав учням докладно, що таке драми, траґедії й опери, та заохотив їх вивчити „Вздорщицу“ й заграти її в школї прилюдно. На другий день учитель роздав учням ролї і Щепкину назначив грати слугу Розмаріна. Дебют малого артиста випав, як не можна краще. Вистава подобала ся місцевій публїцї незвичайно і Щепкин мусїв небавом заграти іще раз свою ролю на весїлю доньки городничого. За ту гру дістав уже малий актор першу нагороду: медівник та кільканацять копійок. Артист хотїв похвалити ся грою й перед батьком, але той зганив його [1]).

В 1802 р. вчить ся Щепкин у Курську, в народній ґубернїяльній школї. Курськ відіграв видну ролю в житю Михайла Семеновича. Автор „Душеньки“, Богданович, який жив тодї в тім містї, поширив горізонт його освіти. Місцевий театр Барсових скріпив у нїм замилуванє до сцени. Кн. Мещерский, який грав у ряди-годи в тім-же театрі, „посїяв у нїм, — як сам говорить Щепкин, — правильне розумінє мистецтва й показав йому, що мистецтво на стільки високе, на скільки близьке до природи“. На народній ґуберніяльній школї покінчила ся наука Щепкина. Ґімназія була закрита перед ним, як перед кріпаком, і він мусїв вертати до села, до свого пана.

Щепкин, покинувши школу, служив у рядах ґрафської двірнї. Лїтом жив він на селї, зимою в Курську. Означеної служби не було в него: він був секретарем ґрафа і лакеєм-офіціянтом.

Артистична діяльність Щепкина починаєть ся під кінець падолиста 1805 року. В тім роцї він виступив у перве на курській сценї в ролї Андрія-почтаря в міщанській драмі Мерсьє „Зоя“. Грою Щепкина був захоплений ґраф Волькенштайн; він поцїлував його й подарував йому в доказ особлившої ласки — нову трикову камізолю. Від 1808 року стає Щепкин постійним актором і грає около 8 лїт у трупі Барсових, не перестаючи бути кріпаком. У тім часї він здобув собі славу талановитого коміка.

---

[1]) Изъ записокъ артиста. Підписано: — — — ъ (Щепкинъ). Современникъ, литературный журналъ, издаваемый съ 1847 года И. Панаевымъ и Н. Некрасовымъ, подъ редакціею А. Никитенко. Санктпетербургъ, 1847, том I, ст. 77—89.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В 1816 році переносить ся Щепкин на харківську сцену й грає в трупі Штайна. В історії нашого провінціяльного театру тій трупі належить ся видне місце. Вона грала переважно на Україні й вивела у світ багато талановитих акторів. Не мало, певне, завдячує сцені Штайна й Михайло Семенович.

За спонукою кн. М. Г. Репніна трупа Штайна в купі з Щепкиним перейшла в 1818 р. до Полтави і тут Щепкин грав до р. 1821 [1]). Театр у Полтаві оснував ґенерал-ґубернатор князь Я. Н. Лобанов-Ростовський. Директором того театру був Іван Котляревський, який сам виступав часто в песах „Сбитеньщикъ“ і „Кутерьма, или безъ обѣду домой не ѣду“. В 1817 році на полтавській сцені поставлена була опера-водевіль кн. Шаховского „Козакъ-стихотворецъ“. Шаховской, як оцінює ту оперу-водевіль Котляревський, „взяв ся по нашому і про нас писати, не бачивши з роду краю і не знавши звичаїв і повіря нашого“, наслідком чого замість дійсних Українців, він вивів у своїй песі карикатури, „дуже поперевертав слова“ й загалом „вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою“ („Наталка Полтавка“, дія II, ява VII). З песи кн. Шаховского пробиває надто тенденція осміяти „малороссовъ“, не диво проте, що Полтавці бойкотували її, говорячи: „чего ітти в кіатр? Хіба слухать, як за наші гроші да нас же будуть і лаять?“ („Украинскій Вѣстникъ“, за грудень, 1817 р., ст. 369). Невірне зображенє кн. Шаховским побуту та характерів Українців, блискучий успіх песи в столиці й критика, яку викликала та песа в Полтаві й Харкові, спонукали Котляревського написати „Наталку Полтавку“ та Москаля Чарівника“, що були поставлені на полтавській сцені в 1819 році завдяки кн. Миколі Гр. Репніну [2]). Без сумніву, Щепкин під час свого побуту в Полтаві мусів виступати в обох песах Котляревського. Ролї: Виборного та Чупруна належали до найкрасших у його репертуарі. Не знаємо на певне, коли пробудила ся в Щепкина українська самосвідомість, одначе сміло можемо сказати, що коли не ранїйше, то в кождім разї не пізнїйше, як у Полтаві, і що вплив автора „Енеїди“ не міг не оставити корисних слїдів у души великого артиста. Можна здогадувати ся, що підчас короткого побуту Щепкина в Харкові чима-

---

[1]) А. А. Ярцевъ, op. cit, ст. 14—21 і 32; Кизеветтеръ, op. cit, ст. 7—15.

[2]) Н. И. Петровъ. Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтія. Кіевъ, 1884, ст. 23. Н. П. Дашкевичъ. Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: „Очерки...“, ст. 41. З огляду на те, що „Наталка Полтавка“ по здогадам істориків літератури була написана між 1817 — 1819 рр. і була поставлена в Полтаві вперше в 1819 році, твердженє Омеляна Огоновського, немов би Щепкин уперше виступив у „Наталці Полтавці“ в Харкові около 1816 р. за дирекції Квітки-Основяненка, — неправдиве. (Исторія литературы рускои. Часть III, 1 відд., Львів, 1891, ст. 9).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лий вплив міг мати на його національну самосвідомість також Квітка-Основяненко, який був основателем і директором мійського театру (1812 — 1816 р.) [1]).

Полтавська публїка любила Щепкина щиро й дала вираз своїй любови сим способом, що викупила свого улюбленця із кріпацької неволї. Ініціятива викупу належить кн. М. Репнїну. Він подав гадку зібрати фонди на купно артистови свободи при помочи розпродажі білетів на його виступ за підписну цїну. За зреалїзоване тої гадки взяв ся будучий декабрист, кн. С. Г. Волконский. У заголовку підписного листка було написано: „Въ награду таланта актера Щепкина для осно-

---

[1]) Питанє, чи Михайло Щепкин був Українцем, чи Великоросом, — не прослїджене. На нашу думку він почував себе Українцем. Безпосереднїх доказів нема в нас для підкріпленя нашої думки, тому ми наведемо бодай декілька посереднїх. З поміж авторів, що писали про М. Щепкина, М. Стороженко, який деякі звістки про Щепкина брав із уст сїмї того-ж останнього й певне добре інформував ся про національність Михайла Семеновича у його сїмї та знайомих, написав у своїй статї „Щепкинъ и Шевченко" (Изъ области литературы. Москва, 1902 року, ст. 444): „Щепкинъ и Шевченко были связаны между собою кровными узами племеннаго и духовнаго родства, оба были малороссы, оба страстно любили свою родину, оба вышли изъ темной среды крѣпостнаго люда, оба силою природнаго генія достигли на разныхъ поприщахъ громадной извѣстности". На те, що Щепкин був Українцем і ним почував себе, вказує теж цїла низка фактів із його житя: 1) М. Щепкин був одним із перших, що пізнав силу та красу поезії Шевченка, деклямував його твори і зробив голосним імя Шевченка в російських лїтературних кругах (Н. Стороженко, op. cit., ст. 445); 2) Щепкин у-купі з Бодянським, Кухаренком і инш. радив Шевченкови писати виключно на рідній мові (А. Конисскій, Жизнь укр. поэта Т. Г. Шевченка, ст. 155); 3) Щепкин після засланя Шевченка підбадьорював поета, аби той як найбільше своїх духових сил зужив на добро України (гл. характер. листи Щепкина до Шевченка; Стороженко, 449 — 451); 4) в сїмї Щепкина заховав ся переказ, — говорить Стороженко, — що прості слова поета: „Да ну бо, батьку, годї!" дїлали на старого Михайла Семеновича „словно волшебныя чары", він робив ся мягким і позволяв поетови на те, на що перед тим не хотїв згодити ся (Стороженко, 450); 5) Щепкин був клясичним виконавцем роль: Виборногс в „Наталцї Полтавцї" і Чупруна в „Москалю Чарівнику"; він пописував ся тими ролями на російських сценах і завдяки йому згадані пєси Котляревського ввійшли в 30 рр. мин. ст. в склад репертуару столичних сцен (А. Кизеветтеръ, III, ст. 5); 6) Щепкин починав розмову з М. Гоголем українськими фразами (А. Кизеветтеръ, II, 13); в кінцї 7) Щепкин знав докладно українське житє, інтересував ся ним, і любив оповідати деякі характеристичні епізоди з нього великоруським приятелям (Кизев., II, 12). Ми думаємо, що коли-б Щепкин був Великоросом, він не посував би так далеко своїх українських симпатій, як показують наведені нами факти. М. К. Чалий (Жизнь и произведенія Тараса Шевченка. Кіевъ, 1882, ст. 111) пише про Щепкина і Шевченка: „оба они были уроженцы Малороссіи". О. Кониський („Жизнь...", ст. 171), поставивши Шевченка біля О. Бодянського, називає їх „земляками". Поезія „Чигирин", присвячена М. Щепкину, вказує теж, що Шевченко вважав його Українцем.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ванія его участи, іюля 26-го дня 1818 г. Креслы". Сума підписки дійшла до 7 тисяч рублїв. Бракуючу квоту до викупної цїни 10.000 рублїв асиґнаціями заплатив сам кн. М. Реннїн. Вийшовши з під влади ґр. Волькенштайна, Щепкин та його сїмя не зараз стали вільними людьми. Через три роки вони мусїли жити кріпаками у кн. М. Реннїна й були освободжені ним 18 падолиста 1821 року. Спершу „отпускная" була дана лише Щепкину, його дружинї та двом старшим донькам. Про викуп дальшої сїмї прийшлось Щепкину робити ще дальші заходи. Розказують, що кн. Реннїн через те не освободив від разу всеї сїмї, що його театральна трупа почала розпадати ся в 1821 роцї й князь підозрівав, що причиною тому був Щепкин. За дальшу сїмю князь зажадав від артиста чотири векслї по 1000 рублїв з добрим підписом, себто, хотїв звороту грошей, заплачених ним ранїйше за Щепкинів. На щасте знайшов ся поручитель в особі автора „Исторіи Малой Россіи", Бантиш-Каменського, й сим робом вийшли також на волю: мати артиста (батько помер), дві молодші доньки та два сини.

Коли з рук Щепкина впали кайдани неволї, перед ним відкрили ся двері до столичних театрів. Кокошкін, директор імператорської сцени, післав свого товариша М. Н. Заґоскіна до Тули, де виступав Щепкин, і доручив йому запросити його на московську сцену. Щепкин дебютував у московськім театрі 20-го вересня 1822 року в комедії Заґоскіна „Господинъ Богатоновъ или провинціалъ въ столицѣ" і в водевілю „Лакейская война". Дебют випав блискучо. По розвязаню контракту з тульським театром, Щепкин почав виступати на московській сценї від 6 марта 1823 року[1]) й не розставав ся з тою сценою до кінця свого житя.

Мрії Щепкина здїйснили ся... Коли можна говорити про людське щасте, воно дісталось йому. Кріпацькі кайдани були розбиті й він став вільною людиною. Будучи недавно провінціональним актором, він мав тепер нагоду збирати лаври на імператорській сценї. Перед колишнїм лакеєм — лакеї широко відкривали двері до блискучих сальонів. Щось, як у казцї... І Щепкин почував себе тепер справдї щасливим. Його радости не було краю. „Я такий уже щасливий, — говорив він до своїх приятелів, — що стидно менї й бажати більше".

Щепкину, як комікови, прийшлось починати карієру на московській сценї водевілями й комедіями. Він виступав у водевілях Скріба і Пісарева, в комедіях Мольєра, Заґоскіна, Шаховского й инших. Типи Мольєра, силоміць прикроєні по рецепту Кокошкіна і С. Т. Аксакова до російського побуту, були чужі і йому і публїцї. Холодом віяло і

---

[1]) А. Кизеветтеръ, I, ст. 16—18.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

від роль, що давали сучасні російські пєси, у яких російська дїйсність була сильно поцукрована й пофальшована. Вперше заискрили ся очі в Щепкина від комедії Ґрібоєдова „Горе отъ ума“, яка була поставлена в Москві в 1831 роцї, з початку в відривках, а потім у цїлім видї. Роль Фамусова грав Щепкин і, як говорять сучасники, такого Фамусова після него не видала російська сцена.

Осередок, у якім жив Щепкин у Москві, був понад усякі бажаня — прекрасний. На сценї він працював у товаристві таких талановитих людей, як Кокошкін і Заґоскін, А. І. Пісарев і А. Н. Верстовский, автор „Аскольдовой могилы“. Поза сценою в него були близькі звязки з такими світилами Росії, як Пушкін, Ґрібоєдов, Турґенєв, Белїнский, Ґрановский, Аксакови й инші. Щепкин був дорогим гостем і в гуртках „западників“ (Герцен, Станкевич, Ґрановский, Белїнский) і в гуртку славянофілів (Аксакови, Поґодін і М. Гоголь). Хоча ті гуртки мали відмінні цїли на оцї, Щепкин завдяки тактови, щирому гуморови і розумови, свобідному від доґматизму, був радо витаний і знаходив для себе духову поживу в гуртках „западників“ і в гуртку славянофілів. Близькість Щепкина до гуртків Ґрановского і Аксакових пояснює А. Кизеветтер тим, що та близькість витворила ся тодї, коли будучі ідейні противники ще не вспіли роздїлити ся на табори, і тим, що Щепкин був звязаний із Аксаковими, Поґодіном і М. Гоголем особистою приязнею та любовю до мистецтва. Через поґодінівський гурток Щепкин познайомив ся з Пушкіном і по його ініціятиві почав писати свої „Записки“. Ідейно, Щепкин стояв на ґрунтї „западників“ [1]).

Золотими вузлами сердечної приязни Щепкин був звязаний, особливо, з Т. Шевченком, М. Гоголем і Белїнским.

З М. Гоголем познайомив ся артист около 1832 року. Правдоподібно автор "Вечеровъ на хуторѣ близъ Диканьки“ бачив у тім роцї Щепкина на петроградській сценї й зацїкавив ся ним вельми. Будучи в Москві, він забажав особисто пізнати артиста й зайшов до него, до дому. Гоголь, як оповідають, зупинив ся на порозї кімнати, в якій саме обідав славний комік, і заспівав українську пісню:

Ходить гарбуз по городу,
Питаєть ся свого роду:
Ой, чи живі, чи здорові
Всї родичі гарбузові?

Щепкин пізнав зараз Гоголя й земляки познайомили ся. Михайло Семенович у своїм житю був на возї і під возом; багато бачив, багато

[1]) А. А. Кизеветтеръ, II, 12—20.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

прожив, і умів з великим талантом передавати свої вражіня та спостереженя в артистичній формі. Гоголь користував ся деякими оповіданями Щепкина й переносив їх сюжети в свої твори, напр. епізод появи кітки в „Старосвѣтскихъ Помѣщикахъ“ або „полюби нас черненькими“ в „Мертвыхъ душахъ“ і ин.

За порадою Щепкина взяв ся Гоголь за написанє „Женитьбы“. Щепкин читав сю комедію в рукописи й брав участь в її оконечній редакції. Та заки появила ся на сценї „Женитьба“ (5 лютого 1843 р.), була поставлена 25 мая 1836 р. инша комедія Гоголя „Ревизор“. Городничий Сквознїк-Дмухановский поряд із Фамусовим належали до пописових роль репертуару Щепкина.

Слава Щепкина осягнула в 1836 роцї свій вершок, але рівночасно почали бентежити артиста признаки упадку фізичних сил. Артистови було тодї 48 лїт. Треба було конечно зміцнити підірване здоровє. Він узяв відпустку й поїхав на Україну.

Після повороту Щепкина з України число його приятелїв та горячих прихильників побільшуєть ся. Між иншими й Белїнский стає в ряди його задушевних приятелїв. Під ту пору фізичні сили критика погасали й він забажав у товаристві веселого приятеля шукати здоровя під полудневим сонцем Росії. Щепкин згодив ся на подорож і після шумних та веселих проводів обидва приятелї пустили ся в дорогу 16-го мая 1846 року. Щепкин грав тодї в Калузї, Воронежі, Курську, Харкові, Одесї, Херсонї, Севастополю та инших городах.

Вже після першої постановки „Ревізора“ відносини між Гоголем і Щепкиним зробили ся приятельськими. Згодом приязнь Гоголя перейшла майже в боготворенє славного коміка. Свою любов до Щепкина показав автор „Мертвих душ“ найлїпше тим, що в 1842 роцї віддав йому в розпорядимість усї свої сценїчні твори, що містили ся в четвертім томі писань, з правом ставити їх у свою користь, коли тільки захоче [1]).

Коли познайомив ся Щепкин із Шевченком особисто, на певне не можна сказати. Олександер Кониський здогадуєть ся, що се стало ся в 1841 роцї [2]). На думку М. Стороженка [3]) і В. Семевского [4]) початок сеї знайомости відносить ся до 1843 року, коли Шевченко проїзджав через Москву на Україну. В кождім разї належить сумнївати ся, чи знав що будь Щепкин про Шевченка до появи в 1840 р. „Коб-

---

[1]) А. А. Ярцевъ, op. cit., 33 — 47.

[2]) А. Я. Кониссскій. Жизнь украинскаго поэта Тараса Григорьевича Шевченка. Одесса, 1898, ст. 154.

[3]) Н. Стороженко. Изъ области литературы. Москва, 1902, ст. 445.

[4]) В. Семевскій. „Русское Богатство“, 1911, № 5, ст. 109.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

заря“ [1]), і можна приняти за правду, що особисте зближенє Шевченка з Щепкиним не пізнїйше наступило, як у 1843 роцї.

Перші звуки поезії Шевченка викликали загальний ентузіязм на Українї. Щепкин був один із перших, що схилили чоло перед молодим, ґеніяльним поетом. Він був захоплений глибиною чутя та чудовою мельодією піснї Шевченка і станув у ряди його горячих прихильників та герольдів його слави. Сучасники оповідають, що Михайло Семенович зараз після появи „Кобзаря“ зацїкавив московські лїтературні кола іменем Шевченка, деклямуючи майстерно його вірші. Особливо залюбки деклямував він поезію „Думи мої, думи мої“... [2])

Як часто стрічали ся з собою обидва земляки, познайомивши ся особисто, ми не знаємо. Можемо лише здогадувати ся, що ті стрічі могли бути в Петроградї, де в Щепкина був сердечний приятель І. І. Сосницький, драматичний артист, і де гостював він в ряди-годи на сценї [3]); міг відвідувати Шевченко Щепкина в часї своїх проїздів у 1843 — 1845 рр. через Москву на Україну та з України до Петрограду; могли вкінцї бачити ся з собою обидва приятелї і на Українї в часї проживаня Шевченка тамже від марта 1845 р. до 5 квітня 1847 р., себто, до нещасливого свого арешту, бо Щепкин часто їздив із Москви на Україну на гостинні виступи [4]). О. Кониський пише, що Шевченко в останнїй раз перед засланєм відвідав Щепкина в Москві в мартї 1845 року [5]). М. Стороженко думає, що та остання стріча обидвох приятелїв у 1845 роцї була в Київі в часї гостюваня Щепкина на київській сценї [6]). Шевченко згадує в своїм „Дневнику“, що „видїв Щепкина в останнїй раз у 1845 роцї“ „в Москві“ [7]), а в листї до Н. О. Осіпова з 23 грудня 1857 року пише: „мы не видались съ нимъ (себто з Щепкиним) съ 1847 г.“ [8]). Супроти суперечних даних що до місця й часу останньої стрічі Щепкина зі Шевченком, перед засланєм, не виключена можливість, що та стріча могла відбути ся на Українї між 1845

[1]) Перший збірник творів Т. Шевченка появив ся в Петроградї в друкарнї Фішера. В той збірник увійшли ось які твори: „Думи мої, думи“, „Перебендя“, „Катерина“, „Тополя“, „На що мінї чорні брови“, „До Основяненка“, „Іван Підкова“ і „Тарасова ніч“.

[2]) Н. Стороженко, op. cit., 445.

[3]) Від А. Кізеветтера ми знаємо, що Щепкин виступав у Петроградї в 1822, 1828, 1832, 1844 і 1852 рр.

[4]) А. А. Ярцевъ, op. cit., 45.

[5]) А. Я. Конисскій, op. cit., ст. 182.

[6]) Н. Стороженко, ibid.

[7]) Твори Т. Шевченка. Том другий. Видання В. Яковенка, 1911, ст. 182.

[8]) Ibid. 419.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— 47 рр., дуже правдоподібно, що навіть у Київі і то около половини 1846 року, себто, в тім часї, коли Щепкин, подорожуючи з В. Белїнским, грав на сценах полудневої Росії [1]).

Для зрозуміня відносин Щепкина й Шевченка, характеру їх приязни та взаїмного впливу, нам треба сказати декілька слів про їх індивідуальність.

Під ту пору, коли вони зблизили ся до себе, себто, найпізнїйше в 1843 роцї, Шевченкови було 29 лїт, Щепкинови 55 лїт. Шевченко був у цвітї житя: молодий, здоровий мущина, середнього росту, широкоплечий, кріпко збудований. Його кругле виголене обличе було прикрашене малими бокобородами; волосє вистрижене по-козацьке, але зачесане назад. Він був темний бльондин. З його фізіономії пробивала ся відвага; в його темно-сїрих невеликих очах малювали ся розум та енерґія [2]). Голос у него був мягкий (барітон з високими теноровими нотами) [3]); в ходї й рухах — зосереджене. При першій стрічі з ним, у нїм не помічалось нїчого привабного й симпатичного, — навпаки він був холодний, сухий, хоча простий і приступний. До людей він відносив ся недовірливо й перед першим-лїпшим не відкривав своєї душі; особливо був скритий супроти тих, що хотїли викликати в нїм отвертість та щирість. За те, коли він пізнав чоловіка й відкрив у нїм бодай одну гарну рисочку, він привязував ся до нього; коли надто знайшов у нїм взаїмність, він віддавав ся йому цїлим серцем. Замітними рисами його характеру були: незвичайна доброта, мягкість, навіть делїкатність, що противорічили його суворій масцї; незвичайна простота, природність, безкористність, навіть саможертвенність. На вид кривди та несправедливости його серце горіло гнївом і вибухало, немов вулькан. З бідним він дїлив ся останнїм [4]). Шевченко, як пише у своїм дневнику Момбеллї, — „проявляв завждї сильну привязанність до України і неприхильність до Росії. Все українське його веселило та захоплювало. Мотив або українська пісня викликали слезу з очей патріота“ [5]). Полїтичні й соціяльні ідеї в Шевченка — радикальні. В своїй гострій формі вони проявили ся після 1843 року, себто, після його поїздок на

---

[1]) А. Ярцевъ, op. cit., ст. 44. Ярцев між городами, в яких грав Щепкин у 1846 р., вичисляє: Калуґу, Воронїж, Курськ, Харків, Одесу, Миколаїв, Херсон, Севастополь, Сімферополь і „другіе города“. Коли-б Щепкин і не грав тодї на київській сценї, міг у Київі зупинити ся проїздом і бачити ся з Шевченком.

[2]) В. Семевскій, op. cit., (невид. дневник Момбеллї), № 5, ст, 109. А. Чужбинскій. Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ. С.-Петербургъ, 1861, ст. 6.

[3]) А. Я. Конисскій, op. cit., ст. 159 і 276.

[4]) В. П. Масловъ. Тарасъ Григорьевичъ Шевченко. Біографическій очеркъ. Москва, 1874, ст. 49 — 51.

[5]) В. Семевскій, ibid.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Україну, на що й вказують слова поета на допиті в III отд., 21 квітня 1847 року: „Будучи еще въ Петербургѣ, я слышалъ вездѣ дерзости и порицанія на государя и правительство. Возвратясь въ Малороссію, я услыхалъ еще болѣе и хуже между молодыми и между степенными людьми; я увидѣлъ нищету и ужасное угнетеніе крестьянъ помѣщиками, посессорами и экономами-шляхтичами, и все это дѣлалось и дѣлается именемъ государя и правительства“ [1]).

Щепкин у дечім був подібний до Шевченка, у дечім представляв контраст до него. Віком і зверхнім виглядом обидва приятелї значно ріжнили ся між собою. Щепкин — старший мущина, невеликого росту, товстий, заокруглений, немов барилочка. Довкола його великої голови вило ся ясно-русе волосє, спускало ся на шию, злегка завивало ся на кінчиках і відкривало велике чоло. Риси його обличя були приємні; сїрі очи дишали живістю та розумом. Фізіономія, загалом, добродушна, симпатична. Хоча товстий, — гнучкий, сильний і неутомний. Він любив багато говорити та спорити. Його голос звучав мягко; в часї розмови його очи розкривали ся широко й розумному, привітливому поглядови товаришів тодї енерґічний жест руки, що стискала ся в кулак, коли з уст виходили слова сильно та трохи протяжно. Настрій був у него завждї веселий; недаром був він перворядним коміком. Він знав російське житє, як сам говорив, „від лакейської до палати“. В него був багатий матеріял для оповідань і він умів передавати пережите та заобсервоване привабно, з чималим талантом. Деякими сюжетами його оповідань користували ся письменники, напр. М. Гоголь, Герцен („Сорока-Воровка“), Соллогуб („Собачка“). Серце в Щепкина було чутке на людську нужду; в його домі, окрім більшої сїмї завждї жили посторонні люди: старцї, старухи, сироти. Коли приятелї радили йому, аби він дещо зі своїх доходів зберіг на чорну годину, він говорив з усмішкою: „Як же я можу се зробити, коли довкола мене стільки потребуючих!“ Домашнє житє славного коміка відзначало ся простотою й патріярхальністю в звичаях і обстановцї. Всї, в кім він підмітив ум, талант, або якусь симпатичну рису характеру, бували частїйшими його гістьми. Особливо любив він молодїж, в якої товаристві почував себе обновленим, молодим. Головними рисами його характеру були: незвичайна доброта, щирість, отвертість, гуманність та гостинність. Щепкин, як пише А. Ярцев, з молодечим запалом „вірив у добро та правду і любив житє та людей усїми силами свого доброго сер-

---

[1]) Матеріали до історії Кирило-мефодіївського брацтва. Приладив до друку М. Грушевський. (Збірник памяти Тараса Шевченка). Київ, 1915, ст. 166.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ця"; він „бодро дивив ся вперед і видів там зорю нового житя народу, з якого осередка сам вийшов" [1]).

Шевченко, як можна здогадувати ся, полюбив Щепкина за його соняшний настрій душі, золоте серце й житєвий досвід. Щепкин полюбив у Шевченку молодечу енерґію, ґеніяльність і полумяний патріотизм. Вузлами приязни були: кріпацтво й тернистий шлях до слави. Судячи по псіхіці наших великих земляків, ми сміло можемо сказати, що приязнь повстала в їх серцях живлово й була така проста, чиста та щира, як і їх характери.

Який міг бути взаїмний вплив на себе, Щепкина і Шевченка, в часї їх познайомленя та приязни, перед засланєм останнього? Олександер Кониський пише, що Щепкин та Осип Бодянський, звернувши увагу Шевченка на те, „що часть російської критики, признаючи в нїм талант, нападає на него майже виключно за мову й по части за те, що він „мужичій поэтъ", радили йому писати виключно на рідній мові, та, що, загалом, обидва приятелї мали корисний вплив на творчість Шевченка в обсягу „пензля та пера" [2]). М. Стороженко допускає, що з хвилею особистого знайомства починаєть ся не вплив Шевченка на Щепкина, тільки Щепкина на Шевченка, й думає, що той вплив проявляв себе сим способом, що „багато старший лїтами і більше богатий житєвим досвідом Щепкин стримував запал свого приятеля, дорікав його за всяке збочене з правдивого шляху і переконував його берегти себе для рідної країни та поезії" [3]). А. Ярцев пише загально, що Щепкин „имѣлъ на Шевченко, измученнаго житейскими невзгодами, благодѣтельное, умиротворяющее вліяніе" [4]). Мабуть ми не помилимо ся, коли ще додамо, що й за радою Щепкина спонукав Шевченко в 1844 р. своїх земляків у Петрограді „компонувати театр у медіцинській академії", та „розучувати Москаля чарівника, Шельменка, Сватання на Гончарівці і Назара Стодолю" [5]).

Ми не перечимо, що Щепкин впливав на Шевченка в напрямі, поданім Кониським і Стороженком, але рівночасно й не виключаємо можливости впливу, навпаки, Шевченка на Щепкина, так перед зближенєм, як і опісля. Поява „Кобзаря", як пише А. Чужбинський [6]), миттю розбудила апатію й викликала любов до рідного слова, прогна-

---

[1]) А. А. Ярцевъ, op. cit., ст. 58 — 64 і 25.

[2]) А. Я. Конисскій, op. cit., ст. 154 — 155 і 171.

[3]) Н. Стороженко, op. cit., ст. 445.

[4]) А. А. Ярцевъ, op. cit., ст. 49.

[5]) Лист до Я. Г. Кухаренка з дати Спб., 26 ноября 1844 (Твори Т. Ш., II том, вид. Яков., ст. 349).

[6]) А. Чужбинскій, op. cit., ст. 4.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ного з уживаня не тільки в товаристві висших сфер, але і в розговорі з селянами, які силкувались, і розумість ся смішно, говорити по російськи". Коли приймемо слова Чужбинського за правду й коли візьмемо під розвагу, що Щепкин обертав ся майже виключно в кругах російської інтеліґенції, яка, загалом, ворожо відносила ся до українського слова, і що жив він у приязни з М. Гоголем, який хоча Українець, писав виключно на російській мові й доказував, що для всіх Славян повинна бути „одна святыня: языкъ Пушкина" [1]), ми мусимо прийти до переконаня, що хоча Щепкин перед появою „Кобзаря" любив українське слово, то все-ж таки в його душі мусів будити ся сумнів, по чийому боці правда, по боці Котляревського, Квітки, Гулака-Артемовського, чи по боці ґеніяльного Гоголя, і що власне „Кобзар" Шевченка був тою елементарною силою, що розвіяв той сумнів в душі Щепкина й зробив з нього горячого оборонця українського слова.

Тою переміною в душі Щепкина ми й пояснюємо собі, чому він зараз після появи „Кобзаря" з запалом неофіта протестував у російських літературних гуртках у Москві проти нападів російської критики на українське слово й Шевченка, „як мужицького поета", власне віршами Шевченка, опльованими російськими, навіть поступовими, людьми, такими, як його приятель В. Белінский, і чому опісля, познайомивши ся з Шевченком, так горячо наставав на него в купі з Бодянським і Кухаренком, аби не покидав писати на українській мові поезій, хоча по словам Гоголя в них „дегтю много, даже больше, чѣмъ самой поэзіи". [2]).

Коли була яка ріжниця в поглядах між Шевченком і Щепкиним, вона відносилась, головно, до політичних ідеалів Тараса, після 1843 року. „Жити для Щепкина — значило грати на сцені; грати, значило, — жити". Тими словами схарактеризував С. Т. Аксаков житє та діяльність Щепкина; в тих словах і містила ся програма житя Михайла Семеновича; поза ті рамки він майже не виходив. Його громадянські симпатії хилили ся в бік Герцена, але на зверха вони поки-що не проявляли ся [3]). Політичні ідеали Шевченка, які він лелїяв у своїй душі після 1843 року, були для Щепкина за радикальні, не можливі до здійсненя і він певне вживав усяких зусиль, щоб охолодити запал молодого поета, притупити вістре його войовничого меча та погодити його полумянний патріотизм з суворою дійсністю. Щепкин, як колишній кріпак, без сумніву, на рівні з Шевченком, відчував кріпацьке го-

---

[1]) А. Я. Конисскій, op. cit., ст. 375 — 376.

[2]) А. Конисскій, op. cit., ст. 375.

[3]) А. Ярцевъ, op. cit., ст. 52 і 63.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ре, і бажав його усуненя, але певне, й остерігав свого приятеля перед надто острим способом веденя боротьби в тім напрямі. Ідея Тараса, що земля „всім дана“, не могла викликати в серці Щепкина иншого почування, як сильної трівоги за його будучність. Словом, Щепкин, наче батько сина, захищав Шевченка перед нещастєм, яке стояло за ним, за плечима. Та що-ж? В Шевченка серце горіло такою великою любовю до поневоленої України, що він готовий був покласти своє житє на її жертівнику, аби тільки бачити свій нарід вільним, славним і щасливим. Сердечні слова Щепкина були краплею води на вибух вулькана...

Загально відомий факт, що живе, кипуче слово Шевченка мало маґічну силу. Довкола особи поета і в Петрограді і на Україні гуртували ся і молоді і старі, інтеліґентні і прості люди, і ставали горячими прихильниками його ідей. Тому ми не виключаємо можливости, що і Щепкин, хоча довго змагав ся з радикальним духом Шевченка, згодом підпав під його могутній вплив і став тихим прихильником його політичних, а подекуди й соціяльних ідей (визвіл кріпаків). Инакше годі уявити собі, аби довга, сердечна, ентузіястична їх приязнь не мала ідейної основи й істнувала тільки завдяки товариським прикметам. Ми мабуть не підемо за далеко, коли й опінію московського ґенерал-ґубернатора Закревского про 70-літнього Щепкина: „Актеръ Щепкинъ... желаетъ переворотовъ и на все готовъ“ [1]), поставимо в звязи не лише з впливом ідей Герцена, але й Шевченка.

До тої пори, коли льояльний дух Щепкина боров ся з радикальним духом Шевченка, належить віднести дві поезії, присвячені поетом свому приятелеви: „Чигирин“ і „Пустка“.

„В тіни елеґантно-роскішної робітні Карла Брюлова, — пише Шевченко в своїм дневнику, — немов на жаркім, дикім наддніпрянськім степу переді мною мелькали мученицькі тіни наших бідних гетьманів. Переді мною розгортав ся степ, усіяний курганами. Переді мною пишала ся моя прекрасна, моя бідна Україна, у всій непорочній мелянхолійній своїй красі... І я задумував ся: я не міг відвести своїх духових очей від тої рідної, чаруючої роскоші...“ [2]). І поет, очарований привидами давної, славної України, кидав на бік пензель та палітру і співав пісню, в якій ідеалізував давню-давнину своєї рідної країни. В холоднім, непривітливім для поета, Петрограді, він завидував кождому, хто був у спромозї поїхати на Україну і горячо мріяв вибрати ся туди, бо

---

[1]) Ibidem, ст. 63.

[2]) Твори Т. Ш., II, вид. Яков., ст. 177.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Там в широкім полї воля;
Там синїє море,
Вигравае, хвалить Бога,
Тугу розгоняє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.

(М. Маркевичу).

Коли зближала ся давно бажана хвиля і мрії поета мали здійснити ся, він не міг усидїти в Петрограді: „Я... чорт-зна що! —пише він до Г. С. Тарновського 25 січня 1843 року, — не то роблю що, не то гуляю, сновигаю по оцьому чортовому болотові, та згадую нашу Україну. Ох, як-би-то мінї можна було приїхать до соловья! весело-б було! та не знаю... Та вже-ж як небудь вирвусь, хоч після Великодня, і прямісїнько до вас, а потім уже дальше“ [1]). Нарештї здійснили ся задушевні мрії і він пустив ся в дорогу, — на Україну. Не знаємо докладно, коли Шевченко виїхав із Петрограду, можна думати, що під кінець весни 1843 року, бо лїтом, після відвідин Тарновського, він був уже в Яготинї у кн. Репнїна [2]). О, як же-ж обманув ся поет, коли побачив свою бідну Україну проникливими очима горячого патріота! Не такою станула вона перед ним, якою рисувалась у його фантазії... Жива, сувора дїйсність зняла луду з його очей, — і він побачив голу правду, від якої закровавилось його серце. „Був я торік на Українї, — пише Тарас до Кухаренка 26 падолиста 1844 року, — був у Межигорського Спаса, і на Хортицї, скрізь був і все плакав, сплюдровали нашу Україну...“ [3]).

Безпосередні, свіжі вражіня Шевченка з подорожі по Українї в 1843 роцї, немов у зеркалї, відбили ся в поезії „Чигирин“, написаній у Москві 19 лютого 1844 року і присвяченій М. Щепкину [4]).

---

[1]) Ibidem, 346.

[2]) А. Конисскій, op. cit., ст. 158.

[3]) Твори Т. Ш., II, вид. Яков., ст. 349.

[4]) О. Кониський так неясно пише („Жизнь...“, 168 — 171) про те, коли Шевченко повернув до Петрограду зі своєї подорожі по Українї в 1843 р., що можна думати, немов би поет під кінець 1843 р., або з початком 1844 р., був уже в Петрограді, і з відси в першій половинї лютого 1844 р. поїхав до Москви. Юл. Романчук пише у вступі до „Кобзаря“ (Львів, 1902, ст. 6), що Шевченко вернув з України до Петрограду „в осени 1843 року“. Петров, змилений датою „25 февраля 1844 г. Переяславъ“, поставленою Шевченком на рукописи повісти „Наймичка“ (Кониський пояснив, що та дата видумана і підписана автором на всякий випадок для того, аби скрити, що повість написана в Новопетровську в той час, коли йому було заборонено писати й рисувати), поправляє місце написаня поезії „Чигирин“ з

Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Поет вертав з України до Петрограду з сумними, хмарними рефлексіями. Замість слави, він побачив — руїну, над якою прийшлось тільки заломати руки й заплакати гірко:

. . . . . Заснула Вкраїна,
Буряном укрилась, цвільлю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.
А надію
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Довкола стояла глуха тишина: славний Чигирин спав, „повитий жидовою", „високі могили розсипались", „Дніпро висох..." Ангел смерти літав над пустими, безкраїми степами... І мимохіть вирвав ся з грудей поета крик розпуки:

За-що-ж боролись ми з Ляхами?
За-що ми різались з ордами?
За-що скородили списами
Московські[1]) ребра? Засівали,
І рудою поливали,
І шаблями скородили,
Щó-ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута,
Волї нашої отрута.

Одначе сон України не навів сну на душу поета. „Думи прокляті" не дали спати,

Серцем замірати,
І гнилою колодою
По світу валятись.

„Москви" на „Мосївку" й думає, що „въ іюнѣ 1844 года Шевченко является въ Петербургъ" („Очеркъ", ст. 312). Коли візьмемо під розвагу: 1) лист Шевченка до В. Григоровича з дати Яготин, 28 декабря 1843 р., в якім пише поет, що йому робити, „чи оставать ся до якої пори", чи „вертать ся в Академію"; 2) поставлену під поезією „Чигирин" дату „Москва, 19 лютого 1844 р., і 3) лист поета до О. Бодянського з 15 (марта?) 1844 р. („Не здивуйте, що я так мало пишу вам, далебі ніколи, іду в Академію малювать") або лист до Кухаренка з 24 марта 1844 року, писаний з Петрограду („. . . а в Малороссію не поїду, цур їй, бо там, окрім плачу, нічого не почую"), — мусимо прийти до переконаня, що Шевченко, повертаючи з подорожі по Україні в 1843 р., зупинив ся в Москві в половині лютого 1844 року, написав там 19 лютого поезію „Чигирин" і около того часу поїхав до Петрограду. Факт, що „Чигирин" присвячений М. Щепкину, усталив В. Доманицький (Критичний розслід над текстом „Кобзаря", у Київі, 1907 р., ст. 62).

[1]) В пражському виданню: „Татарські".

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Поет з корінєм вирвав розпуку з серця; він захотів „жити, серцем жити“ і „людей любити“; він ударив у великий дзвін на трівогу і став будити земляків із мертвецького сну. Поет розумів, яку велику силу має слово, тому він перше всего рішив „викувати“ з його

До старого плуга
Новий леміш і чересло,

„в тяжкі упруги“ „зорати переліг“ і „на перелозї“ „посіяти“ свої „сльози, щирі сльози“, в надії, що з тих сліз

Може зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І виціджять сукровату,
І нальють живої
Козацької тії крови,
Чистої, святої.

Одним словом: — поет бажав відродити український нарід, прищепити в його серці нові, високі, ясні ідеали, і на нових підвалинах збудувати — вільну Україну.

З „Чигирина“ бухнуло на Щепкина полумям. Таких горячих, пекучих слів, які почув він від Тараса, він не чув іще анї від Котляревського, анї від Квітки, анї від Гулака-Артемовського. Для Щепкина слова поета були зрозумілі, але їх ціль була чужа для него, а деякі фрази могли навіть навести на него жах.

Без сумніву, з приводу „Чигирина“, а певне і з приводу поглядів поета, висловлених ним устно, мусїв повстати горячий спір між обидвома приятелями. Щепкин, як оповідають сучасники, любив поспорити, але в спорі не хвилював ся і не бажав за всяку ціну поставити на своїм. У спорах він деколи говорив піднесеним голосом і осипував свого противника доказами та старав ся загнати його в глухий кут. Не без того було, щоб і палкий Шевченко не любив поспорити і щоб в нього не було за пазухою готових, переконуючих арґументів. Раз увійшовши в спір з приводу питань перворядної ваги, приятелї мусїли спорити з собою, не лише в лютім 1844 р., але і в часї пізнїйших стріч із собою.

На наш погляд той спір знайшов відгомін у поезії „Пустка“, написаній поетом 13 грудня 1844 року в Київі [1]) і присвяченій М. С. Щепкину.

[1]) „Пустка“ вперше надрукована в „Основі“ (1861 р., кн. I). Дату поставлено там: „1846 г., Кіевъ“. Автографа немає. В рукописи, знайденій у Департаменті

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Пустка“ належить до коштовних перлин символїстичної лїрики, але власне тому, що поет малює настрій своєї душі символями, можна тим символям давати ріжне значінє і наслїдком того можна змисл поезії ріжно толковати[1]). Для докладного зрозуміня нашого толкованя ми перше всього подаємо текст поезії „Пустка“, а потім попробуємо шукати за ключем, що відкриє нам тайну, яка лежить на днї Шевченкової символїки. Поет обертаєть ся до Щепкина з тими словами:

Заворожи менї, волхве
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я — ще бою ся:
Бою ся ще погорілу
Хату руйнувати,
Бою ся ще, мій голубе,
Серце поховати!..
Може вернеть ся надія
З тією водою
Цїлющою, живущою —
Дрібною сльозою;
Може вернеть ся в некриту
Пустку зімувати,
І укриє і нагріє
Погорілу хату,
І вимете і вимиє,
І світло засвітить;
Може ще раз прокинуть ся
Мої думи-дїти;
Може ще раз пожурю ся,

Полїції, поставлено дату: „13/XII 1844“. Заголовку там немає; вірш починаєть ся словами: „Заворожи менї, волхве“. В рукописи Департаменту Полїції, в найранїйшій редакції сього вірша, єсть чимало відмін. (В. Доманицький. Критичний розслїд над текстом „Кобзаря“. У Київі, 1907 р., ст. 82).

[1]) М. Стороженко. („Изъ области литературы“, „Щепкинъ и Шевченко“, ст. 445) так інтерпретує „Пустку“: „В скорбні мінути житя, коли його (Шевченка) тепле поетичне серце охоплював житєвий холод, коли його душа видавалась йому самому якою-то покинутою пусткою, Шевченко думкою обертав ся за помічю до свого приятеля, повіряв йому своє горе і чув полекшу, бодрість і надію, яка виходила немов би з істоти світлої природи Щепкина. Таким почуванєм пронизана написана в 1846 р. в Київі і посвячена Щепкину поезія „Пустка“. Михайло Семенович дуже любив деклямувати сю поезію в лїтературних кружках Москви“. —

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З дітками заплачу,
Може ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу!

Коли ми позбавимо наведену пісу Шевченка символіки, зістанеть ся її зміст у примітивній формі:

а) Ти вже серце запечатав,
А я — ще бою ся.
б) Може . . . . . надія
. . . . . вернеть ся в . . .
Пустку . . . . . .
в) Може . . . . прокинуть ся
Мої думи . . . . . .
г) Може . . . . сонце правди
Хоч крізь сон побачу!

Коли ще й той примітивний зміст позбавимо поезії, вийде така проза:

а) Ти кермуєш ся розумом, а я — чутєм.
б) Через твій розум я втратив надію, але серце поверне її мені.
в) Прийде натненє і я творитиму пісні.
г) Може діжду ся, що мої задушевні ідеали здійснять ся, бодай у дрібній частині.

З переведеної паралелї між провідними думками „Чигирина“ і „Пустки“ виходить, що головним предметом спору між приятелями був національно-соціяльно-політичний ідеал Шевченка (вільна, незалежна Україна без хлопа і пана, знесенє кріпацтва, соціялїзація землї) і спосіб його здійсненя. Холодні арґументи Щепкина мусїли хвилево захитати віру поета в осягненє свого ідеалу[1]) і поет мусїв хвилево підпасти під духову владу „волхва — друга сивоусого“. Та сумнїв, який напустив „волхв“ у душу поета, мусїв тревати не довго. Тарас заглянув у свою душу і з жахом побачив, що вона без ідеалу — „погоріла

[1]) Про те свідчать найкрасше чотири рядки поета, поставлені в найранїйшій рукописи „Пустка“ після кінцевих слів „Хоч крізь сон побачу“:

(В)стань же братом, хоч одури,
Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тїмя розбити.

(В. Доманицький, op. cit., ст. 82).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хата“, яку слїд би ще до решти „зруйнувати“. Нї, він сього не міг зробити! Він бояв ся „серце поховати“

І гнилою колодою
По світу валятись;

в нього за багато було духової сили, енерґії та молодечого запалу, щоби

. . . . . спати, спати,
І спати на волї
І заснути на вік-віки.

Він вірив, що „надїя“

. . . . . вернеть ся в некриту
Пустку зімувати,
І укриє і нагріє
Погорілу хату,
І вимете і вимиє,
І світло засвітить.

Він вірив, що з „цїлющих, живущих, дрібних слїз“

. . . . . зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І виціїдять сукровату,
І нальють живої
Козацької тії крови,
Чистої, святої.

Він вірив „у сонце правди“ і сподївав ся, що бодай „крізь сон побачить“ здїйснене своїх задушевних ідеалів.

Шевченко поклав свої думки в основу „Пустки“ делїкатно, обережно, й просив у Щепкина благословенства на новий, твердий шлях своєї дїяльности:

Заворожи менї, волхве,
Друже сивоусий!

Про те, чи ідейні шляхи приятелїв розійшли ся 13 грудня 1844 р., чи старий „волхв“ підпав під маґічний вплив молодого „волхва“, ми вже говорили і висловили в тім напрямі свій здогад.

У 1847 роцї, 5 квітня, Шевченко був арештований при переїздї з Чернигова до Київа, на переправі через Днїпро, й перевезений до Петрограду „в III-е отдѣленіе“. Його арешт, як знаємо, був звязаний із історією „Кирило-методіївського брацтва“ (офіц. „Украйно-Славянска-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

го Общества"). Слїдство братчиків було покінчене 20-го мая. Доля Шевченка була рішена 27-го мая 1847 року. „За сочиненіе возмутительныхъ и въ высшей степени дерзкихъ стихотвореній" він був „опредѣленъ рядовымъ въ Оренбургскій отдѣльный корпусъ" [1]). На засланю прожив поет рядовим поверх 10 лїт у кріпостях: Оренбурґській, Орській, Раімській, Кос-Аральській і Новопетровській. Завдяки заходам ґр. Толстих цар Олександер II підписав амнестію для поета 17 квітня 1857 року. Поет покинув Новопетровськ 2 серпня т. р. й на рибачім човнї поплив через Каспійське море до Астраханї.

Коли житє Шевченка на засланю плило важко, серед мук, наруги та розпуки, житє Щепкина в Москві плило легко, серед оплесків, пошани та тріумфів. У квітнї 1853 р. Щепкин дістав відпустку на пять місяцїв за границю й їздив із хворим сином до полудневої Франції та Італії. Перед відїздом приятелї уладили в його честь прощальний обід. На бенкетї були письменники, професори й артисти. Ще більше врочисто відзначало ся святкуванє 50-лїтнього юбилею сценїчної дїяльности Щепкина, 26-го падолиста 1855 р. Щепкинський празник — пише Ярцев [2]) — був першою у Росії юбилейною пошаною актора й одинокою — по своїй формі й значіню.

За весь час свого засланя Шевченко не переписував ся із Щепкиним, правдоподібно, тому, аби через свої листи не пошкодити йому. Першу згадку Шевченка про Щепкина ми стрічаємо що й-но 22 квітня 1857 року в листї до Кухаренка: „Чи старий Щепкин ще живий? От щира козацька душа, і молода, як у дитини. Чи не пишеш ти йому часом? як пишеш, то поцїлуй його за мене. Яку він там тобі Пустку читав? Я — поганий з мене батько — забув свою рідну дитину" [3]). Небавом, бо 3-го червня т. р., поет знову писав Кухаренкови про Щепкина: „...дай доброму писареві переписать и Криницю и Ченьця, и Вечір, та пошли старому Щепкину: нехай на старість читає та не забуває безталанного кобзаря, Тараса Дармограя" [4]). Поетови, що нетерпливо чекав дозволу на виїзд з Новопетровська, являли ся у снї давно бачені ним „милі серцю предмети й обличчя" (Брюлов, Кулїш, Лазаревський); у снї побачив він і Щепкина 4 липня т. р. „Я увидїв у Москві — пише поет у дневнику — Михайла Семеновича Щепкина, таким-же свіжим і добрим, як видїв його в останнїй раз у 1845 роцї. Говорили ми про театр і лїтературу. Я поспитав його,

[1]) Докладъ графа А. Ѳ. Орлова. (Творы Т. Ш., вид. Яков., II, ст. 122).
[2]) Op. cit., ст. 49-50.
[3]) Твори Т. Ш., вид. Яков., II, ст. 405.
[4]) Ibidem, ст. 410.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чому він не продовжає свої „Записки Артиста“, початок яких надруковано в першій книжці „Современника“ за 1847 рік. На що він мині сказав, що життє його протекло так тихо, щасливо, що нема про що й писати“ [1]). Четверта згадка про Щепкина походить уже з Астрахані і знаходить ся в листі до Кухаренка з 15-го серпня 1857 року: „Я в Москві побачуся з старим Щепкиним (як що він жив) і дуже добре зробив би ти, друже мій єдиний, як би через його хоч одну стрічечку...“ [2]).

Але, хоча Шевченко в часі засланя й не перепесував ся зі Щепкиним, він не забував за свого приятеля й передавав йому через принагідних людей поклони. „Із далекої Киргизької пустині, — пише поет до Щепкина з Нижнього Новгороду 12 падолиста 1857 року — із тяжкої неволі вітав я тебе, мій голубе сизий, щирими сердечними поклонами. Не знаю тілько, чи доходили вони до тебе, до твого щирого великого серця! Та що з того, хоч і доходили?“ [3]). М. Стороженко додає від себе, що те саме робив і Щепкин, з тою ріжницею, що окрім поклонів, він посилав поетови й грошеву підмогу. [4]).

Перед полуднем, 20 вересня 1857 року, „Кн. Пожарскій“ поклав якір проти Нижнього-Новгороду. „Хмарки розійшли ся і сонце привітливо освітило місто та його прегарну околицю.“ [5]). Не так соняшно стало небавом на душі поета, коли він довідав ся, що йому не тільки, що заборонено жити в столицях Росії, але ще й наказано вернути до Оренбурґа й жити там „впредь до окончательнаго увольненія его на родину“. На щасте, знайшли ся добрі люди, які порадили поетови „занедужати“, ґубернатор позволив йому жити в Нижнім-Новгороді“, поки „не виздоровіє“, а тим часом почали ся дальші заходи ґр. Толстих, щоби здобути для поета дозвіл проживаня в Петрограді.

Зараз же на другий день, по своїм приїздї, поет просив своїх знайомих Комаровського й Явленського „цїлувати в Москві свого старого приятеля М. С. Щепкина“. [6]). Працюючи пензлем і олівцем в Нижнім-Новгороді, поет не покидав і поетичної творчости. Перше всього він переглянув другу частину своєї повісти на російській мові „Матросъ“ (першу частину ще з Новопетровська він післав Лазаревському) і, справивши її, відіслав Шепкину з просьбою надруковати її в

---

[1]) Ibidem, 182-183.
[2]) Ibidem, 413.
[3]) Ibidem, 414.
[4]) Н. Стороженко, op. cit., ст. 446.
[5]) Твори Т. Ш., вид. Яков., II, ст. 261.
[6]) Ibid., ст. 262.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

якім журналї[1]). Коли стало ясним, що поетови прийдеть ся зіставати в Нижнїм-Новгородї довший час, він написав 12 падолиста 1857 року лист до Щепкина: „Тепер я в Нижнїм-Новгородї, на волї, — на такій волї, як собака на привьязї. — Так, щоб подивиться мінї на тебе, великий мій друже, я, сидячи отут, от-що видумав: чі не найдется коло Москви якого-небудь села, дачі, або хутора з добрим чоловіком? Як що єсть у тебе такий чоловьяга з теплою хатою, то напиши мінї, батьку, брате мій рідний, а я й приїду хоч на один день, хоч на одну годиночку. Зробімо так, мій славний друже! а якого б я тобі гостинця привіз к празнику! уже так — що гостинець! Порадься з своїм розумним серцем, мій друже єдиний! Та як-що можна буде побачиться нам і поколядовать на цих святках укупі, то поколядуєм. А до того року, Бог знає, чи дождемося. Вибач мінї, моє серце, за мою щирість, і як і що придумаєш, то напиши мінї, а тим часом оставайся здоровий і веселий, і не забувай искреннього твого друга і поклонника Т. Шевченка“ [2]). Щепкин не довго дав чекати на себе з відповідю; 1-го грудня т. р. [3]) поет дістав від него лист, у якім він просив Тараса приїхати до него на дачу його сина, в село Нікольское в 40 верст від Москви. „Коли-ж тобі — писав артист у тім-же листї — така поїздка буде прикрою, чи не приїхати би мінї в Нижнїй. І не для того тільки, щоб бачитися, а поговорити би треба про багато річей. Може бути моя стара голова навела би і твою на добру гадку. А для того тільки, аби побачитися, — нам робити такий видаток не по силам. Богаті знаходять задоволенє в сповненю своїх бажань, а я навпаки знаходжу більше задоволенє, як відмовлю собі приємність, яка мінї не по засобам“ [4]). Засоби для Щепкина знайшли ся швидко. Як тільки розійшла ся чутка, що славний артист бажає відвідати Шевченка, директор мійського театру Варенцов запросив через поета Щепкина на гостинні виступи, заздалегідь даючи згоду на всї умовини, які він предложить. Шевченко передав ті запросини Щепкину 5 грудня й від себе горячо просив свого приятеля, щоби приїхав до него „на дві недїлї, а „аще совѣсть не заврить“, то й на більше“ [5]), та при тій спосібности, щоби „тряхнулъ стариною“ на „біднїй“ новгородській сценї [6]). „Спасибі тобі,

---

[1]) Ibid., 278; Конисскій, 480 — 481.

[2]) Твори Т. Ш., вид. Яков. II, ст. 414—415.

[3]) Ibid., ст. 287.

[4]) Н. Стороженко, op. cit., ст. 447. Щепкин на проживу свого дому потребував багато грошей. В однім із листів до Гоголя він писав: „У меня останеть ся дома, кромѣ прислуги, 17 человѣкъ; имъ нужно тысячу рублей ассигнаціями въ мѣсяцъ“.

[5]) Твори Т. Ш., вид. Яков., II, ст. 288.

[6]) Ibid., ст. 287.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— писав поет у тім листї до Михайла Семеновича, — Богу милий мій друже, за твої сердечниї ласкавиї письма. Спасибі тобі за приглашення в село Никольское, а тричі разом спасибі тобі за те, що ти хочеш сам приїхать в Нижнїй. О, як би ти добре зробив, як би приїхав! тут би тебе, преславного, на руках понесли твої безчисленниї поклонники! Щасливий ти, дуже щасливий, мій славний, мій великий друже! Всї тебе бачили, всї до [illegible]диного руського чоловіка, всї тебе знають і з любовью повторяють „твое обаятельное прославленное имя...“ На тім тижнї почнуться тут дворянські вибори, уже почали збіраться повітові пани, то може б ти здумав показать себе їм на тутешнїй сценї. Ото б порадував ти їх хуторянські душі, а мою щиру, любящую тебе душу перенїс би на саме небо. На сей конець я бачився з директором Нижегородського театра, з г. Варенцовим, питав його насчет условій, і він сказав мінї, що „согласится на условіе, какое ты ему предложешь“. Чудний би був, як би і не согласився... Грошей у мене б стало, щоб доїхать до Никольского і назад вернуться, та не в тім річ. Не я один прошу тебе приїхать сюди, а всї добрі розумні люди просять тебе, — а їх тут таки чимало. Старий Улибишев, той самий, що написав біоґрафію Бетховена, не пропускає нї одного спектакля: так щиро любить театр: а, як тебе побачить, то він, старий, як мала дитина заридає, та чи він один? Рішися, друже мій великий, на мою просьбу, і рішившись, напиши менї гарненько, — коли тебе ждать у себе... Чи не взяв би ти з собою рукопись Москаля-Чарівника? тут єсть прехороша дївчина і талантлива артистка, Піунова. То може б ви чи не вшкварили б сього Чарівника навдивовижу Нижегородським людям?“ [1]) Варенцов бачив ся зі Щепкиним, особисто, в Москві около 10 грудня й тодї, певне, умовив ся з ним що до гостинних виступів [2]). Про свою згоду з Варенцовим сповістив Щепкин поета листом, який дістав він 13-го грудня. В тім листї доносив йому артист, що приїде до него „колядовать“ на Різдво, та, що намірений дати „декілька спектаклїв“ нижегородській публїцї [3]). Приїздом Щепкина тїшив ся поет, як мала дитина. В своїм дневнику записав він 20-го грудня: „Сегоднї повинен виїхати з Москви М. С. Щепкин. Ах, як би він добре зробив, коли би виїхав! По-завтра я мав би радість поцїловать мойого єдиного друга!“ [4]) На другий день, 21 грудня, поет дістав уже певну звістку, що старий приятель приїде відвідати його. В карточцї з 17 грудня писав Михайло Семенович: „Писать багато нема часу, тому й скажу

[1]) Ibid., ст. 417—418.
[2]) Ibid., ст. 288.
[3]) Ibid., ст. 289.
[4]) Ibid., ст. 293.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тільки декілька слів. Я їду 21 декабря в Нижній; коли приїду днем, заверну до тебе; коли ночю, остановлюсь де небудь в гостинниці, і там уже розберемо, як що має бути"[1]). Радість поета з приводу тої карточки знайшла того-ж дня ентузіястичний відгук у дневнику: „Сегодні дістав я лист од М. С. Щепкина. Він нині виїхав із Москви, і після завтра я обніму мого старого, мого щирого друга. Який я щасливий тою нелицемірною дружбою! Небагатьом із нас Бог посилає таку повну радість, і дуже, дуже небагато із людей, доживши до сімдесяти літ, зберегли таку поетичну свіжість серця, як М. С. Щасливий патріярх-артист!"[2]) Про приїзд Щепкина сповіщав поет із захопленем і М. О. Осіпова в листі з 23-го грудня: „Дѣло, изволите видѣть, предпраздничное; я жду къ себѣ изъ Москвы дорогого гостя на праздникъ, даже сегодня. И кого бы, вы думали, я такъ трепетно дожидаю? 70-лѣтняго знаменитаго старца и сердечнаго друга моего, Михаила Семеновича Щепкина. Не правда ли, дорогой гость у меня будетъ? Да еще какой дорогой! единственный! И дѣйствительно, это единственный и счастливѣйшій человѣкъ между людьми: дожить до дряхлости физической и сохранитъ всю юношескую свѣжесть нравственную! Это явленіе необыкновенное. Мы не видались съ нимъ съ 1847 г. и, какъ мнѣ воспрещенъ въѣздъ въ столицы, то онъ, старецъ-юноша, несмотря на морозъ и вьюгу, ѣдетъ ко мнѣ единственно для того, чтобы поцѣловать меня! Не правда ли юноша? И какой сердечный, пламенный юноша! Я горжусь моимъ старымъ, моимъ геніальнымъ другомъ, и горжусь справедливо!"[3])

Вже в листі з 12 падолиста 1857 року обіцяв був Шевченко свому старому приятелеви гостинця. Коли тільки Щепкин заявив охоту відвідати поета й відвідини були майже певні, поет узяв ся за сповнене своєї обіцянки і на протязі чотирьох днів, від 4 до 8 грудня 1857 року, написав поему „Неофіти". „Добре було-б, — пише поет у дневнику 8 грудня, — як би не обманув мене Щепкин: я присвячує йому сей твір, і мині страх, як хотілось би йому прочитати його й почути від него його приятельські уваги"[4]). Вірний приятель не обманув. Його приїзд був сподіваний 23-го грудня. Весь той день очікував поет дорогого гостя з горячковою нетерпячкою і в тім дні написав присвяту до „Неофітів":

Возлюбленнику муз і ґрацій!
Ждучи тебе, я тихо плачу

---

[1]) Н. Стороженко, op. cit., ст. 447—448.
[2]) Твори Т. Ш., вид. Яков., II, ст. 293.
[3]) Ibid., ст. 419.
[4]) Ibid., ст. 288.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.
Привітай же благодушне
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!
Привітаєш: убогая,
Сїрая, з тобою
Неперливе вона Лету,
І огнем-сльозою
Упаде колись на землю,
І причтою стане
Розпинателям народнїм,
Грядущим тиранам.

Щепкин приїхав до Нижнього-Новгороду 24-го грудня 1857 року, о 3 годинї в ночи, і сей день був для поета „празникам празник і торжество із торжеств“ [1]). Стріча великого артиста з великим поетом була врочиста й зворушлива: обидва приятелї кинули ся один одному в обійми й заридали. Оповідають, що навіть нижньо-новгородський ґубернатор, декабрист Муравйов, який припадково був присутний при тій сценї, не міг стримати ся від слїз. „Эхъ, В. П., что ви дѣлаете? — відізвав ся до него Щепкин жартівливо — вы мнѣ всѣхъ губернаторовъ испортили!“ [2])

Шевченко тїшив ся своїм „великим старцем“, сердечним приятелем, як дитина. Але що дїяло ся в чутливім серцї Щепкина? — Замість колишнього Тараса, молодого, здорового, повного надїй, він побачив фізичну руїну: перед ним стояв 44-лїтнїй старець, сивий, лисий, з утомленим поглядом, з обличем, вкритим, наслїдком скорбута, червоними плямами... [3])

Щепкин прожив у Нижнїм-Новгородї шість днїв. У тім часї заграв він на мійській сценї кілька своїх найлїпших роль і захопив своєю грою публїку, особливо нашого Тараса. „Я все ще не можу вернути в нормальне положенє від чудового, чаруючого видовиска, — дїлить ся поет своїми вражінями в дневнику під датою 30-го грудня. — В мене все ще стоять перед очима: Городничий, Матроз, Михайло Чупрун і Любим Торцов [4]). Але більше яскраво й ясно від великого артиста стоїть

---

[1]) Ibid., ст. 294.

[2]) Н. Стороженко, op. cit., („Геніальный горемыка“), ст. 421.

[3]) Ibid., ст. 422.

[4]) „Ревизоръ“, „Матросъ“, „Москаль-Чарівник“, „Бѣдность не порокъ“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

великий чоловік, лагідно осміхаючий ся, друг мій єдиний, мій щирий, мій незабутий Михайло Семенович Щепкин“ [1]).

Підчас гостюваня Щепкина в Нижнім поет, без сумніву, прочитав йому „Неофітів“ і вислухав від него суд про них. В кождім разї рукопису не дав поет Щепкину, тільки взяв ся ще за артистичне викінчене поеми. За кілька днів, очевидно, годї було, як слїд, ошлїфовати її, тому-то поет, посилаючи „Неофітів“ Кулїшеви з Овсянниковим 4 січня 1858 року, писав: „Ще недобре виконченї. Перепиши їх гарненько і пошли з цим же Овсянниковим старому Щепкину“ [2]). Те саме писав поет і М. М. Лазаревському 21 січня т. р.: „Возьми у Кулїша та прочитай мої Неофіти. Вони ще не виконченї. Шрейдерс швидко вернеться в Нижнїй, то щоб Кулїш переписав Неофіти і дав йому для передачі Щепкину...“ [3]) Кулїш не зрозумів поета, й думаючи, що той бажає, аби поема була швидко надрукована, не тільки, що не радив спішити з друком, але навіть бояв ся післати її Щепкину, себ то тому, що той буде всюди носити ся з поемою і про поета підуть недобрі слухи в тім змислї, що власти не схотять пустити його в столицю [4]). Розуміеть ся, Шевченкови й на думцї не було друкувати невикінчених „Неофітів“. „Який там тобі нечистий казав, — писав поет Кулїшеви 26-го січня, — що я приготовив свої Неофіти для друку? І гадки, і думки не було. Я послав їх тобі тільки прочитать, щоб ти бачив, що я тут, не склавши руки, сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возив ся по Москві з ними, як з писаною торбою. І ти оддай гарненько переписать їх і пошли старому, бо він уже знає, що Неофіти в твоїх руках [5]).

Щепкин покинув Нижнїй-Новгород 29-го грудня, о 12 годинї в ночи. Проводили його до першої станції: поет, Овсяннїков, Брилкін і Олейнїков [6]).

Після відїзду „великого старця“ поет довго не міг прийти до себе. Він не міг забути соняшних хвилин, прожитих у купі з щирим, сердечним приятелем і, щоб дати пільгу серцю, „переповненому щастєм“, він дїлив ся своїм щастєм з приятелями. В листї з 2 січня 1858 р. поет писав до ґр. Толстої: „... 24-го пріѣхалъ ко мнѣ изъ Москвы гость. И кто бы, вы думали, былъ этотъ дорогой гость, который не далъ мнѣ написать вамъ ни одной строчки? Это былъ ни больше, ни

---

[1]) Твори Т. Ш., вид. Яков., II, ст. 294.
[2]) Ibid., ст. 421.
[3]) Ibid., ст. 421.
[4]) Кониссскій, op. cit., 483.
[5]) Твори Т. Ш., II, вид. Яков., ст. 421.
[6]) Ibid., ст. 294.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

меньше, какъ нашъ великій старецъ, Михайло Семеновичъ Щепкинъ. Каков[illegible] старецъ: за четыреста верстъ пріѣхалъ навѣстить давно невиданнаго друга. Вотъ что называется другъ. И я безконечно счастливъ, имѣя такого искренняго друга. Онъ гостилъ у меня по 30-е декабря; подарилъ нижегородцамъ три спектакля, привелъ ихъ въ трепетный восторгъ, а меня, — меня вознесъ не на седьмое, а на семидесятое небо! Кака[illegible] живая, свѣжая поэтическая натура! Великій артистъ и великій человѣкъ, и, съ гордостью говорю, самый нѣжный, самый искренній мой другъ! Я безконечно счастливъ!.." [1]) М. М. Лазаревському доносив він 4 січня: „Приїзжав до мене колядувать старий М. С. Щепкин; то я після його колядки ще й досї хожу неначе після похмілля. Нехай йому Господь шле добре здоровья" [2]). В тім самім днї сповіщав він і Кулїша про гостюванє в него Щепкина: „Наробив він мінї, оцей старий, лиха: приїзжав до мене на святках колядувать. Я й досї ще хожу неначе з тяжкого похмілля од його колядок. Учистив старий! аж пальцї знать. І де в його узялась така жива, сердечно трепещуща, жива натура. Диво, тай годї!" [3]) Живий відгомін радости поета з приводу відвидин Щепкина ми стрічаємо і в пізнїйших листах поета з лютого до Іраклія Алекс. Ускова [4]) і з марта до Кухаренка [5]). Аби бодай у дрібній частинцї відвдячити ся приятелеви за радість, яку він спричинив йому, поет нарисував портрет Олейнїкова й зобовязав його написати за те фельєтон для „Московскихъ Вѣдомостей" про побут Щепкина в Нижнїм [6]).

Правду говорить приповідка: Бідному все вітер дме в очи. Наш поет, вихопивши ся на волю, хотїв сїрі хвилини в Нижнїм хоч трохи озолотити собі, тим часом знайшла ся якась „патріотична душа" й донесла Щепкину, що поет нїчого не робить і веде „безалаберное и нетрезвое существованіе" [7]). Артист повірив сплетнї й з болем горячо любячого серця написав поетови лист, у якім попрікнув його за недостойне великого поета поведенє: „Жадна пощочина мене би так не оскорбила. Бог тобі судья! Не щадиш ти нї себе, нї приятелїв своїх. Не накидай того на твою натуру і характер. Я того не допускаю; чоловік тим і ріжнить ся від животних, що в него єсть воля. Не візьми менї за зле моїх грубих слів. Приязнь строга, а ти сам вибрав ме-

[1]) Ibid., ст. 420.
[2]) Ibid., ст 420.
[3]) Ibid., ст. 421.
[4]) Ibid., ст. 423.
[5]) Ibid., ст. 425.
[6]) Ibid., ст. 297.
[7]) Ibid., ст. 308.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

не за приятеля й тому нарікай на себе. А все таки цілую тебе без рахунку“ [1]). Поета вкололи різкі слова приятеля, але він приняв їх так, як слід приймати з глибини серця пливучі слова приятеля й зараз же відписав йому 10-го лютого 1858 року: „Друже мій єдиний! Яка оце тобі сорока брехуха на хвості принесла, що я тут нічого не роблю, тілько бенкетую. Брехня, сій-же Богу брехня! Ти й сам таки подумай гарненько: хто-ж нас шануватиме, як ми сами себе не шануєм? Я ж уже не хлопець нерозумний і од старости, слава Богу, ще не одурів, щоб таке вироблять, як ти пишеш. Плюнь, мій голубе сизий, на цю паскудну брехню і знай, коли мене неволя і горе не побороли, то сам я не звалюся. А тобі велике, превелике спасибі за щирую любов твою, мій голубе сизий, мій друже єдиний. Я аж заплакав на старость, як прочитав твоє письмо, полное самої чистої, некупленної любові. Ще раз спасибі тобі, моє серце єдинеє!“ [2])

З побутом Шевченка в Нижнім вяжеть ся ще один епізод, який смутком оповив його серце. Щепкин, граючи на нижньо-новгородській сцені Михайла Чупруна в „Москалю Чарівнику“, вибрав собі за партнерку Катрю Борисівну Піунову, молоду, гарну 16-літню акторку. Ще перед її виступом поет з припорученя приятеля поміг їй вивчити роль Тетяни на українській мові; наука пішла добре й Піунова заграла дану їй ролю так гарно, що „видці ревіли від захопленя“, а Щепкин сказав поетови, що вона „перша артистка, з якою він з такою насолодою заграв Михайла Чупруна, і що знаменита Самойлова перед скромною Піуновою — солдатка“ [3]). На нещастє, Щепкин перед відїздом з Нижнього „просив поета полюбити його милу Тетясю, себто Піунову“, і він „буквально виповнив його приятельську просьбу“ [4]). Одначе поет не знайшов взаїмности й порив його серця замість щастя знайшов гірке розчароване.

В день своїх уродин, 25 лютого 1858 року, Шевченко дістав звістку від Лазаревського, що завдяки ґр. Ф. П. Толстому йому дозволено жити в Петрограді. Офіціяльний дозвіл прийшов 1 марта т. р. Поет покинув Нижній 8-го марта. В ночи 10 марта він був уже в Москві. Ніч проспав він в отелї. Вчасним ранком пішов він відшукати помешканє свого приятеля, Щепкина; знайшов його і в него поселив ся. Та замість погуляти весело по Москві, поетови прийшло ся зараз

---

[1]) Н. Стороженко, op. cit., ст. 449.

[2]) Твори Т. Ш., II, вид. Яков., ст. 423. „Кіев. Старина“ за 1885, кн. 11, ст. 333, а за нею й В. Яковенко мильно приняли лист, написаний до Щепкина, як адресований до Максимовича.

[3]) Ibid., ст. 295.

[4]) Ibid., ст. 297.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

на вступі прохорувати ся. Хоча недуга не була серіозна, Щепкин доглядав поета, як батько, й докладав усяких зусиль, щоб він не скучав. Для розвеселеня поета Михайло Семенович запросив навіть пів-Українку, Грекову, яка проспівала йому декілька українських пісень. Лїчив Тараса др. Дмитрій Мін, перекладач Данта. Бажаючи чим небудь відвдячити ся свому приятелеви, поет нарисував портрет Щепкина, який одначе по власному признаню не вдав ся через те, що роботї мішали гостї. Як тільки виздоровів поет, Щепкин їздив з ним по Москві й познайомив його з лїтературно-артистичним світом. В часї одного тижня, як пише поет, він стрінув ся і познайомив ся в Москві з такими людьми, з якими на протязї багатьох лїт не удалось би стрінути ся. Поет, прогостивши у Щепкина поверх дві недїлї, провів у його сїмї Великодні свята. В день 26-го марта розстав ся поет із Щепкиним та його сїмєю, і „забравши свою мізерію“, поїхав до Петрограду [1]).

Приятелї, знайомі та прихильники приняли поета в Петроградї з небувалим ентузіязмом. Два перші місяцї поет не належав до себе. Земляки відвідували його дома й запрошували до себе. Кождий Українець почував себе щасливим, коли міг стиснути руку великого поета [2]). 14-го мая 1858 року приїхав до поета Щепкин. У ґр. Толстих прочитав „великий друг“ монольоґ „Скупого Рыцаря“ Пушкіна, „Фейерверкъ“, та оповіданє мисливого з комедії Ільїна. І прочитав так, „що слухачі видїли перед собою полумяного юнака, а не 70-лїтнього дїдуся, Щепкина“. Тодї читав також і поет своїх „Неофітів“ „съ горемъ пополамъ“ [3]).

Зараз після відїзду з Петрограду (19 мая), Щепкин написав до поета лист 23-го мая: „Тепер два слова старця: За дїло і за дїло! Не давай заволодїти себе безчинністю. Поклони ся від мене всїм моїм знайомим, котрих ти знаєш. Та ще раз: за дїло і за дїло! Твій старий друг Михайло Щепкин“ [4]). Пригадка приятеля, під ту пору, була зайва. Поет не дармував. Він, поселивши ся в будинку „Академіи художествъ“, із запалом молодця віддавав останки своїх сил ґравюрі [5]). Займаючись офортами, Тарас знаходив час працювати також олівцем, сепією та пензлем. Сюжети для своїх картин він брав майже виключно з історії та побуту України [6]). В листї з 13-го падолиста 1858 року писав Шевченко до Щепкина: „Друже мій єдиний! Як той щирий віл,

---

[1]) Ibib., ст. 312—322.
[2]) А. Конисскій, op. cit., ст. 524.
[3]) Твори Т. Ш., вид. Яков., II, ст. 340.
[4]) Н. Стороженко, op. cit., ст. 450—451.
[5]) А. Конисскій, ст. 527.
[6]) Ibid., ст. 532.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

запрягся я в роботу: сплю на етюдах, з натурного класса і не вихожу; так ніколи, так ніколи, що як би не оце безгрішшя прокляте, то ніколи б було написать і тобі, мій друже єдиний, оцієї невеличкої цидулї". Для підкріпленя своїх слів поет післав разом із листом через художника Раєва „один екземпляр своєї послїдньої гравюри", додаючи: „не здивуй — яка вдалась" [1]).

На тих двох листах кінчить ся переписка обидвох приятелїв. Дневник Шевченка обриваєть ся на 20-тім мая 1858 року, себто, в день після відїзду Щепкина з Петрограду. Таким способом із листом Шевченка до Щепкина з дня 13-го падолиста 1858 року гублять ся слїди їх взаїмних відносин.

Житє Шевченка після того часу сходить на поетичній творчости, ґравюрі, подорожі по Українї, виданю „Кобзаря" (коштом Платона Симиренка) й „Букваря", заходах коло визволу з кріпацтва своєї рідні, плянах женячки й поселеня ся над Днїпром. На жаль, особисті пляни поета не здїйснили ся; доля і в останнє була жорстока для нього: він не оженив ся, не поставив хати над Днїпром, не посадив „садка-райочка" коло хати. Смерть перехрестила його задушевні пляни й закрила йому очи 26-го лютого 1861 року, не позволивши власними очима прочитати так горячо очікуваного царського манїфесту про освободженє селян. Одно тільки бажанє поета сповнило ся після його смерти: земляки поховали його „на могилї, серед степу широкого, на Вкраїнї милій" і з могили видно „лани широкополї і Днїпро і кручі" і „чути, як реве ревучий".

Щепкин грає майже до кінця свого житя на улюбленій ним московській сценї й їздить на гостинні виступи в провінцію. Та старість — не радість. Упадок фізичних сил давав себе відчувати на сценїчній грі. Публїка в останнїх роках житя Щепкина не хотїла цїнити добрих намірів слабосилого дїдуся й давала йо се відчити дуже болючо. В квітнї 1863 року артист був примушений узяти відпустку й поїхати до Криму лїчити ся. Та полудневе сонце не дало сил 75-лїтньому дїдусеви. Щепкин погас у Ялтї 11-го серпня 1863 року. Тлїнні його останки приятелї похоронили в Москві, на Пятницькім кладовищи, недалеко могили його приятеля та вчителя, Ґрановского. На могильнім памятнику артиста вирізані золотими буквами слова: „Михаилу Семеновичу Щепкину. Артисту-человѣку" [2]). В тих ляконїчних словах містить ся оцїнка дїяльности великого артиста-коміка. Характеристичними рисами таланту

---

[1]) Твори Т. Ш., II, вид. Яков., ст. 427.

[2]) А. Ярцевъ, op. cit., ст. 50—52.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Щепкина були: огонь чутя, щирий гумор, реалїзм у грі і гуманїзм у розуміню тих типів, які він творив [1]).

Чи Щепкин і Шевченко бачили ся або переписували ся з собою в часї, від кінця 1858 року до 26 лютого 1861 року, — мовчать опублїковані доси матеріяли. Одначе вже сьогоднї ми можемо сказати, що хоча-б і знайшли ся які нові матеріяли, вони не кинуть на взаїмні відносини Щепкина і Шевченка більше яскравого світла, як ті, що в нас під руками.

На основі даних матеріялів нам приходить ся сказати, що головними прекметами приязни Щепкина і Шевченка були: щирість і простота почувань, ентузіязм і отвертість, взаїмне зрозуміне і толеранція. В противоставленю до кипучої, вульканїчної вдачі Шевченка, вдача Щепкина була зрівноважена, гармонїйна. Обидва приятелї доповняли себе взаїмно, горячо любили Україну і пили з одної золотої чаші чистий, цїлющий нектар Поезії.

М. ШАПОВАЛ.

* * *

Ударив дзвін - сполох!
Загинув сон і зрада.
Йдемо на працю вже не в-двох —
Іде цїла громада.

Кидаю на бік я перо
І шаблю надїваю, —
Іду боротись за добро
І волю свого краю.

Озви ся, серце, загукай:
До зброї, гей, до зброї!
Хай не жалїє рідний край
Вже крови молодої...

---

[1]) Окремого українського театру не було тодї, коли Щепкин працював на сценї; через те він силою факту був примушений віддати свій могутнїй талант російському мистецтву, а не українському. Заслуги Щепкина на полї російської сцени — великі. А. Кізеветтер називає його „Лютром російського театру". „Со всей мощью своихъ духовныхъ силъ — пише Кізеветтер — онъ бросилъ вызовъ театральной средневѣковщинѣ, освободилъ русскую сцену отъ ея порабощающихъ путъ и открылъ русскимъ актерамъ широкую дорогу къ истинной красотѣ и творческой свободѣ" (А. Кизеветтеръ, IV, 34).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В. ЛАЩЕНКО.

Дві хмарки.

По синьому небу дві хмарки пливуть
В якусь невідому, неміряну путь.
В безмежні простори, крізь небо усе
Їх вітер невпинно несе і несе.

Невгасним вогнем моє серце горить,
Сумує і рветь ся кудись у блакить
З неволї земної, з кайданів тїсних, —
До неба, до сонця, до зір чарівних...

Дві хмарки над морем пливуть в далинї,
Про волю без краю шепочуть менї.
Все далї, все далї їх вітер жене...
О, вільнії хмари! Візьміть ви мене!

П. ГАЙ.

* * *

Спи, моя любая, сплющивши віченьки,
В нїжних обіймах весни,
В пахощах ясної гожої ніченьки,
В мріях рожевих засни!..

Осїнь підкрадеть ся з бурями, тучами,
І захитаєть ся бір...
Похорон ворон прокряче над кручами,
Вітер завиє, як звір...

Хвилями буйними в тихії затїнки
Будуть летїть буруни...
Спи, моя ластівко, спи коло матїнки,
В нїжних обіймах весни!..

Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ЛЮБОВ ЯНОВСЬКА.

Мій роман.

Не знаю, чи всї люди відчувають в однаковій мірі біль, горе, радість; я знаю тільки, що є люди, які переносять тяжкі операції без знечулення й нїколи не плачуть; і знаю, що є десь в Азії нарід, який не вміє зовсїм сміяти ся. Чи злїпив Господь тих незвичайних людей з найкрасшого матеріялу і дав їм величну душу, байдужу до всїх пригод коротенького істнування на землї, чи, навпаки, злїпив їхне тїло з найгрубшої глини і дав їм таку мізерну душу, що вона не може вмістити в собі нї горя, нї щастя, і животїє тільки настільки, наскільки це потрібно задля того, щоби кавалок глини міг їсти та пити, — не знаю і навіть не цїкаво менї це знати.

Менї ріднїйші люди иншої катеґорії і цю значно численнїйшу катеґорію я подїлила б на кілька кляс чи рядів: людей, що приймають навіть найбільше щастя, як цїлком зароблену власність, і поводять ся з ним за панї-брата, а всяке лихо випихають просто геть за двері, як нахабного ворога; людей, що приймають і щастя і нещастя за подарунок з неба і мовчки чекають, поки той дарунок не розвіеть ся сам, як дим, (цї люди не памятають минулого, не предбачають будучого, і живуть тільки сучасним); далї людей, яких і щастя і горе однаково вибивають з колїї, мутять розум, валять з ніг і, нарештї, ориґіналів, у яких прокидаеть ся самосвідомість, охота до життя, до працї, виростають крила творчої фантазії тільки тодї, коли нещастя гупне камінем на їх голову і набе їм ґулю. Не знаю в якій черзї розмістити цї кляси, яких людей покласти при самій землї, яких зволїкти аж під небо. Сама я належу до тих звичайнїсеньких людей, що кричать на ввесь голос, коли їх ріжуть; співають, коли до них завітае щастя і вовком виють, коли горе здавить у лещатах їхне серце. І в цьому невеликому оповіданнї я хочу коротенько переказати, як я кричала на ввесь голос, коли мене різали, як я співала, коли щастя наближало ся до мене, і як я вовком вила, коли горе здавлювало в своїх лещатах моє бідне серце.

Дивно! Та проте це дїйсна, свята правда: я одна з признаних красунь, одна з перших дукарок нашого повіту, дочка вели-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кого дідича, стародавнього, аристократичного походження, дожила до 35 років без ніякісенького роману.

20-го липня 18... я скінчила петроградський інститут, 15-го серпня татко повіз мене на баль до ґубернатора і там я танцювала котільона з сином повітового маршалка, 25-го серпня цей син повітового маршалка склав нам візіт, 20-го вересня засватав мене, а 2-го падолиста відбуло ся наше весілля; в ночі цього ж дня я покинула батьківську оселю, переїхала в маєток свекоря і з цього часу почало ся задля мене таке спокійне, тихе, рівне життя, що треба було мати гадюче серце, щоби нарікати на свою долю. Чоловік любив, жалів мене, оберігав своє щастя од недобрих очей, а мене од недобрих впливів; свекор та свекруха оточили мене найбільшим комфортом, великим числом наймитів, одібрали в мене всі клопоти, всі справи, і залишили один-одним обовязок тішити їхню старість унуками. І я бездоганно виконала цей обовязок: не перейшло і року, як я подарувала їх Марусею, ще за рік Петрусем, ще за два роки Костиком, і так далі все добавляла, все побільшувала рід Кротецьких, і може-б довела число своїх діток до цілого десятка, коли-б несподівано смерть не увірвала життя чоловікові.

Я зістала ся на 34 році вдовицею з трьома синками та двома донями.

Не стало чоловіка; все-ж инше що до обставин, умовин життя зістало ся, як було, і я ні про які зміни не думала, ніяких новин не хотіла. Але небіщик-чоловік та мої старі не так міркували.

В день сороковин свекруха та свекор, повернувшись з панахиди, закликали мене до себе і подали мені якийсь-то лист. Я розірвала обгортку, розгорнула лист, пізнала руку чоловіка і заголосила. Старі залили ся сльозами теж і так ми проплакали всі з добрих пів години. Коли ми заспокоїли ся, свекор подав мені знову листа і звелів у голос прочитати його. Лист той був коротенький: „Катрусю, голубко моя! Я-б хотів, щоб ти по моїй смерти пішла за Олексія Олексієвича. Він давно щиро і глибоко любить тебе“.

— І ми так само, Катрусе, благаємо, — сказали старі. — Знаємо, що покохати ти не можеш нікого, що серцем ти ніколи не зрадиш памяти нашого дорогого Шурочки, але-ж у тебе пятеро дітей, на твої руки ми покинемо маєтки та майно, що наживало ся цілими віками, а ти зовсім не знаєш життя, ти, голубко, не даси ради ні собі, ні дітям, ні достаткам.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— То буде менї Олексїй Олексїевич за порадника і без усякого шлюбу, — мовила я.

— Нї, нї! — замахали обоє старі руками. — Не надїй ся! Не вік йому бурлакувати! Оженить ся, — забуде й думати про тебе, а тодї заплутають, обшахрають тебе... Зроби ти цю жертву ради дїтей, піди за Олексїя Олексїевича! Красшого батька своїм сиротам не знайдеш. Тим паче, що така остання воля була і Шурочки.

— Ну, добре! — мовила я. — Коли того дїйсно вимагають обставини, я піду за Олексїя Олексїевича. Тільки ж бо не зараз, не швидко.

— А так, так, звичайно! — погодили ся старі. — Хай весїлля відбудеть ся по роковинах, а ти тільки подай йому тепер слово, щоби він уже заранї знав свої обовязки опікуна.

Того-ж дня приїхав Олексїй Олексїевич. Чи то старі подали йому звістку, чи то ще небіщик перед смертю сказав йому про свій лист, у всякім разї він знав напевне, що його справа вирішена, бо сміливо, без усякого вагання признав ся менї в коханнї і попрохав моєї руки.

Я переказала йому од слова до слова всю розмову нашу зі старими.

Він замислив ся.

— А може я вам противний? — прошопотїв він перегодом.

— Противний? — відізвала ся я здивовано. — Навпаки, ви завждї були менї наймилїйшим, найблизшим з усїх людей, яких я досї знала.

— Коли так, на Бога надїя, — буде все гаразд! Я знаю, що любити мене так, як ви любили Шуру, ви не можете; я тільки надїю ся, що, коли пройде якийсь час і гострий біль утрати зменьшить ся, ви звернете на мене більшу увагу, придивите ся близше до мене, і знайдете в менї хоч що небудь гідне вашої ласки, — мовив він з полегкістю.

З цього часу стали між нами прегарні відносини. Ми стали приятелями і це приятелювання давало менї стільки тихої, ясної, чистої втїхи, що я була здатна признати моє почуття за кохання.

Так тягло ся цїлих десять місяцїв.

Всї рідні та знайомі отверто говорили про наше одружіння, пророкували нам певне щастя, а Олексїй Олексїевич був цїлком переконаний, що його надїя здїйснила ся швидше, нїж він сподївав ся, що я вже належу серцем йому, веселїщав з кожним днем та спішно готовив ся до весїлля.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але ось одного разу ми пішли з ним о пів-ночі в сад. Це було на весні. Весна в тому році була дійсно роскішна, а та незабутня нічка особливо гарна.

Він повів мене до ослінця під осикою над самим ставком. Ми сіли. І так любо було сидіти та слухати, як заливають ся соловейки, квакають жаби, дивити ся, як милуеть ся місяць у дзеркалї води та на цїлі груди вбірати в себе весняні пахощі.

Він обвив мій стан рукою і присунув ся зовсїм близенько до мене. Я не посунула ся, анї не поворухнула ся. Тодї він пригорнув мене дуще до себе і, побачивши, що я жадним рухом не противлю ся його обіймам, міцно поцїлував мене в уста. Чи відповіла я на той поцїлунок, чи нї, — не памятаю. Памятаю тільки, як раптом стало менї холодно, тяжко після цього поцїлунка. Немов би то я якусь гидоту, якусь неправду вчинили. І я залила ся сльозами. Олексїй Олексїевич злякав ся, кинув ся прохати в мене вибачення за „сміливість“, за „нахабство“. Нї, нї! Він не зрозумів мене. То були сльози не образи, — то були сльози иншого почуття, немов-би жалю до себе та сорому. Перед ким? Перед собою, перед небіщиком, цїлим світом, перед дїтьми і, особливо, — перед Марусею. „Дївчинї вже чотирнацять років“ — промайнуло у мене в голові, — „що сказала-б вона зараз, якими-б очима подивила ся на мене, коли-б побачила мене в обіймах чужого мущини? Коли-б побачила, що я сплямила память її батька? Чи не підняла-б вона мене на сміх? Чи не кинула-б менї слова тяжкого докору?“.

Найбільшою красою наших відносин, найдорожшою рисочкою нашого приятелювання була щирість. Як не тяжко було менї казати цим разом правду, я признала ся.

— Добре! — мовив він, — коли це непокоїть тебе, то обміркуемо і цей бік нашої справи. На мою думку Марусю слїд віддати в інститут. Там вона пробуде чотири роки, а опісля вийде напевне швидко заміж.

— Я-б не хотїла, щоб Маруся була і на весїллї нашому, а іспити в інституті тільки при кінцї серпня.

— То відкладемо і весїлля наше на той час!

Я щиро стиснула руку Олексїя Олексїевича на знак моеї великої подяки за цю офіру і після цього ми довго слухали мовчки, як заливають ся соловейки, скрегочуть жаби, дивили ся, як місяць милуеть ся в дзеркалї води та на цїлі груди вбірали в себе пахощі весни...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Нашу постанову одікласти весілля ще на два місяці старі признали цілком влучною, бо як не як, а весілля під час гарячих жнив одбило ся-б зле на їхніх власних справах, пошкодило-б напевне господарським справам Олексія Олексієвича і кінець кінцем не відбуло ся би так пишно, як вони хотіли, бо найповажнійші родичі були з кола дідичів і мали так само в цей час повну голову всяких клопотів. Опріч того, Маруся та Петрусь не витримали-б напевне своїх іспитів, коли-б їхня наука перервала ся весіллям.

Виходило, наша постанова була надзвичайно розумною. Эдже Фортуна не ухвалила її! Їй набридло стояти з загальмованим колесом так довго на місці. Вона покотила своє колесо і покотила не знать куди!..

Свекор захопив десь тіф і в три тижні згорів; свекруха знесилила своє хоре серце, доглядаючи слабого, і пішла незабаром вслід за ним.

Не встигли ми перебути це горе, вмер батько Олексія Олексієвича. Відбувати весілля вслід за трьома панахидами ніяково було, і ми одіклали його ще на пів року, а позаяк всім родичам здавало ся, що залишати ся мені самій з дітьми не годить ся, кузен Михайло купив мені гарненький будинок у ґубернському місті П. і переволік мене з усім складом наймитів туди. Олексій же Олексієвич подав ся тим часом на Кавказ ділити ся з сестрами спадщиною після батька.

Я одвезла Марусю до інституту, Петруся до корпусу, і стала жити з трьома меньшими дітьми. Зажило ся мені на новому місці чудово. Я мала всяких кузенів, кузін, тіток, далеких і близьких родичів величезне число, та їх приятелів. Коли-б в мене була охота до бучного життя, я-б метеликом перелітала з балю на баль, з вечірки на вечірку, і мала-б вільного часу хіба стільки, щоб переодягти ся. Але я не звикла до такого неспокійного життя, не знаходила ніякого смаку в болю голови після нічок, проведених без сну, не бачила ніякого змісту, ніякої користи в салонних базіканнях. Що до романів?.. Я позїхала, коли мені переказували романтичну сплітку. Я не могла присилувати себе, щоб дочитати до кінця роман, про який кричали, писали, який давав протягом цілих місяців теми задля всяких рефератів та дебат. Я просто не розуміла романтичних драм, не могла повірити, що можна таку самісеньку людину, як і я грішна, поставити на педестал і плазувати перед нею навколюшках, здіймати до неї, як до Бога, руки, офірувати їй своє життя, навіть честь.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Мені здавали ся просто божевільними, як герої та героїні романів, так і їх автори та читачі. До того, я-ж була засватана... І, чи могла я думати, чи могла я допустити тоді саме, як я несла так високо свою голову, що пристиг мій час, прийшла моя черга...?

І, ах! Як-же це просто, як легко все склало ся! Боже, як просто! І, як швидко все стало ся! Не знаю, чи повірить мені хто, коли я скажу, що початок роману забрала тільки одна хвилина. Одна однісенька хвилина! Не довша за цю хвилину, що відділяє життя од смерти. І правда, тепер, коли я пережила всі пригоди кохання, можу сміливо сказати, що кохання є теж смерть.

Ось, як це стало ся! Мій син, Миколка, почав брехати. Став раптом безсовісним брехуном. Ні умовлення, ні кара, ні мої благання не пособляли. Брехня стала його розвагою, насолодою, потребою. Більш того, — він зненавидів правду, немов-би вона була якась-то гидка, оголена тварина, яку треба неодмінно прикрити листками брехні.

Я кинула ся за порадою до найповажнійшого родича свого, кузена Михайла.

— Сама винна! — мовив він — набрала всяких бон, нікчемних учительок. Прожени ти їх усіх та візьми одного путящого наставника!

— Де-ж його знайти такого наставника? Хіба подати в ґазети оповістку...

— На оповістку злетить ся всяка наволоч. Ні в якім разі не треба оповістки! — рішуче запротестував Михайло. — А ти зверни ся краще до баронеси! Вона довго мучила ся зі своїм Бобіком, поки не натрапила на доброго наставника, і тепер з Бобіка чудовий хлопець.

Я поїхала до баронеси.

Так, дійсно! Вона мало не збожеволіла через свого мизунчика і дійсно її порятував якийсь то наставник, але ні його призвища, ні адреси вона не памятає. Призвище якесь вульґарне, адреса теж...

Покликали Бобіка. Хлопець увесь спалахнув з радощів, коли йому нагадали про останнього наставника. Він знав, звичайно, і призвище і адресу, його, бо листував ся досі з ним, і написав усе, що треба було мені знати, на папері.

З цим папірцем я рушила в дорогу... Куди кінець кінцем вона привела мене, оповідатиму далі, а у той день я доїхала автомобілем аж до самого краю міста. Там, над річкою, в оселі рибалки, мешкав він.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я застала його в крихотній хатинці, заваленій, закладеній книжками, підручниками до космоґрафії, ґеоґрафії та ґеольоґії. Застала його за працею.

Він був середнього росту, з дуже попущеними плечима, русявий, синьоокий, з широким, дуже незграбним носом, низьким чолом, великими вухами, маленькою, нерівною, наче общипаною борідкою; до того одягнений у широкі шаравари і коротеньку, сіру, витерту на ліктях, куртку. Він зразу зробив на мене, правду сказати, досить дивне враження. Але, як тільки він забалакав, як тільки я почула його мягкий голос, як тільки побачила з яким сердечним співчуттям віднісся він до моїх турбот про психічно-ненормальну дитину, те перше враження зараз зникло і мені здало ся, що його вид, постать, убрання разом з хатиною та всіми тими річами, що оточували його, давали надзвичайно суцільне враження розумного, сердечного наставника, приятеля дітей. Мені здало ся теж, що він скидаєть ся на святого чи мученика, намальованого на стіні в нашій церкві.

Дійшла черга до гонорару.

— Я можу дати 2.000 карб. — мовила я.

Він насупив ся.

— Коли ви цей гонорар уважаєте за малий, я можу дати більше. Я можу... Мені це не буде над силу... Я розумію, що праця наставника психічно-хворих дітей вельми тяжка... — Заторохтіла я, злякавшись його насупленого чола.

— Ні, пані! — спинив він мене. — Я, бачте, звик завжді сам оцінювати свій час та свою працю. Звичайний мій гонорар 1000 карбованців, а позаяк у вас матиму доглядати двох дітей, попрохаю з вас півтори. Опріч того, маю що дня вільних од 1—3 годин і вільний вечір од 8 години. Переїду до вас, як тільки упорядкую деякі особисті справи.

Я белькнула щось, стиснула йому міцно руку і, цілком певна, що з мого брехуна вийде „людина висшої марки“, понесла ся до Михайла хвалити ся своїм щастям.

— Чудесно! Здоровлю! Вже саме те, що він не здер з тебе більше, ніж слід, доводить, що це в усякім разі більш-меньш порядна людина. Май тільки на увазі, що добродія з таким призвищем, як Сава Григорович Верболіз, треба класти спати десь у далекій хаті, бо такі добродії, як він, звичайно хропуть страшенно.

Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

За кілька днів Сава Григорович приїхав.

Приїхав у 6 годин ранку, розбудив хлопців, звелїв їм почистити своє убрання, застелити ліжка і повів їх гуляти, загадавши Меланнї Дмитрівнї приготовити снїданок на 8, а обід на 12 годин.

Мелання Дмитрівна влетїла до мене нечесана і люта, з протестом.

Я цїлком спочувала її обуренню: порядки, що почав одразу заводити добродїй наставник нїяк не підходили до наших звичаїв і цїлком перевертали — все наше життя, одначе отверто повстати проти реформатора з таким мягким тембром у голосї та обличчям святого я не зважила ся і придумала компроміс.

— Од нинї, — мовила я Меланнї Дмитрівнї, — наша оселя подїлить ся на дві половини. Хай добродїй учитель порядкує на своїй половинї, як хоче, — його розпорядки задля нашої половини не обовязкові.

І якийсь-то час на двох половинах оселї все життя йшло одмінно. Але кінець кінцем я переконала ся, що мої хлопцї повеселїщали, помоторнїщали, набрали тїла та крови при новому режимі, а Мелання Дмитрівна признала, що дїйсно краще жити так, як „люди живуть“, і почала нас усїх будити о 8 годинї.

Од нинї нї про які балї та вечірки не можна було, звичайно, й думати: ми рушали тодї, як мої кузіни тільки думали лягати; лягали тодї, як коли вони тільки збірали ся розпочинати свій jour fixe. Двічи на тиждень я їздила в інститут та корпус одвідувати дїтей і в цї днї я по дорозї забігала на хвилинку до родичів, аби не уривати звязків. З Савою Григоровичем я перші тижнї теж майже не бачила ся. Ми снїдали, обідали, вечеряли вкупі тай тільки. По снїданку він ішов зі своїми учнями в класну хату, по обідї лишав хлопців бавити ся з сестрою, а сам десь пропадав до третьої години, опісля знову забірав хлопців до себе, і після вечері вже до ранку не являв очей. При таких обставинах мої відносини до Сави Григоровича зостали ся би може й далї офіціяльними, коли-б я не зробила була — на його думку — великого злочину і не покарала Миколку за брехню. Довідавшись, що я не дала Миколцї по обідї цукерок, він попрохав у мене дозволу побалакати зі мною. Я згодила ся і в цей вечір відбула ся між нами перша розмова. Ми балакали головним чином про Миколку. І памятаю, як здивував він мене, коли став доводить, що Миколка-брехун є найкраща моя дитина, що він є най-

Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

більше отвертий, щирий хлопець, що його брехня є ніщо инше, як наслідок великої фантазії, а фантазія є великий дар Божий.

Звичайно, з такими поглядами я не могла погодити ся; по мойому брехня є брехня і, коли вона є наслідок великої фантазії, то треба її знищити. Почала ся суперечка. Я набалакала, звичайно, всякої нісенітниці, і він переконав ся, що я, мати 5 дітей, нічогісенько не розумію в справі виховання і корю ся волї наставника, як непереможній силї. Другого дня він приніс менї кілька педаґоґічних книжок. Серед тих книжок були й його твори. З них я й почала. Писав він розумно, гостро, а разом з тим популярно і вибірав цікаві теми. Прочитала я дві-три книжки і враз заворушили ся в мене нові думки й зацікавили мене питання, про істнування яких я досї не знала. Десь навіть узяла ся в мене й охота побалакати, порадити ся та повчити ся де-чому.

Я не хотїла одбірати в його часу і довго користувала ся задля розмови лише обідом та вечерою; проте і цих коротеньких хвилин, цих обірваних на пів слові балачок було досить, щоби виявити одному перед одним свої здібности, свої індивідуальні риси, щоб наблизити ся одно до одного на таке віддаленне, коли люди, як неясні сілуети, викликають цікавість, заохочують зробити ще один крок, щоб краще роздивити ся. І трохи-потроху стали хвилини балачок побільшуватись. А коли наступили довгі вечері, він зохотив ся навіть годину-дві, по вечері, читати в голос. Він читав, а ми з вчителькою гафтували. Приносив він виключно наукові книжки по педаґоґічним, соціяльним та політичним питанням; читав він надзвичайно гарно, і роблячи від себе додатки, пояснення, вступав з нами в дебати. Сим робом, з кожним вечером, світ наче ширшав перед моїми очима, ставав кольоритнїйшим, життя цікавійшим, а разом з тим все більшала повага, прихильність та вдячність його, як до людини, що так щиро дбала про поширення мого світогляду. І так це любо та гарно вело ся кілька місяців, без усякого натяку на роман. Принаймнї менї нїколи в думку не приходило запитати себе: чи немає в наших відносинах хоч зернятка кохання.

Але ось одного разу, коли я подавала йому чай через стіл, він, беручи склянку з моїх рук, глянув менї у вічи. І як-же глянув! Цїлий сніп вогню посипав ся з його очей. Так опалити могло тільки сонце і тільки соняшний промінь міг так глибоко сягнути до самих потаємних куточків душі... Увесь вид залило менї раптом краскою, кожен атом мого тїла спалахнув, кожна крап-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ля крови немов закипіла, зогріте серце розкрило ся і хвиля досї невідомого менї почуття залила його вщерть.

З цеї хвилини почало ся все!

Коли після чаю ми перейшли, як звичайно, читати в вітальню, я вже була зовсїм не тією людиною, якою була цїлих 35 років, зовсїм не такою, якою була пів години тому назад. Все минуле, як ножем, утяло; увірвали ся ланцюги, що приковували до землї; провалив ся ґрунт під ногами; я полетїла в незміриму далечінь — в країну поезії та музики. Нї цїкаві балачки про виховання глухо-нїмих, нї такі-ж цїкаві статї славнозвісного педаґоґа Кухарського не подужали повернути мене на землю; я не могла присилувати своє серце болїти за долю Божих калїчок, глухо-нїмих; не могла видавити зі своєї голови жадної думки... А він пропускав слова, перевертав по дві сторінки...

Другого дня я здоровкаючись, не зважила ся глянути йому в вічи, і за цїлий ранок не звернула ся нї разочку до його. Він так само наче бойкотував мене. Його цїкавила наче тільки дїтвора. Він увесь час базїкав, жартував з ними, навіть мою Аню так заполонив поясненням механїзму годинника, що вчителька ледве стягла її з його колїн. Я знала наперед, що за цїлий день так само не прийде на мою долю нї хвилинка. „За те вечір буде мій!“ — радїла я. І пригадали ся менї слова небіщика-мужа: „Коли-б ти знала“, — казав він иноді — „як я чекаю того часу, коли ти укладеш дїтей спати та прийдеш до мене“. — Я не давала тим словам нїякого значіння. Тепер я знала їм цїну, я зрозуміла зміст слова „чекаю“.

Кілька годин того дня я присвятила своїй особі. Насамперед я скинула з голови пишну куафюру, бо чуже волосє здавало ся менї противним, як всяка неправда відносно близької людини; опісля я уважно передивила все своє убрання, щоб узяти найпростїйшу сукню. І трудно переказати безпосередню мою радість, коли я, скинувши з себе всї куплені за гроші прикраси, переконала ся, що й без них моя постать, моє убрання справляє досить гарне враження. Менї здало ся навіть, що я і за молодих лїт не мала нїколи такого гарного вигляду, як в цей день.

Він так само простояв, напевне, в цей день коло дзеркала трохи довше, нїж звичайно, бо у вечері його борідка була наче трохи підрівняна, краватка була завязана рівненько, а черевики блищали більше, нїж завждї.

Все це я помітила.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Бідненька вчителька мала поруч нас занадто буденний вигляд. І вона, здаєть ся, зрозуміла, що од нині буде зайвою. Принаймні вона дуже швидко склала свої зшитки і подала ся геть.

Якусь хвилину ми почували себе око на око ніяково. Здавало ся негідною нас комедією вести розмову або читати книжки на теми, що ні краплі не цікавили нас в цю хвилину, а мовчати теж ніяково було... Одначе за кілька хвилин все пішло, як по маслі. Здаєть ся я згадала якийсь-то випадок з свого інститутського життя й далі слово по слову розвернула перед ним все своє дитяче життя, мало не все інститутське й частину шлюбного. Того всього я ніколи не оповідала чоловікові; більше того, я ранійше сама не намічала нічого того, що оповідала тепер. Розбуркана память все витягала та витягала випадок за випадком, подію за подією, спогад за спогадом з далекого минулого; все стараннійше та охотнійше здіймала з них попіл перегорілих часів. Я оповідала довго...

Він слухав мене з великим захопленням та цікавістю, одначе ні разу не дозволив собі вивідати в мене більш, ніж я хочу сама сказати по добрій волі.

Дійшла в кінці черга до найголовнійшої сторінки мого життя, до заручин з Олексієм Олексієвичем. Шануючи Олексія Олексієвича, я, звичайно, дещо замазала, дещо зовсім поминула, кінець кінцем вийшло з мого оповідання щось заплутане, недоладне. Сава Григорович слухав все-ж таки уважно всю цю плутанину, а дослухавши до краю, закурив цигарку, і почав мовчки ходити по хаті.

„Обмірковує мої слова і ніяк не стулить їх до купи, — думала я з відчаєм, дивлячись, як він міряє в глибокій задумі хату. — Навіщо я брехала? Чому було не сказати просто: „Олексій Олексієвич була надзвичайна, ідеальна, бездоганна людина і до вчорашнього дня я здатна була піти за його, а тепер наче всю його постать заволік туман, і він вже не здаєть ся мені таким близьким, як здавав ся ранійше“.

Другого дня Сава Григорович вийшов з своєї хати, як з хреста знятий. Мені сказали, що він одержав телеґраму. Чи краще було-б, коли-б я знала тоді її зміст? Чи краще було-б?.. Чи краще було-б, я питаю себе тепер, коли-б не було на цілій землі ніде ніякої темряви? Ні ночі, ні темних куточків? Коли-б

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

світило завжді сонце і скрізь по всяк час ясно і видно було Не спотикали ся би у пітьмі люди, зменьшило ся би напевне число татів, копійка вкрила-б землю вдвоє густійшою сіткою дроту, рельсів, наробила-б вдвоє більше спис, гармат, довела-б цівілізацію до апоґею... Але-ж... погасли-б зірки, місяць; зникли-б лісовики, феї, русалки; щезнув-би сатана, син пітьми; не стало-б казок, пісень, музики — теж дітей ночі. Чи краще було-б, коли-б розум не знав питаннів? Коли-б дано було знати, розуміти, передбачати все? Ніяких помилок, ніяких мук шукання правди, ніяких жертв науки, ідеалів, ні стогону, відчаю, прокльонів, ні боротьби... Чудово! Але-ж не стало-б тоді, надії, віри, — молитв!.. Чи краще було-б нам, коли-б ми знали свою долю?..

— Ви отримали неприємну телеґраму? — поспитала я Саву Григоровича занепокоєна його виглядом.

— Ні, ні!.. Телеґрами цеї я давно чекав і ніякої новини в ній немає, — відмовив він. — Я трохи не доспав тай тільки.

— Напевне працювали?

— Так! —ясно, весело усміхнув ся він. — Трохи писав, трохи читав. Одно слово, перевів нічку. Слід було-б заранї спати лягти... Мушу тепер іти на збори товариства.

— Якого товариства? Ви досї ніколи не казали нам ні словечка про його, — кинула я з докором.

— Бо не знав наскільки вам це знати цікаво. Товариство педаґоґічне, демократичного напряму, з ясно зазначеною метою — допомогати вихованню здорових, чесних діяльних громадян. Колись вам принесу статут, літературу, — побалакаємо...

— А сьогодні?

— Сьогодні я поверну ся тільки о 10 годині.

— Чекатиму вас хоч і до пів-ночі! — мовила я.

Його очи блиснули.

— У десять годин буду неодмінно!

Він повернув ся на десять хвилин ранїйш, ніж обіцяв ся. Захопив з собою статут, бюлетени, цілий десяток усяких брошур. Я чекала його в їдальні. На столї шумів самовар; була приготовлена маленька вечеря, стояли цукерки, грушки, виноград.

Моя ласка була йому великою несподіванкою. Він щиро зрадів їй...

— Ви таки чекали мене? — запитав ся він весело. — Що-ж менї, бідному, оповісти вам такого цікавого про наше товариство, щоб ви не пожаліли, що перевели вечір?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Розказуйте сьогодні, як найменьше про товариство; як найбільше оповідайте про себе: де вчили ся та працювали. Розкажіть хто ви такий, звідкіля родом, і я не скажу, що перевела вечір, — мовила я, подаючи йому чай.

— Але-ж що може бути цікавого в моїй біоґрафії? Я син буфетчика третьорядного ресторану; від 12 літ мусів сам і на хліб і на науку заробляти; скінчив університет, добив ся щастя попасти в число повіренних, провів кілька карних справ з успіхом, а опісля покинув свою професію...

— Через віщо?

— Зненавидів юриспруденцію, загубив віру в користь своєї праці.

— Захищати скривджених ви вважаєте некористним ділом?

— Суд дбає більш про кару злочинцеві, ніж про порятунок скривдженому.

— І то добре! Хай злочинець несе кару! — сказала я твердо.

— А я думаю: хай злочинців зовсім не буде! А задля цього треба будувати не суди та вязниці, а школи; не юристів виховувати, а добрих наставників. І от, коли я додумав ся до цієї маленької правди, я скинув з себе фрак, надів рубаху, підперезав ся і подавсь на село вчителювати. Моя справа пішла жваво, гарно. Пастухи та підпасачі, мої школярі, полюбили мене: підпали під мій вплив. Але налетів інспектор, причепив ся до рідної мови школярів і прогнав мене зі школи. Двері народньої школи зачинили ся для мене, я метнув ся до середньої, дістав посаду вчителя російської мови в старших клясах жіночої ґімназії. Знову пощастило мені здобути симпатію і дівчат і їхніх батьків і навіть вдалось мені засновати маленьке педаґогічне товариство. Та Люципер не дрімав!.. Наступили іспити в четвертій клясі. Моїм дівчатам дали тему: „Злидні є наслідок темряви та лінощів“, а вони всі, як одна, поставили головною тезою: „Злидні є наслідок визиску, привілеґій, противних ідеї правди та християнській моралї“ і всі, як одна, одержали по парі, а я мусів щезнути, як дим. З того часу я міг тільки приватно вчителювати. Щоб додати більш цікавости своїй праці, я став вишукувати психічно-анормальних дітей, а позаяк ті мої учні були виключно з аристократичного кола й була завжді хоч маленька небезпека, що доручені моєму вихованню деґенерати та неврастеніки стануть колись міністрами, судями, сенаторами та всякими адміністраторами, я тішив себе думкою, що моя праця і ті муки, що я терплю, живучи серед чужих, иноді навіть против-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

них мені людей, не загинуть дурно, а дадуть колись громадянству хоч маленьку користь.

— Дадуть, Сава Григорович! — мовила я. Дадуть! — Ви вже тепер призначили свому Бобікові не більш, не меньш, як портфель міністра. І станеть ся так, як кажу, бо протекція в його величезна, а тоді Бобік покличе вас до себе за порадника.

— Ха-ха-ха! — зареготав ся на ввесь голос Сава Григорович. — Хай краще не признаєть ся тоді до мене, коли не хоче, щоб портфель бебехнув з рук!

— А хіба... хіба ви людина таких лївих поглядів? — закинула я несміливо, трохи занепокоєна його словами. (Червоних прапорів, терору, барікад я страшенно бояла ся тоді).

— Не лївих, не правих, а звичайнїсеньких, узятих із credo всякої більш-меньш чесної людини, а таких саме людей найдуще не любить бюрократія.

— Ну, добре! — мовила я заспокоївшись, — живі будемо, побачимо, який вийде з нашого Бобіка бюрократ. Тепер я запитаю ся у вас про щось зовсїм инше. Знаю дещо з вашої біоґрафії що до вашого соціяльного становища, походження, працї, поглядів. Менї б ще хотїло ся знати... Скільки вам лїт, Сава Григорович?

— Трицять два.

— Трицять два! На цїлих три роки ви молодші од мене, а коли рівняти вік жіночий до чоловічого, то власне, ви проти мене підлїток, — не більше.

— Протестую! — раптом спалахнув він. — Палко і щиро протестую! Вік людський рахуєть ся не числом прожитих років, а числом пережитих емоцій, перенесених серцем катастроф, діяпазоном передуманих думок і отриманих вражінь; простїш сказати, — скількістю вже використаних *клїточок* орґанїзму та духових сил. Є юнаки 20 років, що самі записали вже себе в число інвалїдів, є шестидесятилїтні дїдугани, що волять ще йти в москалї. Коли мова зайшла про вас, то на підставі того, що я чув од вас і того, що сам спостеріг, я сміливо кажу: ви, панї, дївчатко проти мене.

— Я? Мати 5 дїтей — дївча?

— Так, мати 5 дїтей має право сказати, що вона виконала тільки один з обовязків здорової, нормальної женщини; що до всїх инших її сил, здібностей...

— Яких сил? Яких здібностей? — перехопила я його річ, хоча кожне слово здавало ся менї за цїле щастя, хоча за кожним

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

його словом я наче дійсно набувала якихсь-то сил та здібностей.

— Не будемо сперечати ся. Я знаю, що в душі ви погоджуєте ся зі мною, — мовив він твердо.

І я не стала більше сперечати ся. Ми забалакали про щось инше і так у лагідній та тихій розмові просиділи ми до півночі.

Швидко перебіг цей вечір, осяяний особливим світом, зогрітий особливим теплом! Чудовий, до віку незабутній час першого мого єднання з другою людською істотою! На розставанні ми міцно стиснули собі руки і я ввійшла в свою кімнату з таким почуттям, немов би скоїло ся в цей вечір щось дійсно значне, величне. Так! Дійсно скоїлось щось величне!.. *У цей вечір я знайшла себе.* Вперше моє *„я“* зявило ся, як щось реальне, самостійне, з власною волею, власними симпатіями, означеними бажаннями. До цього часу мені однаково було як, де, і з ким жити. Люди, що оточували мене, були відносно мене майже всї однакові. Такою же байдужністю дарувала і я їх. Обставини життя так само складали ся завжді по одному трафарету і я не протестувала, бо не уявляла собі иншого життя. Тепер з одноманітної людської гущі виділила ся одна людина — може найбільше негідна з погляду цїлого світа, але через віщось найбільше близька, а через те і найдороща мойому *я*. І всї обставини і всї умовини життя од нинї набували вартости в залежности від того, на скільки вони не перейшли волї та смаку того *я*.

Тїлом я була аж на другому кінцї оселї, серцем я не одійшла од його нї на крок. Він був зо мною. Він стояв передімною. Я ясно бачила його. Незграбні риси його обличчя, великі вуха, всю його постать з круто попущеними плечима, непропорціонально-широкими пальцями на руках. Всї хиби його вроди я в своїй уяві побільшувала, але цї хиби були менї дорогі, милі, як індивідуальні ознаки його особи, як риси, що належали йому самому, одрізняли його од людей цїлого світа.

Перед тим, як лягати спати, я звичайно навідувала ся до своєї донї. Тепер я й туди потягла його за собою і, коли я цїлувала Аню в голівку, не Аню бачила я перед собою а його і то в цю хвилину, коли він, посадивши дївчину на колїна, показував їй механїзм годинника.

Раз якось Сава Григорович мовив:

— Я маю охоту, Катерино Михайлівно, закинути на вас маленьку сїточку.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А саме?

— Я хотів би притягти вас до нашого товариства та не знаю з якого боку зайти.

— З якого спосібнійше.

— Спосібнійше, звичайно, з грошевого: попрохати у вас грошевої допомоги на видання книжки.

— А з якого незручно?

— Прохати активної участи в праці товариства.

— Себто?

— Робити переклади з чужих мов, — це раз; справляти чужі переклади, — це два; популяризовати наукові книжки — три; орґанізувати лекції — чотири; набирати нових членів — пять. Одно слово — записати ся в яку будь із чотирьох секцій і працювати.

— Одже ви тільки що сказали, що приступати до мене з цього боку незручно. Через віщо? Прохаю пояснення.

— А чи не можна, Катерино Михайлівно, одікласти це пояснення до иншого часу? — запитав ся він, подумавши трохи.

— Павза не подобала ся мені. Виходило, наче він стидаеть ся дати пояснення широ, або лукавить.

— Відкладати пояснення ні в якому разї не можна. Я страшенно зацікавлена і хочу знати...

Він здвигнув плечима і задумав ся.

— Як легко можна зацікавити женщину! — була його відповідь.

— Добре, добре! Хай і так, але я все-ж таки чекаю відповіди.

— Бачте, Катерино Михайлівно, — почав він згодом, обережно, — я вас ще не досить гарно знаю... Гурток найдіяльнійших членів нашого товариства складаеть ся з людей цілком иншої верстви, иншого виховання, ніж ви...

— І я буду вам заваджати? — спалахнула я.

— Катерино Михайлівно! — мало не на ввесь голос крикнув він. — Як ви могли це сказати? Невже ви так мало знаете мене? Невже ви не бачите, як я... поважаю вас? Коли я не запрохував вас досї, то тільки через те, що товариство не мае відповідного помешкання, бо всяку копійку ми бережемо задля видання дешевих книжок і наші збори, як і праця, відбувають ся мало не в підвалї...

— Збори християн відбували ся в катакомбах, — нагадала я. Годї! Все, що ви сказали зараз, — вигадки. *Там, де можете ви працювати, можу і я.* Приймайте мене до свого гурту, прилучайте до числа членів вашого товариства!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Добре! — кинув він. — Назабаром у нас загальні збори... і я проведу вас у члени.

— А гроші можете взяти зараз?

— Прийму з подякою, бо є негайна потреба.

Я призначила для вашого товариства двісті карбованців.

Мила, чиста, дитяча ухмилка перебігла через все його обличчя.

— Зраділи? — засміяла ся я.

— Видання чотитьох книжок педаґоґічного змісту забезпечено. Як же не радіти?

— А коли я вам і пяту забезпечу?

Ухмилка миттю зникла і глибока зморщка появила ся на його чолї.

— У добрі, як і у злї, треба, Катерино Михайлівно, знати міру, — мовив він тоном наставника.

Цей тон розсмішив мене.

— Але ж двісті карбованців, надію ся, не є задля мене межа, за яку я не можу переступити.

— Більше 200 карбованців я од вас нї в якому разї не візьму до того часу, поки ви не познайомите ся близше зі справою та самі не ухвалите.

— Коли так, то я скажу вам, що з вас поганий голова товариства. Коли-б я стояла на чолї якоїсь справи, я-б правдою й неправдою стягала задля його матеріяльні засоби, — мовила я.

— То вам так здаєть ся.

— Нї, не здаєть ся і я доведу вам дїлом, що я дїйсно думаю так... Я почну збирати гроші по людях. Можна?

Він здвигнув плечима.

— Я думаю, що до того часу, поки ви не переконаєте ся, що зібрані гроші підуть на дїйсно потрібну і користну справу...

— Але ж на чолї тієї справи стоїте ви!

— А хіба я не можу помиляти ся?

— Той, хто не захоплюєть ся, не може помиляти ся.

— А я, на вашу думку, не можу захопити ся? Ого! ще й як!

Менї здало ся, що при цих словах він подавив зітхання; менї здало ся, що в його голосї пробренїла нотка затаєної муки, і здало ся менї, що думав він у ту хвилину про мене.

Настали ясні, зімові, веселі днї і ввесь beau-monde вилїз із своїх мурів на свіже повітря...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Коло мого ґанку стояли ряди санок та автомобілів. Мій Кирило ледве встигав розчиняти двері. Дзвінки не стихали.

Тітки, кузіни, знайомі згадали про мене й занепокоїлись. Чи я не вмерла? Чи не замуровала ся? Ніхто ніде не бачить мене. Нездужаю? Чи може настрій у мене поганий? Ах, цей настрій! Всї гинуть із зануди. Як на те, ще й драма в цьому роцї неможлива. На перших ролях Дуковський! Сором який! Аллеґрі трохи розбуркало було громадянство. Стільки було клопоту, біганини! Баронеса в одинацять годин схоплювала ся з ліжка. А Михайло сам декорував першу залю... Далебі, правда! Прогнав двох декораторів, узяв сам молоток, гвоздї, і поліз на драбину. Зате-ж, як чудово була декорована заля!! У його надзвичайний смак. Але-ж, як він лютував, коли я не приїхала! І дїйсно, що менї стало ся, що я не приїхала? На мене покладали стільки надїй! Прислала листа: „Не буду“! Навіть без усякого пояснення... Всї днї святочні вже розібрані. Не забули і про мене... Коли я не маю нїчого проти цього, то хай буде в мене ялинка на другий день Різдва... А Андрій Львович одержав посаду ґубернатора... Уявіть собі тільки Раїсу Федорівну в ролї помпадурші! З червоними руками, в запасцї! Далебі, нема чого дивувати, що Андрій Львович охотнїйше дарує діяманти жінцї свого секретаря, нїж дружинї... А кінець кінцем чернече життя пішло менї на користь: я надзвичайно помолодшала. Може од якої небудь косметики? Нї? То можна тільки щиро здоровити... Помолодшала, покращала, повеселїщала, навіть стала більше балакучою, привітною...

Так! Це правда! Я стала більше балакучою, більше привітною. Але, коли-б дорогі гостї знали, як мало участи приймав мій розум у тих балачках; як мало участи приймало моє серце в тому вітаннї і якими порожнїми, чужими, вони здавали ся менї! Великих приятелїв, опріч хіба Михайла, я нїколи не мала в їхньому колї, але-ж і почуття зневаги вони не викликали ранїйше в мене. Це були люди менї цїлком рівні або подібні менї... Тепер же, коли обрій мого світогляду так поширшав, коли стали цїкавити мене громадські справи, вони здавали ся менї маріонетками, і я наче з високої гори дивила ся на всї їхнї маленькі, дрібненькі, особисті клопоти, справи, захоплення, горя та радощі.

Одним одній людинї я щиро зрадїла, одним одну я щиро вітала і всім серцем хотїла розважити її — це панї Зіновеївій. Її чоловік викликав на герц її коханця і застрелив його пять років тому назад. Драму її життя я знала давно, але тільки тепер я могла збагнути всю силу її мук. Примушена силою обставин, високим

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

становищем свого чоловіка, виїздити на балї, приймати участь у всяких аллеґрі, добродїйних концертах, спектаклях, вона всюди була схожа на втїлену траґедію, бо не могла перемогти свого горя, не могла запалити свої померклі очі, освітити ухмилкою досить іще вродливе, але змарнїле своє личенько і бадьоро та весело ступати по землї, яку вона давно прокляла... Колись ця жива ілюстрація розбитого кохання дивувала мене, тепер я щиро зрадїла їй, і так щиро, що навіть силоміць я затримала її на довший час у себе і, коли скінчили ся дзвінки й одїхав останнїй автомобіль од мого ґанку, я взяла її, як близьку приятельку, під руку, і повела на свою половину. Менї здавало ся, що я зумію з нею побалакати, що наша розмова дасть їй полегкість, що моє співчуття надасть їй охоти подїлити ся зо мною своїм горем. Але її горе мабуть уже було скамянїло. Байдужа, немов півмертва, слухала вона мої базїкання про право кожної людини задовольнити голод своєї душі, про значіння кохання в життї, та про мізерність усїх инших людських переживань. Кінець кінцем вона погасила мій патос коротенькими, холодними реплїками. І другого дня я не зважила ся нарушити спокій її оселї, яка здавала ся менї од нинї домовиною, хоча двічи я проїздила повз неї... Памятаю, що я того же дня, од снїданку до полудня, обїздила вздовж і впоперек все місто, одвідала добру половину своїх родичів та знайомих, але її я бояла ся одвідати.

За тиждень перед тим відбули ся загальні збори, я була принята в число членів товариства і навіть вже ходила в помешкання товариства.

Звичайно, далеко не все там задовольнило мене. Хотїло ся, щоб помешкання товариства було десь на Ісакієвській вулицї, а не на Херсонському спуску; щоб у кабінетї голови товариства, Сави Григоровича, стояли великі, глибокі фотелї та шафи, заставлені товстими фолїянтами в гарних обложках, замість простих стільцїв та пофарбованих поличок; щоб коректори мали вигляд більш солїдних добродїїв; щоб видання товариства друковали ся на білїйшому папері та більшими лїтерами... Але всї цї хиби вражали тільки мої очі, — само-же товариство зробило на мене найкраще враження, викликало найбільшу симпатію і позаяк це була перша громадська справа, в якій я мала приняти участь, я вважала за свій обовязок приступити негайно до працї на користь йому. Найлекше дїло задля мене була грошева допомога. Викинути лепту з власної кишенї була для мене занадто легка справа. Я хотїла труднїйшої й складнїйшої. Я на-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

брала повний портфель статутів товариства, поїхала з ними робити візити і з запалом фанатика, з вірою неофіта я накинула ся на кузін, тіток та всяких приятельок. Наслідки були несподівані: я зібрала мало не 500 карбованців. З Михайлом вийшло ще краще: я просто вийняла з його кишені гаман і взяла собі дві сотенних. Він хотів був протестувати. Я показала йому зібрані гроші і сказала, що про всю цю офіру буде надруковано в ґазеті. Тоді він додав ще дві сотні. Таким чином я за кілька годин гулянки на свіжому повітрі зібрала далеко більше, ніж усі члени товариства мали-б за цілий рік біганини. Моє імя занесено в список почесних членів товариства; комітет висловив мені офіціяльно подяку, а голова секції видання перекладів склав мені візіта. Я божевільно раділа. Всі ознаки вдячности товариства давали мені право вважати себе трохи дійсно корисною людиною задля справи, на чолі якої стоїть „він"... І радість моя була-б ще далеко більшою, коли-б її не пригнічувало питання: чому він не дякує мені? Ні словечка подяки, ні натяку на хвалу! Так, наче він не знав, не чув нічого про мою працю. Я довго ламала голову, довго мучила ся, довго шукала пояснення, перебірала всі риси його вдачі, щоб пояснити собі його невдячність в даному разі і нарешті запитала ся його:

— Невже ви хотіли-б, щоб вам дякували за те, що ви, скажемо, не тягаєте чужих хусток з кишені? — одповів він мені.

— Не розумію, — мовила я.

— Дякувати людині за те, що вона виконала свій обовязок?..

— А хіба то був мій обовязок давати гроші на товариство? — засміяла ся я.

— А чий же то обовязок давати гроші, як не тих людей, що мають їх? Чий обовязок писати, перекладати, як не тих, хто вчив ся того?

— Правда, правда, і в пяте, і в десяте правда! — підхопила я. Тепер цілком вибачаю за те, що не дякували.

— А ранійш ні?

— О, коли-б ви знали, як навіть мучила мене ваша невдячність... Комітет дякує, голова секції дякує, а ви... мовчите, ні слова, ні півслова.

— То було давно сказати... Не варто було мучити ся...

— Думаєте, завжді легко все казати?

— Ні, цього я не думаю. Здебільшого язик страйкує як раз у той час, коли йому треба було-б найдуще працювати.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А тим часом, — додала я, — японська приповідка: „невимовлене слово є мертве тіло і як всяке мертве тіло отруває повітря“ — цілком вірна.

— Так-то так! — мовив він, трохи подумавши, — але-ж єсть і инша вірна приповідка: „слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш“.

— А для чого-ж його й ловити? Хай собі летить!..

Сава Григорович усміхнув ся.

— Ну, ні, дякую любенько. Я-б не хотів, щоб моє слово літало та цвірінькало горобцем по світу. Коли слово треба неодмінно до птах рівняти, то хай би воно краще вже хоч у шуліку втілило ся. Принаймні хоч, аби яка сила...

— Шуліка! — усміхнула ся я сама собі. — Він рівняє себе до шуліки! Невже він не знає, що він може рівняти себе тільки до голуба? Сіренького, простого голуба, лагідного, як у свойому гніздочку, так і серед хмар...

В оперному театрі панував фарс. Ішла комедія „Волею фортуни“. В мене був сезонний білет в оперу і я запрохала вчительку та Саву Григоровича поїхати зо мною. Вчителька відмовила ся. Це я, правду сказать, передбачала, бо останній місяць вона поводила ся демонстративно і вважала найкрасшим способом виявити свій протест проти мого приятелювання з Савою Григоровичом — покидати нас око-на-око. Я не стала умовляти її і ми поїхали вдвох.

Фарс „Волею фортуни“ — се надзвичайно весела, життєва комедія. Маленький чиновник марить про велике, суцільне щастя, а фортуна лупцює його на кожному кроці без усякого жалю і може була-б затовкла його на віки, коли-б на щастя приятель чиновника не розказав йому таку леґенду: „Господь сотворив суцільне щастя і звелів янголам однести його на землю. Але те щастя було таке блискуче, прекрасне, привабливе, що янголи не могли його нести тихесенько та обережно, як велів Господь. Як тільки хмари закрили їх од очей Господніх, вони почали бавити ся, підкидати ся, перекидати ся тим щастям, аж випустили його зі своїх рук. Щастя гупнуло на землю і розсипало ся на скалочки. Шукати після цього суцільного щастя, — даремна річ. Треба збірати скалочки, тулити їх одна до одної, і таким чином складати собі більш-меньш суцільне щастя“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Чиновник вислухав ту леґенду і сказав собі: „Коли щастя було блискуче, то і скалочки його мусїли блищати, і напевне сороки, ці великі охотниці до всього блискучого одразу накинули ся на них і розібрали їх по своїх гнїздах, а всю решту позбірали женщини. Через те французька приповідка „cherchez la femme“ має глибокий зміст. Що до його, бідного чиновника, то дійсно, коли він заполонить серце Ганни Олександрівни, то зробить добру карієру; серце Авдотії Мокієвни — матиме добру страву; серце Ксені Іванівни — поезію, бо вона добре грає на ґітарі, а коли до того зуміє за допомогою Ксені ще й з чоловіком її потоваришувати, то матиме добре пошитий тужурок, бо він славнозвісний кравець. І так, все добавляючи та добавляючи з розбором та розумом усяких приятельок та їхнїх приятелїв, він складе собі з них, як з цеглинок, більш-меньш суцїльне щастя“.

Сила всяких комічних непорозумінь і несподїванок та протести живих цеглинок заповнили цїлий фарс на 5 дїй. Живі типи, жива тема, бездоганне виконання артистів так захопили увесь театр, що за реготом не тільки експанзивної ґалерії, але і чемних денді партеру, половину реплїк не можна було розібрати. Ми з Савою Григоровичом сміяли ся, як дїти і, коли кінчав ся акт та спускала ся завіса, я ще довго тремтїла од сміху та витирала хустинкою сльози.

Звичайно, при такому настрою мене не цїкавили глядачі театру і я не дуже велику увагу звертала на осіб, що заходили до мене в льожу. Я помітила тільки, що Михайло не зайшов до мене, і то через те власне, що він завжді приносив менї в льожу букет.

„Не схотїв іти на фарс — подумала я собі і на тому я *заспокоїла ся*“.

Одже він був у театрі і навмисне перейшов був із своєї льожі в льожу баронеси, щоб зручнїйше було стежити за мною.

Другого дня він прийшов до мене обурений, злий, грубий.

— З ким це ти була вчора в театрі? Де ти добула ту кікімору? — накинув ся він на мене. — Як ти зважила ся, як ти насмілила ся посадити поруч себе не знати кого? Коли-б ти бачила, який вигляд мала його куртка при сяйві твоїх діямантів! Коли-б ти побачила яке враження робило його просте, чисто плебейське обличчя поруч тебе!

Я здвигнула плечима, окинула його з ніг до голови очима, і скрививши свої вуста в саркастичну ухмилку, відповіла:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ти називаєш його кікіморою, плебеєм, а я чула, що його приятелї дивували ся, як він така розумна і вчена людина міг просидїти цїлий вечір з ідіоткою в діямантах. Прохаю проте тебе од нинї бути обережнїйшим відносно моїх приятелїв.

— При-я-те-лїв?? — вирячив ся на мене Михайло. — Я думав, що це нещасливий випадок, що це непорозуміння.

— Нїякого непорозуміння, нїякого нещастя! — одрізала я, спалахнувши. — Наставником моїх дїтей може бути тільки людина, яку я поважаю.

Кузен глянув на мене скоса, сїв у фотель і закурив цигарку.

— Катрусе, будь зо мною цїлком отвертою! Ти знаєш, що я тебе щиро люблю і хотїв-би тобі всього найлїпшого. Не тай ся-ж од мене! Коли тобі набридло і тяжко жити самотньою, (а це цїлком натурально, бо ти ще жінка здорова, не стара), то виходь ти швидше заміж. Термін жалю можна скоротити. Я певен, що Олексїй Олексїевич нїчого не матиме проти цього і з першого мого слова приїде. Дозволь і я сам викличу Олексїя Олексїевича, — сам улаштую...

Я не дала йому домовити. Повернула ся, понесла ся в свою хату, замкнула ся і залила ся сльозами. Не сватання Михайла схвилювало, звичайно, мене. Перше моє заміжя відбуло ся по такій-же самій проґрамні: татко призначив день вінчання тай край! Тепер таткові права перейшли, як до найстаршого родича, до Михайла, і він призначає день другого вінчання. Мене довело до слїз, до відчаю щось зовсїм инше. Михайло грубо роздер завісу перед моїми очима і ткнув пальцем на соціяльну прірву, що була між мною та Савою Григоровичем. Син буфетчика з одного боку і дочка великого дїдича, ґенерала, з другого! Чим могла-б я заповнити, закидати, зарівняти ту прірву? Хай моє кохання буде містком через неї, — під тим містком все-ж таки завждї чорнїтиме глибока прірва. І нї розум, нї хист, нїякі хайби найбільші духові скарби не зменьшать його глибини. І не бачити її не можна. Чим яснїйше буде світити сонце, тим дуще чорнїтиме її безодня. Не бачити її не можна. Можна тільки призвичаїти ся до неї, можна впевнити себе, що вона цїлком небезпечна, що вона не варта уваги. І я дїйсно, поки не ткнув пальцем Михайло, я не звертала нїякої уваги на неї. Без нїякого напруження думки, без нїякого насилування волї я легко і просто перелетїла серцем через неї. А чи знає це він? Одже вагав ся вводити мене в товариство! В моїй проґрамі виховання дїтей стояло egalité, fraternité; синок швейцара був бажаним гостем

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

у моїх синів, дві дочки кухаря що неділї приходили грати ся до Анї. Що з того? Про egalité, fraternité, так само, як і я, базїкає баронеса, проте вона нї разу за два роки не подала руки Саві Григоровичу. Михайло вдає з себе великого лїберала, а проте закидав-же сьогоднї болотом людину з висшою освітою на підставі тільки того, що вона не має фрака. „Я мушу ясно висловити йому свої погляди на всякі соціяльні та економічні привілеґії; мушу катеґорично сказати: всї привілеґії, всї права належать розумові та працї“ — поклала я собі. І я стала уважно обмірковувати, в якій формі, в яких словах найкраще переказати цї думки, поки не склала в своїй голові мало не цїлий реферат. І до самого вечора я доповнювала та стилїзовала той реферат. Виходило щось надзвичайно ясне, розумне, навіть поетичне. Але... тільки я побачила його у вечері, тільки поглянула йому в вічи і всї мої гадки здали ся штучними, зайвими, негідними. Соромно було менї за себе, нїяково було менї хоча-б одно слово з обдуманого реферату переказати, дивними здавали ся мої турботи про якусь-то прірву. Коли-б я була королївною, а він простим чабаном, то й ту глибоку прірву, що видряпали соціяльні традиції, заповнила-б була до верху наша духова симпатія. Я навіть не натякнула про ті думки, що непокоїли мене у день. Він приніс менї брошурку п. з. „Атавізм чи деґенерація“ задля перекладу і ми довго балакали з приводу цієї працї. Опріч того, незабаром мали відбути ся надзвичайні збори і він мав з приводу деяких питань порадити ся зо мною. Яку пораду власне могла я йому подати? Чим могла я пособити в справі, якої майже зовсїм не знала? Звичайно, нїчим! Він це знав добре. То виходить, не порадника, не пособника він бачив в менї, а близьку людину, з якою можна подїлити ся думками, бажаннями, подїями; з якою завждї любо побалакати про милу та дорогу справу. А цього-ж тодї я тільки й бажала, про це тільки й марила... Більшого щастя, як бути йому найбільшим приятелем, я й не уявляла собі.

(Далї буде).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ЮР. ТИЩЕНКО.

Пісня.

Ой не сади, дівчинонько, на городі руту,
Бо виросте кучерява тобі на отруту:
Вплетеш руту у віночок, буде всім принада,
Причаруєш карі очі — та будеш не рада...

Заспіває соловейко, вдарить пісня в груди,
Вийдеш слухать у садочок, — вороття не буде:
Спянить рута козаченька, не пустить до рана,
Пройде нічка, а в серденьку зостанеть ся рана.

Укриєть ся рута ранком срібною росою,
Спокутуєш, коханячко, довгою косою:
Так не сади-ж, дівчинонько, на городі руту,
Бо виросте кучерява тобі на покуту.

П. ТИЧИНА.

* * *

О, я не невільник,
Я ваш беззаконник.
Я — сонцеприхильник,
Я — вогнепоклонник.

Ненавиджу темне
Землї я болото.
Я в душу таємне
Ловлю сонце-злото.

Молюсь я у храмах
Струнчастого гаю.
Там блискавок замах
Сліпучий без краю!

Люблю я любовю,
Що раптом зростає,
Що кропить ся кровю,
Веселкою грає...

Я ранок стрічаю,
Мов друга: йди, світлий!
І всїх розквітчаю,
І сам я розквітлий.

Й тодї, як умру я,
Й тодї, як істлїю, —
Красою затчу я
Зоставлену мрію.

Сам скапаю сонцем,
В блакитї розтану.
Сам стану віконцем,
У вічність загляну...

Й зі смутком згадаю
Я вас над землею:
Які ви без краю
Раби всї душею!

Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. ІВЧЕНКО.

Марійка.

(З нарису „ХУТІР“).

Сїйбу скінчили. Зоставалась робота на городї. Цїлими днями копались у землї зігнуті двіногі постатї, довгим рядком ідучи одна за другою.

А Степан був на пасїцї. Треба подивити ся, як ідуть пчоли на роботу, які рої вийшли з зіми кволими. По веснї часом буває гіркий узяток, одначе треба годувати пчолу, щоб не приставала, лїтаючи по дорозї. І Степан увесь день ходив по пасїцї, прислухав ся до вуликів, стукав, а потім перевертав вулїки і роздивляв ся, чи не напала хвороба, чи не завела ся моль. Весняне повітря, як свіжим соком, налилось золотом теплих промінїв, і пчоли весело гули коло вуликів. І їх клопотлива метушня викликала в Степана бадьорий, юний настрій. Лице Степана було лагідне і легкі морщинки сміялись коло очей весело. Робота йшла непомітно й до ладу і Степан, перевертаючи та стукаючи вуликів, тягнув якусь без кінця довгу чумацьку пісню. Слів він не знав і увесь час переспівував одні і ті-ж мотиви і вони в нього виходили теплими, жалібними.

Дїдові доручили плести лїсу. Робота не трудна, поспішатись нїкуди, і дїд може її провадити.

А Марійка пасла скот. Ранїйше, поки хлопцї були дома, за скотом ходив дїд. А на це лїто довелось і дїда приставити до роботи.

Скот виганяла Марійка в неглибокий, крутий ярок. Він лежав коло панських лїсів. Трави путньої там нїколи не було. Дика конюшина вкривала низькі трави білими й червоними голівками. По підгірю пороскидались густі, розрослі кущі білого глоду, диких троянд, і стрункі, молоді берези тулились невеликими гуртками. А далї йшли навколо густою темно-зеленою стїною лїси. Попід кущами ховались, випинаючи лише голівки, високі, синї дзвіночки, тонкі стовбурі рожевих смолянок і білої кашки. Густі, холодні тїни широкими смугами стлались від гори і тільки за річкою на луцї рожевіли перші промінї сонця.

В ярку панувала глибока тиша ранку і тому було чути, як скот з шумом злизував смаковито молоду траву, голосно пере-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дихаючи від напруження. Навіть підласий, неслухняний бик, який любив жартувати з Марійкою, ховаючись у кущі, цілком закохав ся в своїй роботі і його веселі очі пильно шукали красшої трави. На сивім, росянім тлї, чітко відбивались слїди, побиті скотом.

А Марійка нудилась. Голодна скотина припала до трави, то й не треба за нею доглядати, а взята з дому робота чомусь не йде до рук. Марійка кілька разів проходила вздовж ярка, звідти підіймалась на гору, байдуже зриваючи високі голівки квіток і кусаючи їх пелюстки. На сході широким рядном яскраво простягли ся жовто-рожеві фарби. Незабаром висунув ся невеликий окраєць вимитого, блискучо-чистого золота, і перші вузенькі проміні простягли ся на зустріч росам. Вона поверталась знову в ярок і тодї вогкий холод і напружена лїсова тиша ще більш гнїтили її. Несвідомо підбірав ся острах. Вона злегка тремтїла, полохливо прислухалась до кожного нового згуку, але раптом рішуче скидала з себе кволість недокінченого сну, підіймала високо голову і починала співати, усїм станом коливаючись і бадьоро розмахуючи руками:

Лугом іду,
Коня веду.
Розвивай ся луже!
Сватай ме-н-е козаче-еньку —
Люблю тебе ду-у-уже!

Останнїй згук, підхвачений густим повітрям, далеко тїкав у лїсову гущавину. Марійка ловила бадьоро-поспішаючий відгук і в унїсон йому кінчала:

— А-у-у!

— У-у! — десь відгукував ся лукавий дїдько з кущів, передразнюючи Марійку.

Потроху підіймалось сонце і перші проміні широкими хвостами ростилались у лїсї, золотили кущі та ярок, і великі краплини роси яскраво блищали рожевавими перлинами. А на зустріч проміням лились тужливі співи одуда.

— Бу-ду тут! Бу-ду тут! — наче заспокоював одуд когось упертого. — В далені покірно скаржилась комусь зозуля, стиха пищали в густих кущах шпаки й жовтобрухи. Їх підхоплював срібно-росяним співом соловейко. Він набірав в себе рожеві проміні, змішані з росою, і буйно розсипав їх дрібним пилом; і плили вони соковито-голосним відгуком, зникаючи в затишних ярках.

На снїданок з кущів виходили дикий цап і коза, дрібною

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ходою поспішали до річки, нащуливши вуха, і припавши до води, жадібно пили її. В прозорій воді, пронизаній сонцем, були помітні на чистім піску тонкі, ґраціозні ноги; тіло від напруження тремтіло. Час-від-часу вони підіймали голови, передихаючи, сторожко обдивлялись навкруги, і чулі ніздрі жваво рухались, втягаючи повітря. І потім знову починали спокійно пити воду. Скот підіймав голови і пильно вдивляв ся в нових гостей. А Марійка, загледівши кіз, бігла на зустріч їм і радісно здивована кричала:

— Кози! Козочки! Ой, дурні-ж які!

Сірі, тоненькі постаті, ґраціозно коливаючись, стрибали в кущі і бігли по вузенькій стежці в ліс. Марійка, піддаючись дівочій цікавости, бігла за ними. Високі голівки росяних квіток і гілля кущів били її по ногах, лоскотали холодною росою. Щось радісне здавлювало коло серця. Вибігала на невелику полянку і спинялась, важко передихаючи. Кіз не видно було і не помітно навіть, куди зникли вони. Марійка обдивлялась широкими, зляканими очима. Навкруги полянки стояли високі, рівні стовбурі дерев, бігли вузенькі, зарослі доріжки, спускались у гущавину невідомі ярки. Звідти підіймалась якась птаха, пробивалась крізь густі листя, зоставляючи голосний шелест, надзвичайно таємничий у глибокій, занімілій тиші ліса. Де-не-де крізь густу, зелену сітку верхівя пробивались краплини блакітного неба, стрибали мережевом, як штучні зайчики, соняшні плями. А над усім панувала глибока сутінь, вогкі пахощі гнилого листу і таємнича тиша. Вона пригнічувала, наганяла острах, чулий до кожнього ледве помітного шелесту і тоді жадібно хотілось ясного неба і широкого, просторого обрію з тремтячою далиною.

Близько коло ніг у сухім листі щось зашамотіло. Марійка, нервово напружена, повернулась і вся застигла, прислухаючись. Шелест наближав ся. Нарешті Марійка запримітила темну, покручену постать гадюки, яка маленькою, високо-піднятою голівкою з холодним спокоєм роздивлялась навколо. І тоді Марійку охопив неймовірний жах. Вона раптом, непомічаючи стежки, кинулась тікати. Кущі міцно сплітались, затримуючи її. Але Марійка розламувала їх сердито і бігла далі, зоставляючи за собою голосний шелест. Збігала в низ подряпана, розчервоніла, важко передихаючи і почуваючи, як голосно стукає серце і пашить усе обличчя.

Сонце піднялось уже високо і в густих тінях дерев стояв приємний, закликаючий холодок. Марійка сіла спочити. З глибин кущів плили пахощі квіток і трав, які в прохолоді здавались

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

особливо міцними, опяняющими. Вони вливались у саму душу і звідти з самих глибин її викликали солодку-лоскочучу хвилю, і та хвиля росла і росла, заливала горячою кровю усю її істоту, пянила голову. Приємна стомленість опановує усім тілом, вона заплющує очі і лягає на траву, поволї оддаючись в обійми дрімоти. А над нею стоїть Микола. Від нього пахне землею і потом. Він близько нахиляєть ся, лоскоче вусами її шию, обдає гарячим подихом, і щось шепоче. Замірає серце в жадібнім бажанню. Але нї, — се не Микола, се просто мара. Стиха зашелестїли кущі, а їй здаєть ся, що то Микола шепоче. Певне задрімала. Вона приємно потягаєть ся.

В ярку стає душно. Скот уже напас ся і ховаєть ся в кущі від спеки. Підласий підіймає високо хвоста, кілька разів стрибає, весело махаючи головою, і зникає в гущавині. Марійка біжить за скотом, довго ганяєть ся в кущах і, загнавши всїх до гурту, жене до дому.

На стежку лягають густі тїни, де-не-де помережані соняшними плямами. Вогким холодком тягне з багнюки, пахне бугилою і тимяном. Стиха шелестять листя над головою і здаєть ся, що хтось шепоче в самі вуха. А думки лїзуть і лїзуть. Шарудять, як комашня, пянять мозок, плутають ся тенетами.

Все одно, — нїчого не поробиш! Хай ходить, як ходив!.. Не пустить не в силї, а заміж... вона й сама не знає, чи пішла-б. Та й батько не дасть згоди. Краще з дому прожене. Годуй ся, дочко, як знаєш. Скоріш в найми пустить, нїж оддасть за Миколу, та ще й на село...

І все це сталось несподївано. Прийшли в свято хлопцї в ярок, чи просто забились у лїсї, чи може, навмисне. Розсїли ся в ярку, як у себе на батьківщинї, й почали дразнити.

— Ах, ти чорноброва! — крикнув з товстим червоним обличям парубок.

— А чи твоя се діброва, дївко козакова? — несміливо запитав другий, худорлявий, невеликий парубійко.

— Нї, не моя, а громадська! — рішуче запевняє перший і насмішкувато моргає Марійцї.

— Хе-хе-хе! — диким реготом розлягаєть ся в ярку.

Через кілька хвилин вийшов з кущів іще один парубок, високий, з довгими руками, якими увесь час розмахував. Він щось стиха почав говорити з хлопцями, а далї підійшов до Марійки:

— Здорова, дївчино!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Марійка холодно відповіла, зацікавлено оглянувши його сердитими очима.

— А чий се буде ярок?

— Наш.

— Невже, ваш?

— Степана Савченка...

— А-а!.. Знаю, знаю! — хитнув головою і замовк, певне думаючи, про щоб заговорити.

— Так, так!.. А тут, мабуть, гарно пасти скот. Тільки сумно трохи. Усе ліс тай ліс. Ні до кого і заговорити.

— Кому й сумно було-б, а хто вже й звик!

Балачка потроху завязувалась. Високий парубок, Микола, говорить тихо, спокійно, удаючи з себе старого, і в його голосї відчуваеть ся теплінь, яка чомусь приваблює Марійку. Він говорить і говорить то тихим, злегка грубим голосом, то раптом починає нервово сміятись, показуючи два рядки білих, великих зубів. Сміх голосний, щирий і грубий, наче камінцї котить по підгірю. А в мягких, синїх очах стоять краплини сліз. Лице червоне, смугле, цікаво-лагідне. Він ступає широко і твердо, наче лелека гуляє в болотї.

— А добре тут! Наші сила, зелено, тихо. Роскошуй тай годї! А от, як я!.. Живу в Тиківцї — один грунт, тай тільки... А на лїто до пана. Робиш, як катюга, а прийдеш до дому, — нїчого їсти. А нас тільки двоє, я та мати. — Говорить і сміеть ся. Наче так і повинно бути.

Хлопцї, що сидїли увесь час в сторонї, підіймають ся. Збірають ся, певне, йти до дому. Кличуть Миколу.

— А ну лиш, ходїмо! Припав, як віл до сїна, то й не одірвеш! Ласий до дївчат.

— Я зараз, зараз! — гукає Микола і червонїє. Мнеть ся, хоче щось сказати.

— А чом ти не прийдеш на вулицю в Тиківку?

— То-му, що нї з ким.

— А хіба товаришок немає?

— А вже-ж.

— А ти-б прийшла коли небудь, у недїлю, або що.

— А якже ж! Дуже менї треба...

— Ну, то я тодї до тебе. Пустиш, чи нї? — несміливо питає.

— Тодї побачимо! — трохи тремтячим голосом відповідає Марійка і, граючи очима, сміеть ся весело.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ну, то прощай! Побачимось. Тільки, щоб не підвела... — ніяково простягає руку і дивить ся щирим, ласкавим поглядом.

Одійшли хлопці, повернули на стежку і зникли за кущами. Марійка дивить ся у слід і почуває, як напливають і напливають нові думки, підіймають таємно-теплі хвилї, і Микола серед них здаєть ся таким рідним, близьким.

Через кілька день у вечері почули ся тихі кроки коло хлїва, а далї несміливе кахикання.

— Марійко, ти тут?

— Хто там?

— Се я! — відповідає Микола густим, таємним голосом.

— Ой, як злякав!

Марійка виходить з хлїва трохи здивована, але зустрічає лагідно, усміхаючись.

— А я думала, що вже не прийдеш. Нема тай нема! — з легким докором говорить Марійка.

— Нї! Я тільки позагоняв скот. Хлопцї пішли до казарми, а я сюди. Просто біг. Бояв ся, що ти заснеш.

Стоять під хлївом і пошепки розмовляють. Стоять близько себе. Таємні згуки з саду наганяють трівогу. Вони на хвильку прислухають ся і потім знову починають шепотїти. Мягким холодом тягне з темряви, тулять ся близше до себе. Важко дихають. Гаряча хвиля пробігає по всїм тїлї, Микола не втримуєть ся, жартуючи, обіймає Марійку, а потім міцнїйше й міцнїйше стискає. Марійка пручаєть ся, одпихає руками, а далї, знесилена, покірно оддаєть ся в обійми. Пяною хвилею заливає мозок. Стоять годину, дві, навіть не розмовляючи. Повільно спадають роси, стає холоднїйше. Ідуть у хлїв на сїно. Пахне лепехою і струхлявілою соломою. В легкім забутю хутко проходять година за годиною.

На світанку Микола підіймаєть ся і одходить до дому з вялим обличям і посоловілими очима. Марійка встає напів розбита, не виспавшись, хутко висуваєть ся, бере снїданок і жене скот на пашу. А враження ночі стоять перед очима і в прикрій тузї вона думає про це з болючим напруженням.

— Ну, чого він ходе? Ну, чого я пускаю його до себе?

Вона добре знала, що батько її, старий, гонірливий хуторянин, нїколи не згодить ся віддати її за бідного парубка. Думала про се з тяжкою трівогою і кілька разів рішуче намірялась не вийти до Миколи. Але, коли надходив вечір, вона неспокійно ходила по дворі, заглядала в суточки і ввесь час напружено чекала Миколи.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Одного разу Микола був сумний і дуже мало балакав. На червонім, засмаленім обличю мягкі, сині очі здавались ще більшими і Марійка почувала в них якусь заклопотаність. А через кілька день вона почула, що Миколу забірають у москалї. Стало відомим це за чотири днї і тому Микола не встиг навіть розказати, як слїд, тільки забіг на хвилинку. Балакав коротко, заспокоюючи, але злякані очі бігали стурбовано. Марійка слухала Миколу спокійно, не виявляючи нїякого хвилювання. А коли одійшов Микола, вона почувала, як болїсно смуток здавлює серце, гнїтить усю її. Зустрічала своїх з сердитим виглядом і нї з ким не розмовляла.

Провожали москалїв у недїлю після церкви. Марійка встала рано, на світанку, коли тонким, рожевим золотом жевріла смуга сходу, увязувала шовковою хусткою набрівника, і коли надївала його, смугле, засмалене обличя її ставало тонким і нїжним і з під довгих вій теплим сяйвом дивили ся очі. А потім ішла до саду на пасїку і зривала лелїй, тремтячих паничів, барвисто-гарячих гвоздиків, вплїтала в них барвінок, обтуляла любистком і поважно несла до хати, струсуючи росу.

Сонце сходило по святошному, не поспішаючи, обливало яскраво-червоним золотом вузенькі, рідкі хмари, і потім, випручуючись звідти, стлало проміння на верхівя дерев і лисї шпилї.

В Тиківцї дзвонили. Звідти повільно плили протяжні звуки: бем!.. бем!.. Вони вбірались у роси і барвисті квіти, пронизувались теплим промінням і в густім повітрю ранку розлїтались тужливо-благаючим закликом: бем!.. бем!.. бем!.. Наче то сама земля, закохана в сонце й трави, несе срібний стогін у блакіть неба.

З Марійкою йшла до церкви і Софія. Ішли вузенькою стежкою по луках. Трава була росяна і вони обидві здіймали черевики, щоб не заросити їх, і йшли босї. Високі голівки квіток били по ногах, обсипаючи теплу, буйну росу. Марійка йшла повагом, вдивляючись у землю і розмахуючи рукою. Темна одїж мягкими складками облягала струнку, колихаючу постать і дві стрічки в каштановій косї злегка шамотїли в повітрю.

Бем!.. бем!.. Стогнав дзвін. Марійцї було весело на душі і їй хотїлось думати про дитячі лїта, такі ж чисті, як дзвони, як небо, і позбутись усього звичайного, буденного.

Софія йшла трохи тяжкою, але спокійною, урівноваженою ходою. Її здорове, красиве, але просте й суворе обличя уперто й повільно вирішало якісь свої прості, звичайні турботи.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Стежка йшла через глибокий ярок. У верхіві ярка було провалля. Весняні води кожен рік обвалювали великі шматки землї, але далї в низ провалля заросло густим молодим гаєм, через який вузенькою стрічкою вив ся струмок. Дно у нього було з дрібними камінцями і тому він увесь час охоче, лагідно поспішав ся розказати усїм про свої дрібні щоденні турботи.

Софія й Марійка схилились, щоб помити ноги, і по їх ногах тоненькими смужками побігла холодна, виблискуюча на сонцї вода. Струмок, наче заохочений, почав ще голоснїйше гомонїти, і цей радісно-балакучий говір вабив до спочинку.

Софія й Марійка сїли трохи спочити. Марійка схвильована роздивлялась навкола, переживаючи враження, а Софія сидїла спокійно і задумливо вела розмову, перебіраючи свої власні думки, наче міркуючи сама з собою.

— Ну от, як оце Яків не вернеть ся?.. Ну, що я маю робити? Куди дїнусь?

— Ну, а тут, у нас! Хіба ж тебе хто прожене, чи що? — заспокоювала Марійка.

— Тут то тут! Та хіба ж я хазяйкою буду? Хіба в мене лад свій буде?.. Яке вже там хазяйнування... Наймичка, тай тільки...

— Нїхто тебе наймичкою не зробить! А ти думаєш усїм легко? Може б хто й другий не хотїв би так сидїти, не знаючи, для кого й чого! Що ж, думаєш, легко, чи як по твойому?

— А не легко! — згоджувалась Софія, задумливо вдивляючись у далену, і туго перебіраючи свої глибокі думки, яких не вміла висловити.

Але Марійка, не вслухаючись далї в розмову, зіскакувала з місця, обережно клала на траву квітки і бігла в кущі.

— Софійко! Підожди трохи! Я зараз! — кричала вона, добігаючи до кущів. Кущі шамотїли, а серед них, нагинаючись стрункою постаттю, Марійка хутко зривала квітки.

— Боже, які хороші! Дивись, Софіє, які! А роси, роси скільки... Злякано затремтїв густий кущ диких троянд, а далї знов почалась шамітня.

Через кілька хвилин Марійка зявилась з великим пучком лїсових квіток у руках, струнких, синїх дзвіночків, диких троянд, ріжно-барвного купала, перевитих тонкими, довгими листочками лїсової трави.

Бем!.. бем!.. — мелянхолїйно неслось по луках.

— Софіє! Дивись, які гарні!

— Чудові! — задумливо відповідала Софія.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Далї стежка йшла болотяними луками. Серед високих трав яскраво пишались високі, розрослі голівки жовтих квіток. Пахло лепехою і бугилою, в застиглих калюжах ростилались білі лелії кілька кущів лозняка буйно розрослись молодим поростом. За кущами йшла стежка під гору і виходила на поле. Звідти було видно церкву і сїрі дахи тиківських осель.

Церква стояла на старому кладовищі. Крізь темну зелень дерев пробивались її білі плями. В кущах стояли густі, холодні тїни. На старому гіллястому кленові, весело стрибаючи, цьвірінькали горобцї, перебиваючи нудні, одноманїтно-довгі співи, які вилїтали з церкви.

Марійка і Софія обмивали на мокрій траві ноги, надївали черевики, опускали спідницї і йшли в церкву. Марійка ранїйше заходила до паламарнї і лице її ставало серіозним, з глибоким поглядом. Вона несміливо ступала в зелені двері, і коли звідти вийшов старенький, чисто причесаний дїдусь, вона оддавала квітки, потім поважно хрестилась і йшла в середину церкви.

В бабинцї було вже повно людей. Марійка пробіралась крізь них, обережно розставляючи жінок. Перед нею неохоче розступались, з серіозним, ворожим виглядом повертали голови і потім поважно починали хреститись. З переду бабинця купчились невеликими гуртками дїти, увесь час крутились і підчас голосного співу оглядались на старих. В серединї церкви стояли зігнуті сїрі постатї чоловіків, які стомлено переступали з ноги на ногу і сонними очима роздивлялись навколо.

Марійка стояла в темному, просторому куточку. Перед її очима була намальована на весь чоловічий зріст постать святого в темно-червоній одежі і очі його дивились на неї ласкаво, заспокоююче. Звідти було видно майже усю церкву. В темні, запорошені вікна пробивались широкі проміні сонця і в них купались густі, кучеряві хмари кадильного диму. Проміні лягали вузенькими клинцями на темну божницю, сїрі спини чоловіків, а одна широка смуга падала на престол, і освічені нею лїсові квіти, сповиті, легким серпанком диму, здавались незвичайно нїжними, прекрасними.

Високий, чистий голос панотця розповідав спокійно, співуче невідомі, але чулі слова евангелія, і ті слова підіймались разом з димом в гору, пробиваючись у вітрогони запорошених вікон. А в чітку тишу вливались веселі цьвірінькання горобцїв. Єктенію читав широкоплечий з темними, кучерявими косами діякон і його густий хриплий бас купав ся в світло-сивому повітрю, з моли-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

товною тугою, звертаючись до темної, грізної божниці. А йому відповідала з хорів півча тихим, урочисто-радісним співом, з якого яскраво виділяв ся високий жіночий голос. Кінчала півча, і тоді з криласа вилітав розполоханий рій безладних грубих голосів. Вони наче зірвались з препони, бігли переганяючи один одного, а потім стомившись, гули сонно, мелянхолійно. Їх перекрикували густий, хриплий голос дяка і цапиний тенор Петра Хтося, підстаркуватого парубка. В селї його знали, як шкодливу, злодійкувату людину. Він любив украсти у баби в погребі глечик кисляка, стягти необережно розвішене полотно або вал. І коли його питали: „Петре, чи ти не бачив хто це украв глечик сметани?“ він, знизуючи плечима, хитро відповідав: „Нї, не бачив, коли хочете! Хм... Хтось, мабуть, украв!“ Так і прозвали його Хтосем.

Але в неділю він вичесував ся, одягав нову чумарку, несміливо пробірав ся на крилас і співав з насолодою, закриваючи очі і викидаючи якісь свої заплутані колїнця.

Після лїсової тиші і щоденних одноманїтних вражінь, мягкі, урочисті співи, в яких так яскраво відчувалась ніжно-журлива теплінь жіночих голосів, глибоко хвилювали Марійку і будили смутні поривання. І тоді Марійка почувала, як щось болючою радістю заливає усю її істоту. Вона починала молитись щиро, горячо, і в холодні, невідомі слова вливала всю заховану ніжно-таємну жіночу щирість. Молилась за своїх і за Миколу і за самітного маленького діда Тимоша. І їх болїсть теплою, живою силою відчувалась у нїй і всї вони були рідними, близькими. І ця тужна, радісна хвиля усе більше і більше росла в нїй, добіралась до горла, і великі краплини слїз починали збігати теплими струмочками по обличю.

Поверталась Марійка з церкви схвильована, з тихим, задумливим настроєм, і здавалось, що в її душі тихо дзвонять лїсові квіти, струсуючи росу. А Марійка збірала ту росу і несла її обережно, щоб не розлити. Тонке, смугляве лице її вкривалось легким смутком і мягкі, спокійні очі, дивили ся в себе, ховаючи якусь глибоку думку. Йшла повільно, злегка махаючи лївою рукою, і тверді каблуки чітко одбивали ходу.

За церквою її дігнала Софія і вони обидві мовчки, не сказавши нї слова, пішли на село. В кінцї села повільно сунулась чимала юрба. Позаду їхало кілька возів, було чути заклопотані розмови, вибігали з хат заплакані москалї. Вони кидали кілька коротких слів, глухих і щирих, в останнїй раз прощаючись з ха-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тою, потім утирали сльози і йшли до гурту уже спокійними. Їх обтуляли тїсним колом хлопцї, дївчата, По боках бігла зацїкавлена дїтвора, вибігала на перед і заглядала в обличя великими, зляканими очима. За селом юрба злилась з новим гуртом, почалась метушня, трівожні голоси. Хлопцї співали. Їх грубі голоси росли і росли, намагаючись залити ту тяжку нервову напруженість, яка усе більше і більше підіймалась. І коли вони стихали, окремі пронизуючі голоси жінок, припавших до москалїв, тужили диким криком, наганяючи тяжкий гнїтучий біль.

Микола ішов окремо з своєю матїрю. І поруч з ним, струнким і високим, низенька, товста постать його матері, цїлком розполохана, була слабкою, жалісною. Вона дрібно бігла, наче котилась, перевертаючись з ноги на ногу. Марійка дивилась на неї і їй здавалось, що старенька розгубила десь по низьких вівсах курчат і зараз заклопотано зганяє їх до гурту.

На повороті дороги юрба спинилась. Почали прощатись. Ще голоснїйше піднялись співи, але їх душили дикі крики жінок. Окремі постатї, як божевільні, падали на хлопцїв, не випускаючи їх. З юрби виходили гуртки. Вони довго щось гомонїли і їх голоси були незвичайно теплими, щирими. А сльози текли великими потоками чи від горя, чи від схвильованої чулости.

Марійка стояла поруч з Софією. В голові шуміло, застилало її густим туманом. А з низу випливало тяжке, гнїтуче почуття й болїсно нудило коло серця. Марійка тупо вдивляєть ся навколо і раптом почуває яскраво, як до неї доходить нова хвиля, пронизує її живою силою кошмарного настрою юрби, усе більше й більше спаює її з усїми ранїйше такими чужими, а тепер близькими, рідними людьми. Злякані очі широко впивають ся в юрбу, тремтять напружені нерви, чулі до кожного згуку.

Вона помічає: одірвав ся Микола від матері, пролїз крізь юрбу і незабаром опинив ся коло Марійки. Нахилив ся і щось шепоче:

— Ну, прощай Марійко!.. Тілько той... Не забувай мене! Чуєш, Марійко? Бо, як забудеш... Хто зна... Може ще повернусь...

Марійка чує слова і не розуміє. Сльози заливають очі і не можна нїчого побачити. Микола, наче стрибає, і сльози в нього стрибають. Вона силить ся щось сказати. Микола нахилив ся, чи хотїв послухати, чи поцїлував в хустку на голові.

— Ну, прощай, Марійко! — він зітхнув важко, хитнув головою і зник.

Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Прощай, прощай! — вона посилає навздогін. Далї нїчого не могла сказати. Цупко ухватившись за Софійку, вона вдивлялась широко-розкритими, напруженими очима.

Нахилив ся Микола до старої. Щось шепоче, потім обіймає. Але старенька раптом підіймає голову і починає плескати руками, щось співаючи. Певне радїє, що зібрала курчат. Раптом Микола одірвав ся і старенька кумедно побігла, наче покотилась за ним. Хтось утримує її. Вертаєть ся Микола. Щось знов шепоче і потім тїкає, наче за ним усї женуть ся. І тодї щось штовхнуло Марійку. Вона миттю вириваєть ся і біжить дігнати Миколу.

— Марійко! Марійко! Годї тобі! Людей сором! Ну, ну... Буде!.. буде!.. Ходїм до дому!..

Її стримує Софія і сама плаче... Згадала про Якова мабуть... А тодї, як провожали, так плакала... Більш усїх, мабуть, кричала..

Марійка з божевільно-тужливим поглядом дивить ся. Хлопцї усе меньшають і меньшають, кумедно рухають ся, коливають ся, кумедно махають руками... Один дядько підстьобує, чи коней, чи хлопцїв.

Близько коло Марійки людей усе рідшає і рідшає. Вони розходять ся гуртками. Ідуть в одну довгу низку, тихо, пригнїчено, покірно.

Тїло, як побите, мляве, безсиле. Ноги не тримають. Серце важко гупає, силкуючись пробити груди. Марійка схилилась на Софію і пішла повільною ходою.

А, коли прийшла до дому, вона забилась у хлїв на сїно і вже не плакала, а лежала мовчки. Вона то закривала очі і вдивлялась у червоний морок з дрібними метеликами-зірками, то розкривала їх і тупо-широко дивилась в одну пляму, не помічаючи її.

Десь забившись в лїсу, гула оса, і її настирливе гудїння ще більше дратувало Марійку. Вона почувала себе самітною й була певна, що нїхто не зрозуміє її і нїкому буде поскаржитись; товаришок не було, а Софія дуже холодна. І думала вона про це з якоюсь болїсною насолодою.

До хати надійшла Марійка тільки в вечері.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

* * *

Як дивний сон, справдилась мрія!
Упав тіран — прокинув ся народ...
Республіка! Нехай живе Росія,
Шумить, як шум весняних вод,
І не зазнає більш негод!

А що з тобою, Мати, буде,
Яка тебе о, пташко, доля жде?..
Який перун тебе розбуде,
І хто з могили поведе
В життя, як ранок, молоде?

А може ти розтулиш вії,
Але не вгледиш стежки вже, сліпа,
І як дитина, як раба,
За поли схопиш ся Росії
І підеш журно, без надії...

5. IX. 1917.

* * *

Ще раз тобі всміхнулась доля —
Лови!
Спаде корона з голови,
Впаде на голову неволя...

—

З тобою меч і серце в ранах —
Бери!
Ще мент — і виростуть вітри
І зникнуть з долею в туманах.

Generated on 2015-07-31 17:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

НАТ. РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО.

В країні горя і руїни.

(*Подорожні враження*).

Тернопільський, збаразький і скалатський повіти — се район будучої діяльности нашого жіночого, чи то пак дитячого отряду (жіночий він, бо з самих жінок складаєть ся; дитячий, бо його метою — опіка над дітьми). Так написано в наших командировках і закріплено підписами та печатками. Де-ж ті повіти?.. Десь на фронті. Фронт?.. Се щось таємниче, невідоме, неподібне до того, що навколо нас. Се по той бік завіси, яка перед нами ось-ось підійметь ся.

— І не боїтесь їхати? — питають мене знайомі.

— Ні!..

— Отсе я зараз з вокзалу, — каже знайома пані, — бачила тернопільський поїзд, ні за що не сіла-б в нього. Нікого до нього не пускають, озброєні вартові стережуть входи. Страшно в нього сідати...

— Ні, нічого!.. — відказую.

Як їхать, то вже їхать!.. Мене захоплює сей рух назустріч невідомому, ся подорож у новий світ, ся перспектива будування, ся змога творчости в певній сфері житя.

Відшукувати посиротілих, занедбаних дітей і творити для них житя, яке б дало їм тепло та радість. Заговорити до них мовою матери, навчити їх рідного слова...

Швидше ж! Вперед! І до роботи!

В дорозі.

Вже ранок, справжній ранок... Світло пробиваєть ся крізь занавіску і не дає мені спати. Я підіймаю ся тихо, щоби не збудити своїх сусідок і виходжу з купе.

В коридорі ясно, соняшно, весело. Весело й за вікнами коридора, там — в зеленім полі. Ніжний, привітний, маєвий ранок прийшов на зміну темній ночі і радістю житя сповнив усю природу.

Я висуваю голову в вікно, з насолодою пю свіже повітре, ловлю проміння сонця, подих теплого вітерця, віддаю ся чарам

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сього прекрасного, весняного ранку й готова забути, куди та чого ми їдемо.

Та двері купе відчиняють ся і як втілене „memento“ поволї зявляеть ся в коридорі весь мій „отряд“, отряд „амазонок“ — фершалка й дві сестри.

Уступаю двом своє місце біля вікна; фершалка стає біля другого, а я сїдаю в купе, де вже також світло й просторо і де наш „деньщик“, наша полтавка Одарка, заводить порядки.

Збираю до купи думки і встає в уяві весь вчорашнїй день і попередні: сї метушливі клопоти, приготування до „фронту“, перепустки, інструкції, вироблення пляну будучої дїяльности нашого дитячого отряду, пакування ріжних дитячих річей — одежі, білизни, провіянту, ліжок та иншого інвентаря, що потрібний для заснування дитячих притулків. Засїдання в комітетї, розмови, одправка річей, метушня на вокзалї так втомили наш отряд, що ми всї, як тільки вмостились у купе, то зараз і задрімали, проспали добре цїлу ніч і отсе тепер тільки ожили.

— Так, значить, — на фронт? Я все ще вірю і не уявляю собі сього: „Я — їду на фронт... — доносить ся до мене дзвінкий голос наймолодшої сестри Іри, жвавої, невгомонної цокотухи.

— Ото ж і я не знаю, як же я там буду на тому хронтї, — озиваеть ся наш деньщик Одарка. — Тільки що з вами, то я нїчого не бою ся.

Я теж у души дивую ся, що таки справдї їду на фронт, і зовсїм не уявляю собі, що там побачу.

— Ваші документи!.. — чую в корідорі голоси і рух. Я дістаю свою перепустку і чекаю. Се ж значить, що ми вже в П—у.

— Я не могу пропустить васъ съ такимъ удостовѣреніемъ, — сердить ся в корідорі густий бас. — Необходимъ пропускъ отъ штаба арміи!

— Но вѣдь насъ союзъ командируетъ и даетъ намъ въ томъ удостовѣренія — моя Іра поясняє.

— Эти удостовѣренія для меня никакого значенія не имѣютъ, — стоїть на свому сердитий бас. — Ахъ и у васъ такой же документъ — се вже він до инших сестер. — Нѣтъ, вамъ придется высаживаться, господа.

Я виходжу, даю свій документ і кажу: — И у меня такое же удостовѣреніе и это мой отрядъ (показую на сестер) и мы не можемъ высаживаться, намъ некогда, да и гдѣ мы возьмемъ пропуска отъ штаба армій... Нѣтъ, мы поѣдемъ дальше!

Мій рішучий тон, здаеть ся, впливає на сердитого офіцера.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ѣзжайте ужъ, разъ вы съ цѣлымъ отрядомъ, но обратно я васъ съ этими удостовѣреніями не пропущу, — звернув нам документи й пішов далї.

— Як же ж так, не пустять назад? — після хвилї цїлковитого мовчання запитала старша сестра-фершалка. — Як же се може бути? — збентежено дивимо ся всї одна на одну.

— Аби доїхати... а там добудемо собі перепустки від штабу, — впевняю я таким рішучим тоном, нїби знаю вже, як се все зробити.

І всї заспокоїли ся.

Я ж повинна за все потурбувати ся й опікувати ся своїм отрядом і всїх заспокоювати, на те я — „начальниця". І перша моя турбота, поки ще нема справжнього дїла, щоби персонал почував себе добре й спокійно, але при тому я дуже неспокійно почуваю себе і бачу, що я велику відповідальність взяла на себе. Поки ще там на фронтї знайдемо дїтей, якими треба опікувати ся, я маю вже тут дїтей; отряд — се мої дїти, хоч і не всї молодші від мене.

Сїдаю знову в купе й задумую ся. Є над чим! Нова місія, невідомі умови роботи!

— Богданівка!.. — чую голос кондуктора. Се вже ми в Галичинї. Поїзд затримуєть ся на кілька хвилин і знов рушає. В коридорі біля нашого купе розмови і оживленне.

— Як же се воно тут Богданівка? На чужій нїмецькій землї? — питає наша Одарка, якій ми ще дома сказали, що їдемо в завойовані землї. Та й ся Богданівка так нїби скидаєть ся на нашу Денисівку.

І я вже коло вікна, тут, в купе.

Бачу розкидане в долинї і по схилках село, далї зелені лани.

Й лани такі самі, як у нас!.. — знов Одарчин голос.

— Тільки села чепурнїйші! — тихий голос спокійної, лагідної сестри Катрі.

— І люди вдягають ся наче по нашому, — все більш захоплюєть ся Одарка.

— Наче се та сама земля...

— Земля одна, — зітхає Одарка. — Божа земля!

Притихає розмова.

Ми відчуваємо, що наближаємо ся до фронту, чекаємо ознаків війни. І вчуваєть ся нам віддалений гуркіт гармат... І ввижаєть ся нам аероплан у ясній блакитї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але тихо все і в яснім небі не видно ніякої темної цяточки. Біжать повз нас зелені, свіжі лани, білі, чепурні хатки — продовженнє тих ланів і тих сел, що лишили ся за Збручем.

Тут, де ми отсе їдемо, були колись бої.

Колись...

Але такий гарний, теплий, весняний ранок... така радісна тиша, щасливий спокій навкруги! Хіба тут були бої? Хіба лила ся тут кров людська? Позаростали молодою травою кріваві сліди. Инколи тільки разить око зруйнована людська оселя. І стоїть се зруйноване гнїздо жахливою пусткою серед свіжих, відроджених ланів. Лани цвітуть, буяють, пишають ся житєм, а серед них — зруйновані гнїзда, обдерті стіни, мертва порожнеча.

Відлетїло людське житє, наче й не було його!

Та далї знов села, житє буяє; бігають дїти, щось гукають, протягають до потяга руки. Здаєть ся, що се до нас власне простягають ся малї рученятка, до нас несуть ся благання. Ми ж так хочемо допомогти їм усїм, нещасливим, зруйнованим! Кидаємо їм цукор, гроші. А поїзд мчить все далї й далї, несе нас у невідомий край. Поволї відхиляєть ся таємнича завіса фронту, сього окремого загадкового світа, жахливого й бурхливого.

На порозї фронту.

Богданівка, Максимівка, Борки-Великі... І нарештї підїздимо до Тернополя. Вже звикло наше око до того, що те все, сей край цїлий — продовженє нашого Поділля. Одарка, правда, ще час від часу вигукує здивовано:

„Дивіть ся, отсе ну такі ж хатки, як наші!“ Або: „Ну, так же ловко тут, як у нашій Денисівцї“... А отсе й ставок наш, ну чисто наш“!..

І всї ми вдоволені, що тут так усе, як у нас. Так і повинно бути, се ж одна, *одна* Україна.

Поволї їде поїзд. Видно треба шанувати колїю, нетрівка мабуть вона. А тут хочеть ся доїхати швидше. Тернопіль — се ж межа, за якою починаєть ся справжнїй „фронт“, се та „піч“, від якої почнемо робити якісь кроки для виконання нашої місії. Там зорієнтуємо ся, з чого починать нам, щоби найкраще, найповнїйше сповнити свою місію.

„Там видно буде“... — пригадують ся менї слова ініціятора сеї запомоги дїтям, яку ми будемо подавати.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дійсно, — „там видно буде“! — відповідаю собі на ряд запитань і сумнівів, — як і з чого почати? На місці ми все побачимо, все перед нами відкриєть ся і будемо знати, з чого почати.

Наче у відповідь моїм думкам я чую голос сестри Іри, юної, нетерплячої, метушливої.

— З чого ж ми почнемо? з чого почнемо? Ну приїдемо в Тернопіль, а далї? Далї, що буде? Їй-богу я не розумію нїчого!..

Я задумано дивлю ся на Іру, на її великі повні огню очі, на струнку постать, і тоном солїдної матери великої родини відповідаю словами ініціятора нашої справи:

„Там видно буде“!..

— Ет, видно буде... треба ж нам вже знати, що будемо робити, як приїдемо. Треба ж виробити нам якийсь свій плян, бо хіба на тернопільському небі він буде написаний?

— Може й буде!.. — Я любую ся Ірою; люблю таку нетерплячку, таке юнацьке пориваннє.

— Та чекайте, Іро, нехай ще приїдемо! І чого вам не терпить ся? — заспокоює фершалка, людина старша й поміркована.

— Та й куди пак ми приїдемо? Де зупинимо ся? Їй бо, наче в ліс їдемо. Куди? До кого? Нїчого невідомо.

— Маємо ж одну адресу, отого Герасименка, з яким ми познайомили ся в комітетї, — заспокоює подругу сестра Катря.

— Вже ж не сидїтимемо під голим небом!.. Єсть там наші інституції, є в них люди, — додаю і я, трохи роздратовано. Іра тепер, мов вередлива дитина.

— Ви, Іро, краще в вікно дивіть ся! — радить їй фершалка. — А то так всю красу прогавите.

Невеличкі зелені гайки, такі свіжі, гарні, привабні — по обидва боки колії. Ясно синїє небо над ними, тихе, чисте, тепле. І тепло, як у повітрі... і яка бадьора свіжість в ньому, — весняному, чистому! І яка тиха радість розлита в природї; як сяє від неї молода травиця, оксамитовий гай! Радість відродження житя, творчости й бажання працї на землї з людьми, працї серед тишї та спокою!..

Гур-гур-гур... — глухий віддалений гуркіт. — Гур-гур-гур...

Ми всї насторожуємо вуха.

— Се? — дивить ся на мене фершалка перелякано.

— Десь далеко стріляють гармати! — додаю я спокійно.

— Фронт... гармати!.. — схвильовано шепчуть сестри.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

А Одарка, блїда від жаху, напружено прислухаєть ся й хрестить ся.

— То се ми вже в Тернополї! — одводжу увагу всїх у другий бік.

Та й справдї, що там звертати увагу на стріли гармат! На фронтї, — як на фронтї.

Купами виростають перед нами міські будинки. Бачимо банї церков і гострі верхи готицьких костьолів, димарі фабрик, профілї вулиць.

Потяг стає. Ми вже на фронтї!..

Безпритульні мандрівницї.

— Господи, тут і візники єсть! — радісно, мало не підскакуючи, гукає сестра Іра.

— Та й чудні які, це вже не по нашому! — одказує Одарка, якось збентежено озираючись довкола.

— Воно наче й кращі, нїж у нас, — заявляє фершалка.

Кілька фіякрів, запряжених однією конячкою, стоять на площі перед двірцем.

— Скільки на вулицю Сокола?

— По карбованцю! — одказують.

Ми впаковуємо ся досить довго у фіякри з усїма своїми кошами, пледами, безлїчу дрібних клуночків. Не можна ж на кілька місяцїв їхати на фронт з порожнїми руками!

Впакувавшись, ми лаштуємо ся десь далеко їхати за того свого карбованця, але на велике здивованнє через три хвилини ми зупиняємо ся і чуємо: „Вже“!

Вулиця Сокола, показуєть ся, перша від двірця. Але ми вдоволені, що вже приїхали. Ближче до мети.

Звертаємось до салдата, що стоїть біля будинку:

— Нам п. Г—ка треба, попросїть його сюди!

— Нема їх, поїхали в обїзд!

Розчаровано переглядуємось.

Але є в мене ще лист до А—ка, начальника отряда, — згадую я. — Він же тут живе?

— Нї, він в селї за 5 верстов!

Салдат, відповідаючи, розглядає з цїкавістю наш жіночий „отряд“.

Вже й менї стає моторошно. До кого ж звернути ся?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але більше сміливости!

— Може тут єсть його канцелярія? — запитую.

— Ні, й канцелярія його там, на селі, а тут канцелярія госпиталя...

Ну, значить, єсть же люди, які може щось порадять, — думаю я, та й сей госпиталь згадувано нам у числі „наших“ інституцій на фронті.

Рішучо йду в канцелярію.

А назустріч біжить уже по сходах молоденький офіцер, — певне побачив із вікна наше нашествіє.

— А—ка, начальника 2 отряду, нема тут!.. — привитавшись і вислухавши мою заяву, відповідає він. — Був рано і поїхав. Мабуть у себе в К—цях. Ми можемо післати верховня...

— А як ми зараз? — питаю ся. — Як наші річи? — вказую на фіякри, на наш цілий отряд.

— Річи салдат складе на сходах, а вас усіх попрошу в канцелярію почекати.

Починає метушить ся наша Одарка, носячи разом з салдатом пакунки, пильнуючи, щоби не забути чого на фіякрах.

Потім вона лишаєть ся коло пакунків а ми всі йдемо в „канцелярію“.

— Покликати мені А—ковських салдатів! Післати верховня в К—ці! — Чуємо розкази нашого нового знайомого з сусідньої хати. А втім, він сам зявляєть ся й прохає нас сісти, спочити.

Спочити... Ми б хотіли спочити! Але де той дах, під яким ми спочинемо?

Наче у відповідь на сі сумніви наш господар каже:

— Отсе тут улаштовано щось подібне до „общежитія“. А—ко приготував; казав, що якийсь новий отряд має приїхати. Се на вас, певне, він чекав...

— Мабуть! — кажу... Добре, хоч хтось чекав нас, хоч не зовсім у ліс приїхали...

Чую, мої співробітниці закидають нового нашого знайомого ріжними питаннями. А мені вже не хочеть ся говорити, — втома перемогає. Мовчу й придивляю ся.

Ся „канцелярія“ і тих кілька кімнат, що ми через них переходили, се, видно, помешкання, покинуте господарями й тепер реквізоване. Мягкі меблі, зеркальні шафи, образи, фотоґрафії на стінах, на столі до писання, забуті, очевидно, в останню хвилину втечі. Деякі дрібнички на столі, прилади до писання, — се ще

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„їх“, тих старих господарів, і поруч на столї „дїла“ в окладинках — се вже нових господарів.

— Ваше благородіє! — зявляеть ся салдат в дверях. — Кликать ізволили?

— Ти з Ар—вської команди? старший?

— Так тошно!..

— Общежитіє готово?

— Так што кажись готово...

— Так вот проводи сестер туда і пришли салдат за вещами!

— Вам, мабуть, хочеть ся вже спочити, — звертаеть ся офіцер до нас. — Побажаю вам всього кращого на новім місцї.

Дякуємо, прощаємо ся й виходимо за салдатом. Беремо в руки дрібні клуночки. За нами Одарка з пакунками в обох руках; за нею салдат несе що тяжше.

— Урочистий похід! — шепоче Катря.

— Амазонки на перших кроках своеї дїяльности — додає Іра.

Ще кілька кроків і салдат завертає в браму.

— Сюда, сестрицї, извольте пожаловать!

Брудні сходи з вибитими у вікнах шибками. Повітрє неможливе. Зупиняємось перед дверима, де на мідяній табличцї написано: „Herman Stein“.

Старший розчиняє перед нами двері й запрошує:

— Пожалуйте, сестрицї!

Переступаємо поріг — і ми „дома“.

В зруйнованім гнїздї.

Вже кілька годин сидимо ми тут, у сих обшарпаних, непривітних кімнатах (їх дві) з поломаними рештками стильових, гарних меблїв, з кількома ліжками шпитального вигляду, з портретами бувших господарів на стїнах, — забутими скарбами тих, хто зробив собі був тут гнїздо і потім, поспішаючись, кидав його. Кілька годин ми сидимо і нїяк не звикнемо, що ми „дома“, що можемо розкласти ся, як дома, хоч на два-три днї.

Ми почуваємо себе, як у гостинницї... Нї! — як на вокзалї або на якомусь „етапі“, з якого хочеть ся ось-ось рушити швидше. Притихлї, мовчазні, — ми наче чекаємо чогось. Таки чекаємо, отого самого А—ка.

Правда, половина нашого отряду (Іра й Катра, а з ними й мама Катрі, фершалка) не втерпіла і, умившись, трошки підго-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дувавшись, пішла знайомити ся з „фронтом“, і повернувшись, принесла цілу купу новин: літаки що дня відвідують місто, кидають бомби на двірець... недавно кинули в обоз, багато коней згинуло... Все лаштуєть ся до евакуації і то незабаром...

— Так що, чого властиво ми приїхали? — закінчує своє оповіданне фершалка.

— І справді, чого нас вирядили саме тепер?

— Що ж ми будемо робити? Га?

— Ой лишечко!.. Ще бомба впаде...

— Пані мої любі, — кажу я, по можливости стараючись дотримувати впевненого та бадьорого тону. — „Там“ знали, куди нас посилали і знали, чи можна посилати саме тепер. І зрештою, живуть же тут люди.

— Ось жінка „старшого“ казала, що кожної ночі бомби, ероплани, — подає свій переляканий голос Одарка.

— От бачите: бомби падають, а вони живуть...

— Ні, головне те, що ми біля вокзалу... Тут завжди більше риску.

І потім тут, у сім дворі, склади сіна.

— Тут дуже небезпечно!

Хвилюють ся мої амазонки.

— А мене мама і не пускала,.. а я не послухалась, — задумано озиваєть ся Іра. — Я її, як почала умовляти, що не одна я їду... ще кажу й мати з дочкою їдуть... — Та ми зразу й не знали, що сюди доведеть ся їхати, під позиції, ну, а потім вже думаємо — нехай! Може таки користь принесемо... Та й цікаво... А ще оглядались, що ось Оксана Михайлівна не боїть ся їхати від своїх дітей... Значить, нема такої небезпеки...

— І мене не пускали дома, — весело кажу я. — Боялись, відмовляли, а я на вас покликалась: мовляв, мати їде і дочку везе... Та вже, значить, можна їхати спокійно.

Сміємо ся всі.

Я радію, що трохи прояснюєть ся настрій моїх „амазонок“. Але се на хвильку. Ось знов прихнюпились.

— То може нам доведеть ся вертати, як евакуація? — занадто вже байдужим тоном питаєть ся фершалка.

— А воно дома таки гарно, спокійно, — каже Іра. — Дома... думаю я. — Ах, дома в мене діти самі, без мами... А й чи вернеть ся мама? Але ні! Про се не думати!.. Не зупинятись... йти далі, працювати!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Йду в другу кімнату, знаходжу свій портфель, переглядаю ділові замітки. Бачу, Іра береть ся писати листа; Катря витягає зшиток для подорожніх вражінь.

— А я все таки думаю, що нам не можна тут лишати ся ночувати, — чуєть ся впевнений голос фершалки. — По що неодмінно шукати небезпеки? Тут і вокзал і склади сіна, і коні, і москалі. Саме принадне місце для літаків.

Мовчанне зустрічає її заяву, що правда, не нову вже.

— І, як таки можна влаштовувати общежитя біля вокзалу? — чуємо ми далі. — Ні! Знаєте що? Ні за що не ночуватиму тут! Ходім! Може де знайдемо який отель, далі від вокзалу.

— Десь хіба на другому кінці міста, — додаю я і встаю.

— Ходім!

„Може прояснить ся наш дух“, — думаю собі. „Може прогулька і не дасть нам безпечного місця, то хоч бадьорість та спокій вільле в душу. Може...“

— А як же ми підемо? Усі?

— Та всі ж!.. Я не зостану ся сама ні за віщо... Цур йому!.. — схоплюєть ся з місця Одарка. — Куди ви, туди й я... З вами я не бою ся нічого.

— Ходім усі! Як загибати, так усім разом! — жартує Іра. Жартує, але видно, що й вона якось зажурилась і оглядає усіх збентежено.

— Готові? Ходім!

— Ой лишенько!.. Ключа нема в дверях! Що ж його робити?

— Та й не було!.. Двері були не замкнені, як ми прийшли.

— Ну, а лишати так усе ми ж не можемо. Що його робити?

Раптом стукають у двері.

— Просимо! — відповідаємо хором.

Стрункий, жвавий офіцер з добродушним, відкритим обличчем входить сміливо, як до себе в хату, вклоняєть ся і оповіщає:

— Я А—ко...

— Якого ми так нетерпляче чекаємо, — гукає експанзивна Іра.

А—ко ще раз вклоняєть ся і стискає всім руки. — Почув, що приїхали і зараз до ваших послуг. Ми вас уже чекаємо-чекаємо... Тут діти так потребують опіки.

— Сідайте, будьте ласкаві, сідайте! — прохаємо ми його і маємо намір всадити в чудесне оксамітове крісло, мягке та глибоке.

— Спасибі, спасибі! — відсовуєть ся він від того крісла, — тут нема одної ноги, я краще на лаві. Знаєте, фронтові меблі...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Тут усе потрощене, поламане. І загалом вибачте за таке невигідне приміщеннє...

— Ні, тут було б добре... ми не вибагливі, але... — фершалка зупиняєть ся і дивить ся на мене, очевидно бажаючи, щоб я говорила за всіх.

— Тут ми почуваємо себе неспокійно, — кажу я.

— Тим неспокійно, що до вокзалу близько, що ми в осередку складів сіна, що тут обоз, ну словом, що саме сюди бомбу кинуть з літака...

— Бомбу з літака? Та заспокойте ся! Ось же досі не кинули сюди! Ну правда, вікна тут трошечки потрощені, але... Знаєте що? — тепер, впевняю вас, не буде вже літаків. Вже й так нема їх тижнів зо-два; полетіли всі на Двинск. А тут через якийсь час зявлять ся цепеліни...

А-ко зупинив ся, бо побачив, що не дуже то заспокоїв нас своїми поясненнями.

— Цепеліни! Дякуємо!..

— Та вислухайте! Цепеліни кидатимуть бомби з задушливими ґазами, а від ґазів є в нас „противґази"... Та, як цепелін летить, його чути і можна сховати ся.

Офіцер говорить переконуючо і обводить нас добродушними очима.

Соромно нам бути такими боягузами!

— Та й ховати ся не доведеть ся... впевняю вас. — Впевнений голос, насмішкуваті вогники в його добродушних очах, щирість та доброзичливість впливають на нас.

Ми оживляємо ся і вже иншої співаємо.

— У нас тут, крім ліжок та зеркальних шаф, нема нічого, як що не рахувати сього пишного інваліда-крісла, — ні умивальника, ні самовара, ні свічок, ні посуду.

— Ну, се все зараз зявить ся. Старший!

— Вусач зявляєть ся на порозі.

— Підеш у склад, оддаси Климові записку і принесеш усе, що він дасть.

Офіцер написав записку й дає її салдатові.

— Живо!

— Зараз, ваше благородіє!

— А головне що нам треба прохати у вас, — звертаю ся я до А-ка, се — коней. Нам треба обїхати села, ознайомити ся з потребами населення.

— О, коні будуть у вас...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Завтра? Можна завтра?

— Та де завтра? Вам насамперед одпочити треба, як слід... Завтра й не думайте!

— Ну, після завтра, — кажу я. — Все одно, думаю — завтра й тут справи є.

— Ваше благородіє, — виростає раптом на порозі вусач. — Разрєшіте самовар внести!

— Тащи, тащи сюди!..

— Величезний, блискучий самовар зявляєть ся перед нами, викликаючи здивованнє й радість.

— Боже, який великий!

— Отсе самовар!

— А посуд?

— Нікак нет, ваше благородіє, нічево больше нет!

— Посуд і у нас є, — кажемо, — а ось, як би умивальник...

— Умивальник, свічки...

— Не імеются на складі, ваше благородіє.

— Гм... ну се буде на днях... Я потурбую ся... А ти настав самовар та свіжого принеси хліба з нашої пекарні! Та ще слухай-но!.. — А-ко виходить за салдатом на сходи і там щось балакає з ним.

— Ну? — дивимо ся ми, амазонки, одна на одну. — Що маємо робити?

— Та мабуть поки що чай пити з нового самовару, а далі?..

— А далі?.. Спати!..

Спати хочу страшенно! — позіхає Іра.

— Ой, а новий самовар треба виварити — згадує фершалка, Ганна Петрівна. — Одарко, біжіть туди до салдата, та догляньте, щоби виварив самовар! А ви, панночки, візьміть ся та приготовте посуд і закуски наші полтавські до чаю! Почастуємо ж нашого гостя! А ось він і вертаєть ся...

— Ну, то ми, старші, з ним побалакаємо, в нас справ доволі, а ви, молодші, похазяйнуйте...

Тихий мирний вечір.

Коржі, медівники, хутірські паляниці й ковбаси, жовте свіже масло, торішні сушені сливи... Наїдки навезені з „тилу“ і „фронтовий“ блискучий величній самовар“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Я й старша моя товаришка мовчки пемо чай — ми потомили ся вже й набалакали ся доволі з нашим привітним гостем. Частуємо його. Молоді панночки наші провадять з ним розмову може про більш цікаві річи, ніж ми: про студентське житє, про військове, фронтове. Вони розповідають про справи в „тилу“, він — про події на фронті“.

— А у нас, знаєте, в моїх К.., стакани від снарядів так і сиплють ся, так і сиплють ся... зібрали ми їх багато. Є у нас там город великий, є й господарство: коні, голуби, сова навіть...

— А у вас там що? Харчовий пункт?

— Еге! Для населення. На городі матимемо багато де-чого і се необхідно, бо тут не купиш нічого!

— А ви з якого університету? — раптом питає Катря.

— Х-го. Ех, одірваний я від студентського житя.!.. Коли то я повернусь до нього? І одійшов од нього. Тут, знаєте, така праця, так захоплює...

— А ми вчимо ся в К... — продовжає Катря.

— Що се таке? Якийсь гуркіт? — схоплюєть ся раптом Ганна Петрівна і прислухаєть ся.

За дверима щось тупотить, щось суне. Двері розчиняють ся і за помічу салдатів вкочуєть ся величезний рояль.

— Що се? Звідки? — дивуємось ми.

А Іра в захопленні вигукує: „рояль, рояль“!.. і мало не плеще в долоні.

А-ко стоїть та усміхаєть ся з таємничим та вдоволеним виглядом.

— Се в сусідній, теж нами реквізованій кватирі, стояв рояль. Ось я й звелів сюди принести його. Певне, серед вас є музикантки...

Іра, як тільки поставили та обтерли рояль, сіла і почала награвать. Катря й А-ко і собі присунули ся близче до рояля. Одарка заходила ся порати ся коло стола і тихенько мила посуд. А ми, дві старші, сиділи в задумі. Згуки пісні, знайомої та рідної, зворушили нас і навіяли задуму.

Іра не співала слів, а тільки награвала, награвала несміливо, зупиняючись, наче очікуючи чогось; непевна, чи можна тут, на фронті, поблизу гармат, — грати.

Але мабуть іможна! Ось і молодик виплив і заглядає до нас у вікно. На душі стає спокійно.

Раптом ми чуємо — спів. Хтось співає слова до сеї мельодії, що її награє Іра. З-за стіни, крізь двері, що за шафою, долітає сей спів. Тужливі голоси виводять:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Розвивай ся, сухий дубе,
Завтра мороз буде;
Собірай ся молодий козаче,
Завтра похід буде.

Здивовано дивимо ся на А-ка. Звідкіля се? — А се тут, за стіною, салдати-пекарі. Вони скінчили працю і саме вечеряють. Отсе зраділи, що почули рідну пісню...

— А хіба ми не зраділи?

Наче на рідні села перенесла ся наша душа. Ми вже не бачимо, що діеть ся навколо нас. Хоча вечір, сутінки, — ми не світимо, бо й нема чого світити. Місяць осяює хату і ще більше сприяє ілюзії, що ми не на фронті.

Фронт... позиції, кулї, гармати, бомби, — де ж вони?

Місяць ніжний, лагідний, ласкавий... Тиша і згуки музики, згуки пісні:

Я морозу не бою ся,
Зараз розівю ся;
Я походу не бою ся,
Зараз соберу ся...

Коротка ніч.

Нарешті ми, по відході А-ка, збираємо ся спати. Знайшов ся недогарок свічки у нашої хазяйновитої Ганни Петрівни і при його світлї Одарка приготувала постіль. Ганнї Петрівнї й Катрі на ліжках у першій кімнатї; менї та Ірі на канапах у другій.

Сама ж Одарка збираеть ся лягти біля дверей на мішку. Та боїть ся, бо двері не замикають ся. Ми присовуємо до дверей ріжні меблї й утворюємо барікаду.

Короткий обмін думками, вражіннями. Потомлені ми всї дуже і так хочеть ся відпочити.

Коли я збираюсь лягати, Іра вже спить. Де-який час я чую ще шепіт — балачки з сусїдньої хати. Але ось все затихає. Чомусь не хочеть ся роздягати ся менї. І чомусь таке страшне передчуте...

Згадую: сьогодня, коли я шукала голку в моїй дорожнїй торбинцї, то розгортаючи папір, у якім голки були зашпилені, я прочитала кимсь списаний вірш:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„А завтра, можливо, там буду і я,
Звідкіль воротя не буває“...

Тоді я не звернула уваги на дивний зміст сього вірша, а тепер я починаю думать: звідкіля узяв ся сей паперчик і чому написано на ньому саме сї слова?

Звідкіля?

Діти допомогали менї збирати ся в дорогу і, коли я прохала паперу для обгортання, вони видерли його менї із непотрібних шкільних зшитків. Але чому? Чому саме тут, в сїм місцї, де що-хвилина небезпека, ще й ся пригадка?

„А завтра, можливо там буду і я,
Звідкіль воротя не буває“...

Щось сну немає. А втома — величезна.

Місяць саме проти мене — на небі. Крізь незаслонене вікно кидає він свої проміння в кімнату, на поламаний стіл, на мою подушку, просто менї в вічі.

Як гарно, що місяць!.. Чомусь завжди краще, коли ясно на небі. І душа тодї наче спокійнїйша.

Але тепер?!. Може й не краще, не спокійнїйше, бо лїтакам сей місяць теж світить.

А лїтаки певне лїтають і чигають...

То мабуть краще було б, як би місяця не видно...

Ах, я вже не знаю, що краще, що гірше!..

Тут стїни, пронизані кулями, тут вікна без скла, вибитого бомбами... Ну тут же фронт...

А я так спати хочу, так хочу!

Міцний, солодкий сон охоплює мене — і я все забуваю.

Ранїшня несподїванка.

....Трах-тарах... тарах... — чую я крізь солодку ранїшню дрімоту стукіт, певно хтось у сусїднїй кімнатї вбиває гвоздї в стїну.

Хочеть ся менї гукнуть нетерпляче: Мамо! Хто се так стукає ранком? Знайшли-ж час вбивати тепер гвоздї!.. Нехай потім! Спати хочеть ся...

Тим часом я розплющую очі й бачу, що я не дома, тільки на фронтї. Я бачу перед собою: поламане крісло, клишоногий стіл, обдерту канапу, на якій зібгала ся і міцно спить сестра Іра... Пробиті кулями стїни, вибиті бомбами шиби... Так! — се „фронт“...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Тарах! Тарах! — Хтось все ще настирливо забиває гвозді в стіну. Ну що ж? — і на фронті певне треба людям забивати гвіздки в стіни... Час вставати, роботи багато. До адміністрації піти, виробити плян діяльности, познайомити ся з діяльністю инших отрядів нашої орґанізації, з де-якими ж і в звязку доведеть ся бути... Встаю...

— Пані Оксано! Кулемет! — прожогом влітає фершалка й кричить. — Кулемет!

— Ну що ж? Нехай собі!..

— Як нехай? Се-ж знак, що появив ся літак. Він може кинути бомбу.

— Бомбу? А се серіозне діло!

Я швидко завязую черевики.

— Іро, Іро! — штовхає фершалка сестру Іру. — Вставайте! Бомба!

— Що? Бомба? У-мгу! Добре! — Іра повертаєть ся лицем до стіни.

Бу-у-х... Страшенний гук, немов усе здрігнуло ся навкруги.

— Ой матінко! — кричить Одарка в сусідній хаті. Ой, це ж „бонба“!

— Що, бомба? — схоплюєть ся Іра. — Так отсе бомба?.. Тоді се не страшно... Значить, як була, то вже не буде. — Вона лягає знову й закутуєть ся з головою.

— Та се не бомба! — гукає Катря, яка вже встигла вискочити на балькон. — Се вистріл гармати, що чигає на літаки. Он, білий дим на небі!

Так! Се обстріл літака. Ось знову раптовий гуркіт і знову білий димок пливе по блакитному небі. Але не досягти йому ворожої чорної цятинки, ні! Недосяжна, невловима, вона пливе далі. Ось вже і не видно її.

— То бомби не буде? — розчаровано питає Іра, яка вже встигла, накинувши блюзу, вискочити на балькон.

— Зараз не буде, очевидно! Побачив літак, як стрінули його, та й подав ся назад. Але бомбу встигнете ще побачити, моє серце, — потішаю я Іру так серіозно, що всі сміють ся. — Як не побачите, то бодай почуєте її...

Одарка не сміеть ся; вона хрестить ся й шепоче: „Спаси нас, Господи, від тих бонбів“.

Ми вертаємо ся до свого діла, се б то до туалету, — ми ж всі ще не вмивали ся. Але тільки що ми почали розчісувати волосе, як знову дались чути вибухи: гур-гур-гур...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Вернув ся! — похитує головою фершалка. — От тобі й А-ко із своїми обіцянками!

Катря пробігає на балькон. — Ну й весело тут! — біжить туди й Іра, впорядкувавши свою довгу, роскішну косу.

І знову ми всі вдивляємо ся в чисте, блакитне небо й чекаємо якоїсь грози з нього. Але Іра миттю сідає за рояль і награє жвавий марш.

— Боже, яке воно молоде! — говорить фершалка. — Тут бомби, а воно — марш!..

Перші кроки.

— Так!.. Значить, ви маєте дорученне й засоби від свого комітету улаштувати захоронки для сиріт. А де? Кажете: там, де є потреба... І хочете, щоб я вказав вам такі місця, де найбільша потреба. Гм!.. Бачите, я не що давно тут і ще не зазнайомив ся гаразд.

Молодий, з університетським значком, але не дуже інтеліґентного вигляду, повітовий начальник, очевидно, не знає, що йому робити зі мною. Я прийшла до нього, щоби познайомити ся з ним — бо працюватиму на підвладній йому теріторії —та, щоби й одержати від нього відомости про найбільш зруйновані місцевости.

— Тут, в городі вам краще звернути ся до маґістрату; там є відомости про сиріт, а в повіті...

Він замислив ся.

— Ось я мала намір їхати в Б., далі в М., — кажу я, згадавши вчорашню розмову з А-м.

— Ось-ось!.. Я й хотів вам се сказати... Там треба б щось зробити для дітей.

— Але треба, щоб місцева адміністрація не противила ся цьому і навіть допомогла...

— А се, ми зараз напишемо, зараз... — обіцяє мені начальник вдоволений, що вийшов з трудного становища. — Будь ласка, через годинку... знаєте, маса роботи... до побачення! — він клацає осторогами і стискає мені руку.

Я йду зеленою вулицею й тільки зараз помічаю, як багато вздовж неї садків. „Ну, вже один тягар впав з душі, — думаю собі. — Ще в комітеті навчали, мене, що в поводженню з власть маючими на фронті треба бути мудрим, немов змій і кротким, як

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

голуб; що мати діло з ними, — се все одно, що йти в пащу львови. Але поки що — все гаразд! Ніхто не зїв мене. Тепер йду я до священика та до маґістрату і все буде для мене ясно".

— Сестра, сестрица! — хтось гукає за моєю спиною, але я не зразу обертаю ся, бо я й забула, що я „сестра" одягнена, як і треба на фронті, — в сіру сукню, чорний фартух та білу намітку.

Дивлю ся: москаль біжить за мною.

— Пан начальник просять вас повернути ся назад.

— Чого ж ще?!. Може яке підозріння!.. Лякали ж мене, що на фронті всі начальники шпіонів ловлять, дивлять ся з підозрінням на кожну нову людину.

Спокійним кроком я входжу назад до кабінету начальника. Там застаю я опріч нього ще одного військового.

— Вибачте, що завернув вас! — відзиваєть ся начальник. — Ось тут нагодив ся уполномочений Земського Союза з під волинського кордону. Він може дати вам ті відомости, яких ви хотіли від мене.

Старенький з добрим, втомленим обличем добродій вклоняєть ся.

— Так!.. Я хотів сказати, що там, в селах Б. і Д. З-кого повіту страшенно бідують люди й діти. Там неодмінно щось треба зробити для дітей. Вони живуть в лісї й голодують. Се — біженці, значить, виселенці... Там хороба, смерть...

Вражена тим, що чую, я записую названі села.

— Вам буде велика подяка, як зробите щось для них...

Я прощаю ся.

Від повітового начальника я йду до маґістрату, з маґістрату до місцевого священика, власне до того, хто заступає його, бо місцевого нема — давно вислано його... І всюди кажуть, що запомогу дітям в місті вже орґанізовано... „Так, запомога є", — потвердив менї відомости, які я одержала в маґістратї, високий, молодий, блїдий священик, — „але, прошу панї, що ся запомога значить? Правда, нею користують ся всї дїти в містї, але сї дїти тепер, під час війни, втратили батьків, втратили кращу будучність. І всї, все населеннє, знївечене, зруйноване на довгий час. Терпить воно голод, холод, душевні муки, від утрати найблизших рідних. Та що й казати: руїна, цїлковита руїна"...

Вже повертаюсь до „дому", до своїх товаришок. Тепер, як я покінчила справи, уважнїйшим оком дивлю ся навколо. Помічаю майже в кождім домі вибиті вікна, забиті двері крамниць.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Великі будинки заняті військом, а маленькі тихо притаїли ся серед них. Не помітно руху в них, і не знаєш, чи дома їх господарі, чи може на Сибірі, або вже в країні, звідкіль воротя не буває.

Нові господарі міста, — офіцери й салдати, — на кожнім кроці. І садки, переповнені салдатами, а в вікнах каварень, ресторанів, видно голови офіцерів. Та ще сновигають заклопотано й метушливо крамарі-жиди. Спродавать крам треба ж і новим господарям міста...

Далі від ринку, далі від площі з садом, від центра, зустрічаю й инших людей: панночок з кошиками або книгами в руках, ґімназістів у високих кепі, зігнуту постать з суворим, інтеліґентним обличем, може якого адвоката або вчителя. Якийсь неспокій і покора в сих постатях вбачаєть ся мені. Задумано я дивлю ся їм у слід. Але вони швидко зникають. І я лишаю ся сама серед тихої вулички з невеличкими будинками, в яких не помітно руху, в яких життя притаїло ся. І куди не гляну, всюди вчуваєть ся мені голос священика: „руїна, цілковита руїна“!..

Дальші пляни.

— Ну що? Ну що? Все розвідали? Що далі будемо робити? — Мої товаришки закидають мене питаннями, коли я втомлена доволікаюсь над вечір „до-дому“.

— Ось зараз все розповім, дайте передихнуть!

— А ми теж ходили — гуртом. І в ту канцелярію, що ви нам казали відносно перепусток, і в церкву, і так по місті, — оповідає старша моя товаришка-фершалка.

— Так, так, ходили й тримали одна одну за намітку, щоб бува літак, як хапатиме одну, всїх захопив, — жартує Катря.

— Ні подумайте, як цікаво! — цокоче Іра. — Скільки ми не ходили, а все чули лише російську, польську, або жидівську мову. А де-ж ділись галичани-українці?

— Сибір заселюють! — похмуро говорю я, бо й у мене було таке враження, ніби всїх українців вивезено. — Або поховали ся та й мовчать! — додаю я.

— І що тут цікавого в сїм Т.? — обзиваєть ся наш деньщик Одарка. — І не цікаво тут і не ловко! Отсе б тепер у нас, у Денисівці, або хоч тут де на селї... Їй-бо краще!

— Та ми ж таки виїдемо звідси... І власне поїдемо на села. Нам тут нема чого робити, — починаю я ділити ся відомостями,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що їх назбирала за цілий день. І священик і президент маґістрату запевняють, що тут в місті вже є захоронки ріжних комітетів і справа запомоги дітям досить наладжена. А ось в селах, — кажуть, — дуже треба запомоги... І треба нам їхати обслідувати.

Їхати, а чим їхати? Але від утоми я вже не можу нарікати і затихаю. Чую тільки, як Іра нарікає на умовини роботи, чи власне, на відсутність роботи. От, дай їй тут зараз захоронку, наповнену дітьми, які б чекали її праці!

Не памятаю як, — досить, що я опинилась на софі і заснула міцно після дня, повного турбот та біганини.

Від страшенного вибуху я прокидаю ся і стаю на ноги. Не розумію, що стало ся.

— Ой лишенько! Рятуйте! Ой матінко! — голосить Одарка в сусідній кімнаті.

Місяць льле крізь вікно так багато світла, що й лямпи не треба.

Підходжу до дверей сусідньої кімнати й відчиняю їх.

— Катре, Катре, вставай! — будить фершалка свою дочку. — Боже мій! Де одежа? Де сірники? — Її голос тремтить, мабуть руки трусять ся, і вона не може знайти нічого.

— Тут же клала я все у вечері... і нічого нема. Катре, вставай швидше!

— Та я ж одягаюсь, мамо...

Спішу на балькон. Тут ще виднійше, ніж у хаті, при місяцю. Відблиск пожежі заливає небосхил червоним сяйвом. Здаєть ся пожежа недалеко.

— Бомба запалила склади сіна, — чую голоси салдатів на вулиці.

За мною Одарка шепоче: — Ой Боже мій! Що се буде?

Вже й Ганна Петрівна з Катрею на бальконі. Тільки Іри нема.

— А Іра мабуть спить, — кажу.

— Ну й щаслива вдача... — а я вже й не засну, — одповідає фершалка. — Ну, й як його жити тут?..

Небо палає все дужче й дужче.

Фронт! Війна!..

Серед садів та левад.

Ми вже серед зелених садів та левад. В двох низеньких, білих кімнатках наша резіденція. Крізь вікна посилають нам пахощі рясні китиці білого та синього бузку.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

За кущами бузку — садки, городи і потік. Ген-ген далеко видно: зелену леваду, зелїзно-дорожне полотно, кручі, й на горбках гаї.

Як глянеш у вікно на хвильку, щоб повними грудьми захопити пахощів бузку, так і вабить тебе срібне пасмо води, зелена левада, мальовничі гаї.

Спокусиш ся, — вийдеш на хвильку, збіжиш стежкою до левади, зупиниш ся і замреш і прислухаєш ся!..

Так багато радісного, гарного, шепоче срібний потік; щебечуть невидимі пташки про вічну красу житя, ясного житя в працї й згодї, житя творчого! У відповідь їм ніжно шамотить зелене листя. І серед тих мельодій хвали житю забуваєш ті проклони житю руйнуючому, що перед хвилею їх чути було.

Так тут тихо, спокійно та ясно на небі і на землї! Цьвірінькають кузки в траві, квакають на левадї жаби. Тихо плине блискучий, срібний потік серед зелених берегів. Задумливо-мрійно виглядає лїс над кручею та левадами. Тепло обхоплює тебе і в душу сходить радість. Хочеть ся молити ся, виспівувати красу...

Гур-гур... гур-гур... — віддалений гуркіт гармат.

Нї, треба вертати до своїх обовязків. Переходжу по каміням назад через потік і чую:

— Ну й ловко ж тут!

Се наша Одарка роскошує. Допала ся до води і вдовольняє свою манїю чистоти й порядку, — пере білизну. Боже борони десь забути хоч би й чисту ще хустку; Одарка підбере і зараз же випере.

— Он бачте, Одарко, — кажу їй, — а хто то вже хотїв до дому вертати ся з Т.?

— Так то ж у вашому гаспидському Т-лї не добре було. А тут — все одно, що дома.

На мить ще раз оглядаю ся і обнїмаю очима весь простір. Але чую, хтось від хати гукає:

— Панї Оксано!.. Панї Оксано!..

— І-ду-у!..

Не можна довго віддавати ся тому житю, яке кличе до себе крізь вікно. Те людське житя, що входить до нас крізь двері і з вулицї, кличе мене до себе, назад.

— Нарештї ви! — в розпуцї кидаєть ся до мене Іра. — Тут такий випадок: салдати однїмають у сусїдки корову, а в неї дїти, вони ж помруть... Вона тут плаче... Нїхто не знає що робити...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ніхто не знає?.. То, виходить, ніби я, маю знати!.. Бо инакше, чого б кликали мене?

Правда, я — „начальниця“. І мушу все знати.

Як тільки ми приїхали й оселили ся в сих біленьких кімнатках, до нас, крім того житя, що вливало ся скрізь вікно, з саду, вабило до себе і вколисувало весняною красою, сунуло ще з вулиці, крізь браму, крізь двері, людське житя знищеного, розбитого, тероризованого села.

І чи тому, що по одному нашому слову (сказаному, звичайно, в тоні смиренного прохання) комендант села забрав з тих кімнат козаків, які захватним правом розташували ся й нищили господині хату (довго довело ся по них опоряжати її) в той час, як їхні коні товкли їй город та садок; чи тому, що Ганна Петрівна мала дорогоцінну здібність лікувати ріжні хороби жінок та дітей, загоюючи лагідними словами і душі своїх пацієнток, — до нас, в сей наш „штаб“, на брамі якого висіла хоругов з червоним хрестом, почали звертати ся люди з своєю бідою. Полила ся широким потоком лава людей з проклонами житю руйнуючому, з жалями, наріканнями. Може сьому ще й те сприяло, що не було при нас ні револьверів, ні нагаїв, ні деньщиків із здоровими кулаками; що ми були тільки „милосерні сестри“.

Зараз, ідучи з Ірою, біля дверей бачу купу жінок з дітьми.

— Слава Йсу!..

— На віки слава!

— Се вже у нас прийом почав ся, — пояснює Катря, що й сама допомогає своїй мамі.

В сїнях орудує Ганна Петрівна, як у своїй амбуляторії. На лаві медикаменти, які ми взяли для будучої захоронки.

Дитина простягла й тримає покалїчену руку.

— Козак нагаєм вдарив, — каже менї Ганна Петрівна.

Намащено, забінтовано руку.

Наступний пацієнт з раною на нозї: скалок бомби, що колись розірвала ся, влучив йому в ногу. І досї рана не загоїла ся.

В нашій першій хатї, яка і за їдальню і за спальню для всїх, крім мене, (я маю маленьку кімнатку поруч, де й моя канцелярія), — кидаєть ся до мене жінка. Коло неї четверо дітей.

— Слава Йсу! — вона схиляєть ся, щоб поцїлувати мою руку, але я ховаю руки.

— На віки слава! — одповідаю і дивлю ся на виснажене, в зморшках лице ще молодої жінки.

— Сестриця, рятуйте! Віднїмають корову, а що мають їсти дїти?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сідаю і хвилинку міркую: хіба я верховна влада у селі? Хіба я комендант?

— До коменданта б треба...

— Що там до коменданта! — хвилюєть ся Іра. — Комендантські салдати на поріг не пускають, кулаками виганяють... Хіба комендантові є час, як він о пятій рано з картів вертаєть ся з Т.?

Іра, хоч ми всього три дні тут, видно, освідомлена про спосіб житя коменданта і справедливо обурена.

— Як би ж у нас була захоронка, можна б заарендувати корову для потреб такої інституції, а так що ж? — міркую я в голос.

— Ну, нема захоронки зараз, то ще буде, а як не захоронка, то ясла! — цокоче Іра і раптом переходить на дитячо-прохаючий тон:

— Ну, голубочко, пані Оксано, зробіть щось, адже ж діти!..

— Ой сестрице, діти! — голосить жінка.

Я розумію се, так само, як і те, що люди голодують, бо хліб їм забрали салдати.

— Ну, пишіть, Іро, посвідченнє!

Я підписую небавом посвідченнє, що корова потрібна для дитячого притулку, який ось-ось заснуєть ся, і думаю, чи великий гріх я вчиняю.

Жінка ловить знову мої руки і годі сховати їх від неї.

— Діти, цілуйте пані руки! Дякуємо, всі дякуємо красненько! А молоко для сестриці приноситиму, а якже!..

Забирає дітей та виходить, вклоняючись.

— Все ж таки, Іро, притулок тут ми ледве чи зробимо: ви ж знаєте, ви обходили село, — сиріт нам не дасть ніхто, бо не вірять, що ми їх не заберемо до Росії, тай помешкання відповідного нема... Ясла — теж трудно... Ви чули, що жінки не дадуть дітей нікуди, бо ними тільки й врятовують ся від примусових робіт...

— Та вже ніяк, як доведеть ся для немовляток, які що-йно мають народити ся, притулок закласти, — озиваєть ся фершалка, яка ввійшла непомітно, закінчивши прийом. — Тут же-ж сила буде тих дітей! Салдати-ж і козаки весь час постоєм стоять!..

Я задумую ся:

„Які се будуть нещасні діти-безбатченьки, ненависні матерям, діти насильства!“

— І, значить, даремно ми образили ся, коли вчора один із молодих прапорщиків, ваших нових знайомих, спитав, чи не родильний дім ми хочемо тут заснувати.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Бо власне такий дім найпотрібнїйший буде для тих бідних немовлят...

— На жаль, наш отряд не на те висланий, — кажу я. — Але й того, за чим він висланий, нема: тих дїтей-сиріт, яким ми мали запомогати, улаштовуючи притулки, наче нема тут. Чули? — старенька бабуня казала: нехай вже краще вдвох з внукою помремо з голоду, анїж мають її везти до Росії. Отже й робили б те, що треба, чого життя вимагає...

Наша вічна протестантка, Іра, хвилюєть ся й палко боронить своє.

— Ех, Іро, Іро! Та хіба ми в силї те зробити, чого *їм* треба? Чого життя вимагає? *Їм* треба, щоб ми всї дали їм нарештї спокій, забрали ся звідцїля. Їм треба спокійно жити й хазяйнувати на своїй землї. А тодї і дїтей своїх вони самі нагодують і доглянуть краще за нас... Сходить на мене хвиля зневіря в успіх нашої місії.

— Командір, командір!.. — Катря зявляєть ся на порозї й попереджає.

— А у нас непорядки, — метушить ся Іра.

Командір козачої сотнї, сусїд наш, кубанець з добродушними карими очами, довгим вусом і співучою мовою — здаєть ся гарна людина. Але проте ми збентежені знайомостю з ним. Ще нїколи ми не те, що не мали знайомости з козачими офіцерами, а навіть близько коло них не були, окрім тих випадків, коли *вони* гнали *нас* нагаями з демонстрації.

Знали ми імя й призвище нашого сусїда, але инакше як „командір“ чомусь не могли його називать. І якось нїби дивно нам було, що пан-командір — людина ввічлива, освічена, гуманна.

— Драстуйте! — кремезна постать командіра вже на порозї.

— Добридень! — відповідаємо.

— Я до вас давненько вибираюсь, але тільки було підійду до брами, бачу у вас стільки народу, що нїяково було заважать вам. Вас, — звертаєть ся командір до мене, — тут мабуть на коменданта виберуть. Або на верховного суддю... Така популярність... Усї до вас... От і я до вас! Розумієте, така страшна, така сумна річ: дївчина, молода, хороша, одна дочка в матери-вдови, задавила свою народжену дитину...

— От вам! — порушує Іра важку мовчанку, що настала по словах командіра.

— Се ми саме перед вашим приходом говорили про запомогу таким матерям, про притулок для оттаких нещасних дїтей війни, — пояснює Ганна Петрівна командірові.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— І я з сим ішов до вас. Допоможіть!

— Боже, які мізерні наші засоби, які мікроскопічні пляни наші що до запомоги дітям, рівняючи з тим, що дійсність ставить перед нами.

І кажу:

— Зараз, ми самі, наш отряд, який він є, ми не в силі сього зробити. Не з тою метою нас вислано сюди. Але, дійсно, треба се обміркувати, може що надумаємо... Головне ж, помешкання тут нема!..

Я йду вже до роботи в свою кімнату, бо знаю, що командіра не перечекаєш! Йому нічого робити і він сидітиме довго. Ганна Петрівна готуватиме при ньому свої ліки, Катря та Іра шитимуть дитячу одежу.

Вечірня несподіванка.

Сьогодня пощастило нам на візити.

У вечорі, коли власне вже хотіло ся спати, хтось стукає в двері.

— Хто там? — гукаємо здивовані.

Комендант та його адютант.

Не скажем: „не можна, вже пізно“... Ми ж тут в руці Божій та пана коменданта.

Закриваємо постіль, поправляємо свої убрання і відчиняємо двері.

Низенький, товстий, підстаркуватий комендант, а за ним його адютант, молодий, високий, з неприємними, гострими рисами обличча.

Не знаємо, як розуміти сю візиту. Чи в заплату за нашу вчорашню? Але ж я з Ганною Петрівною ходили до коменданта по ділу. Правда, обоє господарів, і комендант і адютант, приняли нас у садку, за чаєм, частували нас з прекрасного, „пріобрѣтеннаго въ Калишѣ“, як висловив ся комендант, самовара, з усякими солодощами. Але ми приходили по справам офіціяльно і не чекали у відповідь візити та ще такої пізньої.

І пізних гостей приняли ми холодно та сухо. Ні самовара, на який може вони числили, ми для них не гріли, ні розмовами їх не розважали. Дуже вже вином від них разило і се цілком паралізувало нашу гостинність.

— Ну что ж? Ваше дѣло подвигается? — питаеть ся комен-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дант. — Ви, я чув, маєте величезний успіх тут. Тільки не вірте ви тутешньому народові. О, я їх добре знаю...

— Мабуть вже не краще від нас! — шепоче Іра Катрі.

А Ганна Петрівна піддержує розмову, бачучи, що всї ми не озиваємо ся до гостей.

— Потрошку йде наша справа. Тільки біди тут стільки, що не справимо ся.

— І де ви тут біду бачите? Так гарно й весело тут жить! А ви, баришня, до мене й не явились, — присуваєть ся комендант до Іри, беручи в неї з рук вишиванку, над якою вона пильно взяла ся працювати, як прийшли несподївані гостї.

Іра мовчки відсуваєть ся.

— Се ми, знаєте, з адютантом, — веде своє комендант, — вечірнїй обхід робили тай згадали, що ми не всїх з вас бачили, не у всїх документи провірили. А се — непорядок! Ви ж не явили ся до нас, — вже просто до панночок звертаєть ся комендант, — от ми й самі прийшли.

— Ось документи наші! — бере з торбинки і подає комендантові Іра свій і Катрин документи.

— Ага!..

Комендант знов присуваєть ся до Іри. Вона встає.

Я дивлю ся на неї стурбовано. Чи не скаже вона що прикрє сьому трошки дивному панові комендантові.

Адютант, поки його начальник розглядає документи, починає балачку з Катрею; але на всї його чемности вона відповідає коротко й холодно.

— Чорт возьми! Пікантненьке личко! — бурчить комендант, розглядаючи фотоґрафію Іри на документї. І колеть ся, видно, як їжак... Люблю таких! Ще видно дика, неприучена...

Він встає, похитуючись підходить до Іри, і вертаючи їй документи, ловить її за руку.

Я схоплююсь з місця, кидаюсь до нього, але Ганна Петрівна вже озиваєть ся з свого місця:

— Пане коменданте! Не забувайте, де ви! І мабуть вам уже до дому пора... Час уже спати! — голосно й суворо спиняє вона його.

Адютант підхоплює коменданта під руку.

— Ходїм, ходїм, Павле Івановичу, тут не теє!.. се ми не туди потрапили... Їй-бо, ходїм до дому!

— Пробачте, прошу! — звертаєть ся адютант до нас. — Пан начальник не виспав ся сьогодня... Старий дивак!.. Я розумію, благородні дами...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Чорт зна що! — бурмоче комендант уже в сінях. — Якийсь монастир тут, чи що?.. Стара відьма та й та друга малпа якась! А молоденькі сестрички того... Нічого! Наівні ципочки...

Соняшний ранок.

Гур-гур... гур-гур...

Рівномірні вистріли, які, здаєть ся, все наближують ся, збудили мене. І вже не сплю, не можу заснути.

Крізь відчинене вікно льлють ся хвилї свіжого повітря, запашний аромат бузку.

Як багато його, як роскішно цвіте він, як чарівно пахне! І як радісно синїє небо, як мабуть гарно там, за вікном!

Одягаю ся, сїдаю на вікно, і ось я вже в садку. Щось не чути гармат. На якийсь час вони притихли. Натомісць чути веселе щебетання, цьвірінькання, шепіт освіженого росою листячка.

Стою в задумі. Як у храмі я.

І дїйсно, я в храмі, під сим блакитним небосхилом, ясним та чистим, на оксамитовій траві, серед збудженого сонцем птаства, серед урочисто-радісного шамотїння дерев.

До житя! До житя!.. До сонця!

Се храм навколо мене, доки люди сплять, доки спить людська біда, доки не заливає його слїзми та кровю.

Повертаю ся до бузку, що вабить до себе чарівними пахощами, і починаю зривати великі запашні китицї; зірвавши, кидаю їх крізь вікно в кімнату.

— Доброго ранку! — чую раптом знайомий голос.

Командір! Він, очевидно, давно встав, бо й книга в него у руцї; мабуть гуляв у свому садку, звідкіля й мене побачив.

— Я вам допоможу!.. — він уже вилїз на тин і пригинає самі важкі гиляки.

Я зриваю їх і цїлий фонтан бризкає менї в лице.

Складаю пахучий скарб на вікно. А командір ще подає менї великий букет бузку.

— Держіть! І я нарвав!

— Дякую!..

Я вже забуваю, що він командір та ще й козачий, що він „козак“. В карих очах його дитяча наівність, добрість та лагідність. Почуває, що він з своїм „козачим світом“ безконечно чужий нам. Але, як людина, відірвана від усього рідного, закинута

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

на чужину, він шукає у нас тепла й привіту. Він веде розмови з нашими курсистками, Ірою та Катрею, на серіозні теми. А зо мною згадує за дім, за родину, за дітей, та ще за школу, яку завів у себе в станиці.

— Ага, знаєте? — я знайшов вам помешкання для яслів.

— Так?

— А як же!.. Виселю козаків зі школи. Се мої козаки і я маю право. Вони в поході, можуть спати біля коней. А тут дійсно треба рятувати дітей.

— Навіть, коли се діти ворогів? — дивлю ся на нього пильно. — Се ж австрійці...

— І на що се ви так?! Оксано Михайлівно! Насамперед, сї діти, особливо ті, що мають народити ся, — се діти наших же салдатів. А по друге, хоч би се й австрійські діти були? Всї люди! Не вже ви думаєте, що ми, вояки, і в мирному населенню бачимо ворога? Для нас ворог — австрійське військо і то — поки війна. А тут, знаєте, серце обливаєть ся кровю, коли бачиш, що робить ся в тилу з населенням. Ми ж таки більше стоїмо по селах, щоб вирушить на перший розказ.

— А яка се у вас книга? — переміняю я розмову, щоб спинити се „каятя“ козачого командира, сї оправдання чулого серця.

Беру з його рук книгу: французький роман Гіґо. І здивовано дивлю ся на нього.

— Читаю, щоб не забути мови та й час убити.

Тук-тук... тук-тук... — чуємо гуркіт поїзда і дивимо ся на залїзницю. Що се? Чи сїно везуть? Чи полонених?

Тут поїзди прибувають не реґулярно, а в міру потреби, тільки тягаровий. Ось він наближуєть ся і лягає червоною змією між левадою та кручами. Зупиняєть ся.

Десятки, кілька десятків, уже сотня й більше постатей у темному, а не в „защитному“, висипало з ваґонів. Укривають собою зелені схилки і так лишають ся на місцї.

Ось вже вони, сї постатї, заняли собою всї схилки вздовж поїзда. Їх безлїч, цїла хмара.

— Що се? — запитую здивовано.

— Не розумію! — дивуєть ся командір. — Ще не було тут такого! Чого така хмара людей? Ну та комендант буде знати та й нам скаже.

— Ой, уже ваш комендант...

— А що? Він нїчого чоловічина! Ось тільки випить любить і тодї вже...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ото ж то!.. — сим коротким висловом я обмежуюсь; не хочеть ся розповідати вчорашнього, не хочеть ся за нього згадувати...

— Пані Оксано! пані Оксано! — чую голоси Катрі та Іри на подвірю. — І де се ви? Ми думали, що ви спите ще, а ви...

— А ви тут ранїшні рандеву відбуваете, — добродушно сміеть ся Ганна Петрівна, йдучи з дівчатами нам назустріч.

— Добридень! — всї радісно витають командіра. — Ходїм чай пити!

— Спасибі! Там же ще десь і мій чай мене чекае. Мій деньщик певне щось зготував. Ось скажу, щоб до вас усе приніс, тай будемо по сусїдськи, — повертае командір до свого саду.

— І мятного медівника не забудьте! — гукае наздогін Іра.

Се якось ми були в гостях у командіра; потрібна нам була карта, за нею ми до нього й пішли. А він почастував нас мятними медівниками, яких велика торба висїла в нього на стїнї.

— Ну, впоряжайте ясла! — звертаюсь я до своїх „сестер". — Помешкання е.

— Є? Де? Ох, голубочко, Оксано Михайлівно, яка радість! І ви ж згодні, згодні? — Іра намагаеть ся поцїлувати мене.

— Отсе добре! — озиваеть ся Ганна Петрівна.

— Де ж те помешкання? — питаеть ся Катря.

— А командір виселить зі школи козаків.

— Слава командірові! — в захопленнї гукае Іра.

— А він саме зявляеть ся зі своею торбою і зі склянкою...

— Тільки не думайте, — каже до нього Іра, — що за медівники слава вам,... нї, за щось инше!

— Але чому ви, — звертаеть ся до мене Ганна Петрівна, — кажете нам: „впоряжайте" ясла? А хіба ви не з нами?

— А я, — кажу, — поїду далї шукати, де треба нашої роботи. Та ще побуду пару день, поки наладимо все. Ось треба Катрі й Ірі чим швидше їхати в склад, в Т. до А—ка. Треба вапна на побілку, скла шиби вставити, сала, крупів...

— Отряд амазонок починае свою діяльність — вдоволено сміеть ся Катря.

Під хатою Одарка поставила стіл біля бузку і приготовляла самовар. Тут же й деньщик командіра зі своїм „сусїдським" снїданком.

Сїдаемо всї.

А біля брами збирають ся пацієнтки.

— Мамо, швидче! — підганяе Катря фершалку, Ганну Петрівну.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Нові пригоди.

— Пятьдесять ложок, порціонок, чашок... — написала, Катре? Ганна Петрівна рахує посуду; Катря записує.

— Єсть... на папері, — каже Катря, — але, чи цілі ми довезли всї чашки? — сумнївають ся.

— А простирал нема? — раптом звертаєть ся до мене Ганна Петрівна. — Як же се буде? Чи ми забули виписать?

— Не треба простирал!.. Тут же ясла будуть... На день приводитимуть чи приноситимуть дїтей.

— Правда, я й забула. А для захоронки у нас є й простирала й всяке инше добро на складї в П. Се добре, що не везли ми сього всього до Тернополя, бо може захоронка як раз далї буде від нього, а ближше до П.

— Мабуть, так воно й буде... Ось по картї я дивили ся, то виходить, що найспокійнїйше власне в С—му повітї і думаю, що захоронку впорядити найзручнїйше десь у селї і, розумієть ся, там, де є помешкання. Ось, поїду вже на днях...

— Цікаво, чим ви поїдете? — всміхаєть ся Катря. — Чи не А—вськими рисаками? Так він і забув зовсїм, що обіцяв нам, та й нема в нього вільних.

— Ну, пиши, Катре, далї! Тут по накладній ще одержано: пять пудів гороху, 2 пуди сала, пуд масла, пуд крупів.

— Господи, як багато! І коли ж се поїдять дїти? Так багато... Завтра ж уже почнуть приводить дїтей, — звертаєть ся до мене Іра. — Тільки знов кажуть: як учити будуть, то цїла сотня прийде, а як не вчити, то не хочуть...

— Біда, ой біда!.. Вони голодні! — скрикує Іра, входячи до хати. — Вони два днї не їли, поки їх везли! Обіцяли тут нагодувать, але й тут нема нїкого.

— Що таке, Іро? Хто вони і кого нема? Заспокойтесь та скажіть до-ладу.

— Еге, заспокойтесь!.. Нї! я хочу, щоб ще й ви занепокоїлись. Он бачили ту хмару людей, що облїпила кручі? Так то окопні робочі... їх з Поділля привезли сюди на роботу, ну, — примусом, розумієть ся. Везли, не годуючи два днї, бо нїчим було; а тут мав бути харчовий отряд і приготувати все для них, але того отряда досї не чути, а окопні вже тут і давай їм їсти. Панї, Оксано, що його робити?

„Бідна панї Оксана — найвищий опікун“, — думаю собі.

— Що робити? — кажу. — Нагодувати!..

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Отже у нас є сало і горох і масло. Оддамо, а для дітей ще добудемо.

Мила Іра!.. Оддамо так, ніби се наше: її та моє.

— Тут повинна ж бути, — кажу — якась орґанізація, яка мусить нагодувати їх, та й військова влада нарешті... А ще ж наш харчовий пункт! Треба до Галї, вона в нас моторна й хозяйновита, — згадала я жваву й розумну завідуючу харчовим пунктом, нову нашу приятельку.

— А так!.. Удамо ся до Галї. Галя з під землї знайде харч.

Іра вже готова бігти.

— Підождіть, підемо разом! — починаємо всї збирати ся.

— Он і сама Галя біжить, — показує в вікно Катря.

— Люди добрі, чи ви чули? — моторна, швидка, присадкувата дївчина, чорнява, як жук, входить до хати. — Таке нещастя! Тисяча окопних робочих... третїй день голодує... Вони тут мало самого коменданта не зїли. Мій санїтар був там і розповідає. Комендант з переляку не знає, що сказати. І раптом вигукує: все на мою голову: тут и „питатели“ и „воспитатели“, а тепер еще эти „копатели“. Ну такъ пусть же „питатели“ и напитаютъ копателей... а то все на мою голову!.. І ось я одержую записку. Нї прийти до мене, нї мене покликати до себе, він не наважив ся після того, як я його добре вирядила, коли він зявив ся був до нас з нічною візитою.

— Ну, а що ж далї? Кажіть бо Галю! — трясе її Іра.

— Далї?.. Далї я видала всю провізію з кладової і мої дві кухарки варять. Ходїм, допоможете хлїб дїлить! А харчовий отряд, що мав тут бути для годівлї робітників, він таки колись буде і поверне нам усї продукти, що дамо тепер.

На зеленій левадї — харчівня під блакитним небом.

Як зявили ся ми: я, Одарка та кухарки й санїтарі, що принесли гарячу страву, сало й хлїб, — чорна хмара окружила нас і миттю все розібрала.

Посїдали на траві люди і поволї їдять. Чорні облича прояснили ся. Мозолисті руки тягнуть ся до хлїба. І все чуєть ся:

— Спасибі, сестрицї!

Молодого прапорщика, що був за начальника окопним робітникам, прохаємо до нас, щоб теж відпочив трохи і підгодував ся. А головно, щоб прийшов до памяти. Бо й його мало що не ро-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зірвали були голодні, роздратовані люди, і він був до того всього зовсім безпорадний.

Тепер сидимо біля нашої хати, під бузком, усі; звичайно й пан командір з нами. Дивимо ся на леваду, на потік, на кручі, обліплені хмарою людей. І мова йде все про них.

— Ну, подумайте, — скаржить ся прапорщик: — Харчовий отряд „земокопа“ мав бути тут уже на місці; мав працювати вже, щоб обслуговувати сей полк робітників...

— Бою ся, щоб той харчовий отряд не лишив ся так само під небом, як і ваші робітники, бо помешкань нема, — пильно вдивляєть ся Іра в лице юнака й уважно прислухаєть ся до його мови, ніби щось вразило її.

Такий, як і вона, сей „начальник“ ешалону: молоде-молоде, дитячі, ясні очі, відважні й поривчаті рухи. І, видно, спочиває у нас душею, немов серед своєї сімї. Розповідає нам про свої пригоди:

— Подумайте: ото насадовили людей у ваґони, набили, як тих оселедців у бочку, а їсти не дали: отсе кажуть, у вечорі виїдете, а ранком будете на місці й там вас чекатимуть харчі. А в ночі їсти не треба. Хто ж їсть у ночі?! А їхали ми два днї й дві ночі. Добре, що люди позабирали з дому по кавалку хліба й сала, і се вистарчило їм хоч на півдня. А потім... от горе було менї з ними!

— А тепер що? Де ви будете? — зацікавив ся командір.

— Тепер? Тепер я мушу передати робітників місцевій адмінїстрації, але як уже приїде харчовий отряд. Потім мушу вертатись з командіровки до своєї части. А поки я тут, та де буду, не знаю. Отсе піду до коменданта, нехай дасть пристановище.

— Не ходіть! Пізно та й дома його не застанете. Ночуйте у мене! Я тут близенько, — радить командір. — Та й невже вам хочеть ся отсе зараз йти? А менї, наприклад, нїколи не хочеть ся йти звідсїля. Та й господинї ще не виганяють нас.

— Звичайно, посидьте ще у нас! — сміючись, припрохуємо ми.

— Тут так гарно, так затишно! — не нахвалить ся командір.

Дійсно, гарно у нас зараз: під запашним бузком стіл, застелений скатеркою і ріжні хутірські наїдки з невичерпаного запасу Ганни Петрівни. Серед них пишаєть ся шумливо белькочучи, фронтовий А—ковський самовар. Ще й поруч нього для чогось Одарка поставила букет бузку, — ніби мало його над нашими головами, — встромлений у макітру, закриту рушником.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Гарно тут! Тихо пливе блискучий, срібний потік серед зелених берегів. Задумано-мрійно виглядає ліс над кручею за левадами. На заході рожевіє. Затишно й радісно!.. Тепло обхоплює душу — на хвильку... На хвильку, бо дитячий плач у кухні господарів нашої хати вертає мене до дійсности, нагадує, що тут, навколо нас, придушені ридання, мовчазні страждання, і се все через нас, — „завойовників". І я задумую ся. І мов крізь туман чую уривки розмови.

— Та мені дуже гарно, що, спасибі, пригріли мене; не дали мені загинути, а міг би й загинути, як би не нагодували робітників.

— Се вже Галї дякуйте!

— Усім, усім, — озиваєть ся Галя. — Сама б не справила ся.

— Ой, як би рояль тут... — мрійно каже Іра. — Заграти б, заспівати... Бузок є, небо є, а рояля нема.

— Можна заспівати і без рояля, — озиваєть ся прапорщик і починає:

„Засвистали козаченьки
в похід з полуночи"...

— Ви знаєте українські пісні? — підскочила Іра.

— Ще б пак!.. Я-ж — полтавець!..

— Полтавець? То ми земляки!

Іра, Катря й Ганна Петрівна зраділи, немов рідного зустріли.

— І чом я не полтавець? — У розпуці звертаєть ся до мене командір.

Гур...-гур... гур...-гур... — чути вже гуркіт, яким тут розпочинаєть ся й кінчаєть ся день.

— От вам і музика й співи! — занепокоєно озиваєть ся Ганна Петрівна. — І знаєте, се вже чутнійше, ніж вчера. Значить, ближше стріляють, позиції близше...

Через півгодини сидимо вже в хаті. Приїхали від А—ка два верховня, зовсім молодесенькі хлопчаки, з ріжними дорученнями й листами мені.

Переглядаю кореспонденцію — є де що й моїм товаришкам, які жадібно накидають ся на листи і на кілька хвилин забувають і за полтавця й за командіра. Ті обоє тим часом мають нагоду близше познайомити ся.

— А ще передавав Василь Іванович (А—ко), що він дуже просить вибачення, але не може дати коней. Зараз так багато робо-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ти, що й йому для розїздів не вистарчає. І радить найняти вам тут в селї, а візок узяти на харчовому пунктї.

— Та ми вже до сього додумались, ось у Тернопіль так їздили. Мабуть доведеть ся й далї...

— А там купите собі коней, треба ж вам... — солїдно радить один з молодиків, що назвав себе, як рекомендував ся, бухгальтером, а свого товариша конторщиком.

Потім я довідала ся, що і бухгальтер сей і конторщик були учнї семінарії, які на вакаціях кинули ся працювати на фронтї, де все їх тїшило: і верхова їзда і стакани від бомб, які вони старанно збирали, і навіть самі бомби, одну з яких вони з захопленням прилучили б до своєї колекції.

— Ага, а то ще Василь Іванович просив перемінить одну накладну; помилково він не ту дав тодї в складї, як брали посуд. І ось я привіз справжню вашу, а ту звернїть нам!

— Зараз, — кажу. Се у Іри... Іро! Дайте накладну!

Але Іри немає в хатї.

Де ж се Іра?

— Немає, немає, ваших полтавцїв, — одказує командір, занятий перегляданням якоїсь книги. — Зникли!..

— Нїчого! — каже Катря. — Я вам знайду, що треба. Оттут у столї всї папери.

— Ось він, якого нам треба, ось! — впізнає бухгальтер. І вже хлопчаки поспішають їхати, бо темно.

— І просив Василь Іванович, що б заїхали коли, він сам збірав ся, але все нїколи.

— Ой і нам нїколи, — одповідає за всїх Ганна Петрівна. — Хіба в склад чого треба буде, то може застанемо там і його.

— Добраніч! — прощають ся хлопцї.

Виходимо разом на подвіря.

— Чи се хто одвязав наших коней? Чи напувати повів? — здивовано розводить руками конторщик.

— Еге! а чи не вкрав хто часом? — стурбовано скрикує бухгальтер.

Коней нема.

— Оттут же привязали... І міцно привязали...

— Одарко, Одарко! Ви ж на дворі були! — біжить Катря до Одарки, — не бачили куди дїли ся конї?

— Е, поскакали конї, — сміеть ся Одарка.

— Як? Де? Хто взяв?

— А Іра та панич отой окопний...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Та вони казали — на хвилиночку.

— А, то той „прапор“?! Ну, ми йому задамо! — киплять семінари.

— Та ви вже не „задавайте“ йому нічого! — вмовляє їх Катря, — він такий був нещасний тут!..

— Ні, але Іра! — сплескує руками Ганна Петрівна, — як вона могла?!

— Та вони ж, Іра, уміють їздить! — обороняє Одарка, — дома ж вони їздили скільки!

— Так! Се дома! — не вгамуєть ся Ганна Петрівна. — Ах, яка вона легковажна!.. Ото клопіт!..

— Та нічого, Ганно Петрівно! — заспокоюю і я її. — Нічого не станеть ся! Та ось уже й вертають ся, — кажу, — бо чути кінський топіт.

В темноті вирисовуєть ся вже зовсім близько блїде лице Іри. Дві чорні коси зміями підскакують на спині. За нею трохи збентежений, весь червоний „прапор“.

— Вибачайте, панство, ми вас затримали трохи, — весело гукає Іра. — Але на що ви так швидко кінчили свої справи? Ми думали, приїдемо, тихенько привяжемо коней та й край! А тут гуртом нас зустріли.

Легко й зручно стрибує Іра з коня.

— Вибачайте, товариші! — соромливо звертаєть ся прапорщик до семінарів. — Я б сам не насмілив ся, але ж сестра Іра сказала, що можна.

— Ще б пак, сам насмілив ся! Такий тихенький... Ій-Богу! — дивую ся, що вас робітники цїлим довезли, бо се вони вас довезли, а не ви їх...

— Ну, полтавці добре познайомили ся! — шепоче менї командір.

— Нічого, нічого! — муркочуть і до Іри і до „прапора“ семінари, опісля вони прощають ся й пускають ся в дорогу.

Командір з прапорщиком теж прощають ся. Та вже й пізно. Ми самі вертаємо ся до хати.

— Ну, Іро, не сподївала ся я від вас такої легковажности: їздити на конї з офіцером, — каже обурена Ганна Петрівна до Іри.

— Та я ж дома скільки їздила! — боронить ся Іра.

— То дома! Дома можна! А тут ви — на фронтї, ви сестра... А знаєте, як треба берегти репутацію сестри? — хвилюєть ся Ганна Петрівна.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Бідна Іра: про репутацію сестри вона не подумала. В неї на очах сльози і вона дивить ся на мене.

Мені шкода її.

— Лягаймо спати вже! — кажу я.

Але Ганна Петрівна не втихомирюєть ся.

— І так уже комендант багато дозволяє собі, а як будемо верхи їздити, в ночі, з офіцерами...

Іра починає тихенько плакати.

Далї, в дорогу!

А рахункові книги не забули, панї Оксано? — через два днї після сих усїх пригод метушить ся Іра коло повозки, запряженої парою коней.

— Пальто ж своє беріть! Хто його знає, яка буде далї погода?! — клопочеть ся Ганна Петрівна і зітхає.

— А ви хіба не вернете ся вже до нас? — питаєть ся Катря.

— Нї, тут вас троє... Справа почала ся добре: бачте і дітей нам дають і гарно ви з ними вправляєтесь. Може тут і в двох можна буде працювати і, як менї треба буде підмогу, я викличу Іру. А се що таке, Одарко? — питаю, бачучи, що крім моїх річей вона засовує в повозку ще якийсь клуночок.

— А се трохи харчів вам... в дорозї ж будете. Невідомо, — де, як... чи трапить ся що попоїсти.

А таки невідомо — де, як... невідомо, куди їду... Десь по сїй нещасній, зруйнованій країнї, в напрямку до волинського кордону... Туди, де дїти гинуть від голоду, від хвороб.

— Панї, а може бисте вже їхали? — озиваєть ся мій візник, господар Стефан Вижнюк, якого я, не дочекавшись коней, обіцяних А—ком, умовила везти мене.

— Зараз, зараз! — відповідаю.

А очі мої прикуті до зеленої левади, до сріблястого потоку, до сих білих, тихих хатин, що навкола. Так нїби частина моєї душі тут лишаєть ся. І щось тягне мене туди, в долину.

— Зараз! — ще раз поспішно кажу візникові і йду в город. Стежечкою спускаю ся до потоку; довгим, прощальним поглядом обводжу леваду, кручі, гаї.

Поволї йду назад. Хатки якось безпомічно розкинуті навкруги, тихі, засмучені, як і мешканцї їх. Наче чекають чогось

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ще, згадуючи, що вже бачили. Прощаю ся з моїми товаришками і вже їду.

— Но-о-о... вісьта, вісьта!..

Ми вже на мості. Минаємо зруйновану школу, обдертий, без вікон, без дверей уряд громадський, ще кілька, видно, найкращих сільських будівель, від яких тільки лишили ся стіни, — і вже ми в полї, за селом.

(Далї буде).

ПАВЛО ПАВИЧ.

Казка.

З похмурого неба снїжинка упала
На землю ще гірше од неба похмуру
І враз чарівною царівною стала,
На мить звеселивши півмертву натуру.
Тодї на землї панував самовладно
Мороз — її батько в коронї блискучій,
І все там корилось йому, безпорадно,
Сховавши у серцї свій смуток пекучий.
А він, самовладник, в сріблястій киреї
Велично сидів на крижаному тронї
І марив про долю дитини своєї,
— Про пишне весїлля коханої донї...
Вже й був наречений! — то місяця промінь,
Мороза-царя побратим повсякчасний.
Він впав на снїжинку і відблиску пломінь
У серцї її загорів ся прекрасний.
Вітрець уже пісню почав був весїльну
І инші снїжинки в танку закружляли...
Та, борючи темряву ночи всесильну,
Новиї на сходї проміння засяли:
То день наближав ся весняний, погожий,
А з ним лицар-сонце, страшний гайдамака,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Цареві морозу немилий, ворожий,
Хоч був він і сам не поганий вояка.
Нарешті суперники вічні зустрілись
(Мороз лютував, лицар-сонце усміхав ся),
І зброю вхопивши шалено счепились,
І був би мороз-цар вже з смертю спізнав ся,
Та бій зупинив ся... Царівну вродливу,
Сніжинку ясну, лицар-сонце помітив,
І став їй нашіптувать казку пестливу,
Що склав був на честь він перелистків-квітів.
І відблиском сонця сніжинка заграла,
Всї барви в собі самоцвітів відбивши,
— То гасло кохання вона подавала,
Колишнії мрії свої залишивши,
І враз в поцілунку палкому злила ся
З улюбленим-сонцем... Та стало ся лихо! —
Від палу кохання водою взяла ся
Сніжинка-царівна і згинула тихо.
І сонце з одчаю сховалось за хмари
І батько-мороз у блискучій короні,
Зібравши вітрів став вигадувать кари,
Щоб люто помститись за смерть своєї доні..

. . . . . .

А там десь далеко ревіли гармати,
І зброя дзвеніла, і кров проливалась,
І прибрана нива у білії шати
Скалїченим людом та трупом вкривалась,
І местником грізним за людську незгоду
Мороз туди лютий приходив з вітрами
І нищив життя і надії і вроду
Героїв незнаних всесвітньої драми.

Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ПАВЛО ТЕМЧЕНКО.

Злодій.

Петрика оддали до слюсаря.

Учора приходив сам майстер до батька й умовив ся з батьком, щоб Петрик учив ся в нього три роки: перший рік за саму зодягу та за харч; другий рік, крім зодяги, буде давано що-місяця по пять карбованців; а на третій, коли Петрик буде гарний хлопець, слухняний і тямущий, одержуватиме аж по пятьнацять карбованців на місяць. Сьогодні середа, а в понеділок Петрик повинен уже взяти ся до науки.

Батько додавав ще деякі дрібниці до умовин, а майстер майже на все згоджував ся; казав, що буде що неділї й що свята відпускати Петрика до дому погуляти, тай так инколи вечером, коли не буде діла, то можна буде до дому навідатись, це-ж не далеко, стриб-стриб — тай дома.

Петрик уважно слухав усе, що казав майстер, молодий, ще не жонатий, веселий і жартівливий німець, та згадував при тім суворого тесляра, до якого був віддав його батько і який повернув його батькові, як ні на-що не потрібного.

Хлопець несамохіть зітхнув голосно.

Німець весело засміяв ся, підійшов, узяв його за плечі й струснув:

— Не зітхай, козаче! Будемо вкупі жить. У мене тобі гарно буде, а підучиш ся, підростеш, зробиш ся майстром, то такий парняга будеш, що ну-ну!

— Ви тільки, будь ласка, нічому лихому не вчіть! — вмішав ся батько.

— О, ні! У нас цього не зазна! — сказав німець і зараз же запитав Петрика: Ти до школи ходив?

— Ходив! — бадьоро вимовив хлопець.

— От і молодчина-хлопчина!.. Ну, бувайте здорові!.. Так гляди-ж, Петрусю, в понеділок приходь!

Він попрощав ся з батьком, з матірю, взяв Петрикову руку, потіпав її й вийшов. Батько пішов його випровадити.

Петрик зостав ся вдвох з матірю, яка весь час сиділа мовчки й шила. Братік був у школї.

Петрик стояв посеред хати, де його лишив слюсар, і не рухав ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Думав що?

Ні!..

Або може він дуже багато думав та так багато, що не міг нічого зрозуміти й через те мов ніяких думок не було в него.

Увійшов батько:

— Ну, от у тебе й новий хазяїн! — промовив він і взяв ся до роботи.

— А мені здаєть ся, що з цього нічого не буде, — сказала мати.

— Чому?

— Та тому, що цей майстер ще сам молодий, не жонатий, — то який вже там з нього хазяїн?

— А нам що до того? Нехай він собі буде й не жонатий, аби вчив добре та шлях хлопцеві показав, а останнє до нас не стосуеть ся. Ти думаєш, що в жонатого краще буде? Он у Демяна, коваля, є подмайстри, то спитай їх, чи добре їм у нього! Там дітей мабуть з десятеро, а підмайстри за няньок служать. Живе-живе років яких пять, уже й парубок, а робити не вміє, бо за всї пять років разів із пять у кузнї побуває, а то все то дітей глядить, то воду носить. Скінчив науку й не знає нічого, а Демян тоді й зоставляє його знову в себе за безцінь, бо дорожше йому нїхто не дасть. А тут може хоч і будуть трохи ганяти, та все таки не так, як там, де сїмя велика. Та й чоловік, бач, який приємний, мов свій, не то що понура якась, що й слова до тебе не промовить.

— Та дай-то Боже! — промовила мати й зітхнула.

Петрик здивовано подививсь на матїр і подумав:

— Чого це? — Йому зробило ся якось неначе страшно, але він зараз же згадав свого нового хазяїна й йому здало ся, що все буде добре.

Прийшов братік зі школи. Петрик зараз же все йому розказав. Розказував довго, з усїма подробицями й додатками від себе; розчервонїв ся й грав очима, які бігали й нї на одну мить не зупиняли ся. Братік слухав його не дуже уважно, а так собі, — аби слухати і Петрикові здавало ся, що братік ще малий і не розумів того, що вже може розуміти він, Петрик...

Повечеряли й полягали спати. Всї живо поснули; батько й мати — через те, що напрацювали ся, братік — через те, що добре набігав ся після школи, а Петрикові не спало ся. Він лежав поруч з братіком горілиць; очі йому були зовсїм розплющені й дивились просто в темряву, яка панувала в хатї. Тепер,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

коли йому ніхто не заваджав думати, він почав думати про все. Думки роєм оточили його голову й не давали спать...

Ось він служить у слюсаря місяць, два, три, рік; вже дещо тямить, уже хазяїн дає йому таку роботу, що навіть люди дивують ся: — дивись, який мізковитий! А він працює, а він працює... Ось ще рік минає, — вже він одержує пятьнацять карбованців на місяць; ось він надїває на себе такого піджака й чоботи, як у його хазяїна; робить ся огрядним, на губі вуса одстовбурчились і закручують ся; на камізолї в нього ланцюжок з годинником, бо він уже машиніст-слюсар. Тепер він уже нікого не боїть ся... Ось у їх село приїздить той тесляр, що одіслав його до дому й сказав, що він ні нащо не здатний; зустрічаєть ся з ним, не взнає його, Петрика, й чемно звертає з дороги. Петрик зупиняє його й здоровкаєть ся:

— Здоровенькі були, Іване Сидоровичу! Не впізнали? А я вас зразу пізнав, бо хочби й сто літ пройшло, то я вас не забув би; ви менї добре в тямки дали ся... Що? Хто я?.. Ага! Тепер ви менї *ви* кажете, ха-ха-ха! А знаєте, як ви мене за чуба сонного вхопили й на ноги поставили? Не пригадуєте? Деж-пак! Тодї ще сонливий був, ледачий, недотепний; тодї ви мене убоїщем прозвали... Що? Згадали? Ха-ха-ха!.. Вам немає часу? Дуже шкода! Ха-ха-ха!.. Прощайте, прощайте, дай Бог не бачитись!.. Ха-ха-ха! Хто тепер мурло?.. Куди ж ви? Ще трошки!..

Тесляр утїкає, як опечений. Петрик регоче йому навздогінцї й більш його ніколи не зустрічає, бо тесляр зараз же втїк з села й вибрав ся десь далеко, щоб не горіти перед Петриком від сорому.

Петрик ворочаєть ся на постелї, йому навіть душно робить ся. Перекинув ся на-бік, але знову лїг горілиць. Мрії снували ся далї.

Ось він уже має власну майстерню. Коло воріт, на двох сохах стоїть вивіска: „Механїчна майстерня Петра Осиповича Горбатенка“; по боках намальовані машини, замки з ключами, зброя й всяка дрібниця. Коло майстернї цїлий ярмарок. У нього вже не один і не два підмайстри, всї старанно працюють, але роботи така сила, що ніяк не впорають ся; тепер у нього вчить ся й братік. Батько й мати вже не шиють і не прядуть, а поважно ходять поміж машинами, розглядають їх, дивують ся й розважають ся. А ось і *вона* вийшла й усміхаєть ся до нього й манить до себе й Петрикові робить ся так приємно-приємно...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Йому робить ся зовсім гаряче на ліжку. Він знову ворушить ся. Він не може ясно уявити собі, що то за *вона*, яка й для чого, але чує, що од цього йому дуже гарно й тепло на душі і що це так треба...

Ку-ку-рі-ку-у-у!.. — Десь півень заспівав якось з протягом, десь йому відгукнув ся другий, ось іще... Мрії вже снують ся якось мляво, очі стуляють ся.

Петрика обгорнув сон.

Останні дні йшли майже одноманітно. Петрик що-вечора мріяв про одно, але вже не так гаряче, як першого вечора. Час трохи прохолодив його голову. Тільки вже в неділю, в останню ніч, перед майбутнім невідомим, він знову розхвилював ся й не спав майже всю ніч.

Батько розбуркав його рано.

Була весна. На дворі було вже зовсім тепло, але Петрик, чи від того, що погано спав, чи од чого иншого, здрігав ся й щулив ся. Він не помічав чудового ранку, який зразу обхопив його, коли він вийшов на двір. Ранійше він дуже цікавив ся й тим, що ось-ось з-за гори з рожевих хмарок вигляне сонце й все мов затанцює й заворушить ся кругом нього. Тепер йому було не до того. Його серце трівожно било ся й на душі було якось... Якось так, мов йому зараз трапить ся якась пригода, неначе його кудись укинуть і зачинять за ним увесь світ.

Йшов помалу. Пройшов базарну площу. А ось і вивіска: „Слєсар Іван-Ґустав Ціґлєр“. Були намальовані машини й ще де-що, але Петрик не звертав ні на що уваги й помалу посував ся далі.

Увійшов у двір. Ось майстерня. Ще замкнута, — хазяїн спить. Сів на сідалі, що було коло косарки, й його зразу обхопили важкі думки. Що-то буде?

Чогось дуже хотілось плакати...

Грюкнули двері й відчинили ся. Петрик схопив ся з сідала, — на порозі зявив ся хазяїн.

— О, ти вже тут? Молодчина-хлопчина! Іди ж сюди, йди в хату! Ґут морґен! — додав він жартівливо по німецьки й весело подивив ся на Петрика.

Петрик почув, що з нього мов якась вага скотила ся й йому стало легко й тепло. Він сміливо пішов за хазяїном у хату.

В хаті було не прибрано, бо там ще тільки вставали. На залізному ліжку лежав ще один чоловік, теж молодий і дуже схожий на хазяїна, а з-за завіси виглянула стара німкеня й дивила

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ся на Петрика. Хазяїн, так, як тоді. коли приходив наймати Петрика, вхопив його за плечі й почав крутити ся по хаті, приспівуючи :

Ох, майн лїбер Авґустен,
Авґустен, Авґустен...

Стара благодушно похитала головою й обізвала ся:

— Йоган!

Хазяїн гучно засміяв ся й, дивлячись на Петрика, заговорив

— Оце моя мама, а це лежить мій брат Авґуст Хведорович, а мене звуть Іван Хведорович, та ще у нас є котик Василь Хведорович та мопсик Буцефал Хведорович...

— Йоган! — почуло ся щось сердите з-за завіси й щось докірливе німецькою мовою.

Йоган Хведорович ухопив Петрика за рукав і поволїк з хати:

— Ходім! Ато тут ще нам попаде! — й сміючись і жартуючи, він одімкнув майстерню й завів до неї Петрика.

Хлопець оглянув ся навкруги.

Ось піч та, що на ній залїзо розпалюють, ось ковадло, ось верстак, довгий, на всю стїну; ось токарний станок. Стїни рясно були завішані ріжними інструментами та приладями. Іван Хведорович почав розводити огонь; Петрик уважно придивляв ся й все примічав. Трохи згодом вийшов і Ґустав Хведорович і брати потроху-потроху, якось непомітно, почали працювати й здавало ся, що вони не тільки-що вийшли з хати, а вже працюють давно, — так у них все до ладу виходило.

Петрик дув мішка, мішок надимав ся, мов гнївав ся, потім збірав ся до купи, мов стомлений чоловік, якому важко дихати. Іван Хведорович длубав ся в огнї й приспівував, а Авґуст Хведорович щось пиляв напильником і в ритм підсвистував.

Пішли снїдати.

Сидїли всї за одним столом. Петрик гарно наїв ся. Сюди-туди — вже й обід. По обідї Ґустав Хведорович простяг ся на ліжку, а Іван Хведорович заходив ся напихати цигарки.

Знову до працї. Ось уже й вечір. Замкнули майстерню, добре вимились. По вечері — вільний час. Іван Хведорович знову заходив ся коло цигарок, а Ґустав Хведорович, як і по обідї, лїг на ліжкові й вдивив ся в книжку.

— Може й тобі дати що почитать? — запитав Іван Хведорович.

Петрик нестямив ся з несподїванки.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Почитати? О!.. Та це ж його найголовнійша турбація! Про це він марив з самого того дня, як вийшов зі школи, але дома не було книжок, купувати ні за що було... Петрик аж схопив ся.

— Почитати? О, якби почитати!:

Іван Хведорович витяг з під ліжка чималу скриньку, одчинив і промовив:

— Вибірай, що тобі до вподоби!

Петрик кинув ся до книжок, мов скупий до грошей. З чого-ж почати? Що взяти? Ось „Путешествіе на луну“, „Паровой дом“, „Путешествіе капітана Гаттераса“. А ось „Полное собраніе сочіненій Майн-Ріда“, а ось Купер, Ґустав Емар; далі Віктор Гіґо. А це що? Якийсь Шопенгауер. А це?.. Е, це не по нашому!.. Ось Л. Н. Толстой, Турґенев, Ґончаров. А це... „Твори Івана Котляревського“, а ось... О! „Кобзар“!..

Петрик весь затремтів. Про цю книжку він уже десь чув од когось. Розгорнув — вірші! О! Чудово! Оцю й почитаю...

Хлопець оглянув ся. Він так зацікавив ся книжками, що й не помітив, як обіклав себе всього ними. Почав знову складати. Іван Хведорович гордовито усміхнув ся.

— Що, стачить для тебе? От поки одбудеш свій речинець, то всі перечитаєш!

Петрик був щасливий.

Полетіли дні за днями. Петрик уже сам і майстерню одмикав, сам огонь роздував, крутив колесо на токарні; носив дрова, вугілля; підмітав майстерню, а иноді і в хаті. Бігав туди, де посилали; робив те, що веліли, але мов не помічав цього нічого. Весела вдача хазяїнів, їх ласкаве й мягке поводіння гарно впливало на хлопця й надавало йому сили й снаги, бадьорило його й давало змогу працювати безупинно й безжурно, хоч иноді йому й дуже важко доводилось. Иноді була така сила роботи, що треба було бути волом, щоб усе переробити. Хазяїни робили, аж пара з них здіймала ся. Без відпочинку вони ганяли Петрика, але у вечер, коли всі трохи оддихувались, Іван Хведорович весело дьоргав Петрика й казав:

— Молодчина-хлопчина! З тебе буде чоловік!

І Петрик зразу забував за втому. З якоюсь приємністю і з якоюсь таємною надією він лягав спати і спав так міцно, що навіть ні разу не прокидав ся і з ранку знов був готовий за день хоч і гору перекинути.

У суботу він завжди прибірав майстерню, зливав діл водою, щоб менш пороху було, й захопивши з собою яку небудь книж-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ку, біг до дому, щоб вийти знову аж у понеділок. Дома за вечерею він все розказував про те, як йому добре живеть ся, які гарні люди його хазяїни, хоч і ганяють, та толок дають, з роботою не ховають ся, а ще й навмисне так роблять, щоб Петрик бачив що й до чого і, щоб скорійше завчав ся. Ось і одежу справили й чоботи й харчують добре; не бють, не лають і не дивлять ся на те, що він ще неук, попихач, а якось так поводять ся, що мов цього зовсїм і нема. І не боять ся того, що він може навчитись всього за один рік і кинути їх, а все показують; не так, як Демян своїм подмайстрам.

Мати слухала й радїла, а батько серіозно завважав:

— От і добре, сину, от і слава Богу! Старай ся, вчись! Така доля не кожному випадає. Бідні люди своїх дїтей у чужі села віддають, до міста одвозять, на фабрики, в шевцї, в кравцї, до пяниць, до розпустників, де нї світа не видно, нї волї немає, а ти в свойому селї, коло батька й коло матері, напитий-нагодований, одягнений; а що робити треба, то це, сину, закон такий, не робитимеш, то й не матимеш; хто раніш встав, той і дїла більш зробив; хто молодшим оженив ся, скоріш помочі діждав; хто посїяв, то хоч сяк-так уродило, а хто не сїяв, то й не сходило. Будеш слухати добрих людей, сам людиною зробиш ся, шматок хлїба добрий матимеш. Працюй, сину, поки сила є, вчи ся, поки час у тебе зайвий, бо виростеш, з життям стрінеш ся, а в життї багато є перешкод, з ними доведеть ся бороти ся; як вивчиш ся, то й побореш ся, а неуком важко жить. Так-то, сину! Не дивись на те, що може коли й гірко доведеть ся, за те потім легко зробить ся.

Петрик слухав батька й думав:

— О, він працюватиме, вивчить ся! В таких хазяїнів, як у нього, можна жити і він житиме.

Минають днї. Біжать, мов спицї в колесї одна за одною, що й не помітиш їх. Уже Петрикові й до року не далеко. За цей час він виріс і ще бадьорійшим зробив ся. В майстернї він почував себе, як дома, все йому знайоме було; вже він сам міг замки лагодити, самоварі лудити, справляв ся добре й з клїщами і з молотом, иноді вже й до токарнї кидав ся; машину скласти й розібрать, — то це мов у карти пограти; до всього кидав ся, всїм цїкавив ся, скрізь заглядав. Хазяїни ним не навтїшають ся. Як коли мало дїла, то і в майстерню вони не заглянуть. Петрик сам уже добре порав ся. Почали й у гостину їздити. в другі села, десь до родичів. Часто їздили вкупі з матїрю, Петрик

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тоді сам снідав і обідав, що було для нього лишено, і працював ще дужче, ще завзятійше, мов як вернуть ся, то щоб не гримали.

І вони не гримали. Навпаки, повернувшись і скрізь обдивившись, Іван Хведорович завжди голосно проказував:

— Молодчина-хлопчина! Дуже дякую!

Книжки Петрик уже всї перечитав, навіть де-в-кого й прохав уже; а що до „Кобзаря", то майже всього знав без книжки проказувать. Яку роботу робив, то такого й вірша співав або проказував. Дув мішка, огонь сичав і гув, мішок зітхав і в Петрика вихоплювалось:

„Катерино, доню моя,
Лишенько з тобою"...

Коли він вихоплював розпечене залїзо, бив його молотком, і коли искри летїли по всїй майстернї, — він вигукував:

„Не хочу гуляти!
Огню дїти! Дьогтю, клоччя!
Давайте гармати!.."

Хазяїни ззирали ся й всміхали ся, а Петрик товк ся цїлий день і вгаву йому не було...

Одного дня Ґустав Хведорович послав його на горіще чогось пошукати. Копаючись у поросї та в павутинї, він знайшов старий, поламаний замок; спершу не звернув на нього уваги, потім запримітив, що замок начеб-то не такий, як всї замки, а що якийсь химерний. Надїв його дужкою на палець і злїз з горіща.

— О, бач, де він! — вхопив ся за замок Ґустав Хведорович, — а я колись голову звернув, шукаючи. Який його дїдько туди запроторив? Цього замка я тобі не дам, не дозволю тобі на нього дивитись, аж поки полагодю. Це замок потайний і має таку особливість, що без ключа замикаеть ся й одмикаеть ся; таемницї цїеї нїхто не знае окрім мене і я ним замкну свою скриньку.

Взяв ся кожний до свого дїла.

Замок був полагоджений і висїв коло скриньки. Всї за нього забули; всїм він був не цїкавий, але Петрика він дуже зацїкавив.

— Потайний замок!.. Хм!.. Як же це воно? Він іще нїколи не бачив такого замка! От, як би взнати! Тай треба-ж! Бо що-ж то й за майстер буде з нього, коли до нього принесуть потайного замка полагодити, а він не буде вміти! Ху, сором! Треба знати!..

Було нїколи. А днї все летїли. Петрик працював.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Одного разу хазяїни знову всї кудись поїхали і Петрик лишив ся сам. У вечер він замкнув майстерню, увійшов у хату й почав вечеряти. Їв помалу — нікуди поспішати ся. Йому було якось скучно. Зненацька його очі зупинили ся на скринцї, на якій висїв потайний замок.

Петрик здрігнув ся:

— От і робота! От і не буде скучно! Тепер у мене вільний час коло нього полазити...

Вечеря пішла жвавійше. Сюди-туди, ковть-ковть — і вже! Поприбірав і взяв ся до замка.

Довго цокав ним, крутив на всї боки, дьоргав, давив, тяг — нїчого не виходило. Перенїс скриньку на стіл, підкрутив дужче лямпу й знову заходив ся.

На замку було багато всяких шпеників, зарубок, гудзиків; треба було знайти такого шпеника, якого саме й треба подавити. Але такого шпеника не знаходилось.

Коли ось зненацька — клац! Замок одчинив ся.

Петрик аж оторопів з несподїванки. Десь несвідомо придавив, а де? — не може догадати ся. А як-же він замикаєть ся? Петрик надавив дужку й вона знову клацнула й замкнулась.

— Ага! Замикать не мудро: дужку придавив і вже. Ану, тепер одмикати будемо.

Петрик узяв скриньку й поставив на місце, а з замком сїв за стіл і почав ворожити.

Довго крутив його на всї боки. Нї про що не думав, весь зосередив ся на одній метї: хоч там що, а знайти потайний шпеник і навчитись одмикать хитрий замок.

Годинник засичав і вдарив дванацять.

— Оттакої! — подумав Петрик, — уже північ, а я не счув ся, коли й пролетїв цей час.

І почув, як коло серця в нього немов щось укололо.

Взяв ся ще уважнїйше, але справа не кращала. Петрикові стало чогось дуже душно. Замок лежав на столї, а він стояв коло стола, дививсь на нього й не бачив. В серединї в нього щось ворушило ся, росло, лїзло, підступало до горла, давило, вступало в голову й голова робилась гаряча, як розпечений чавун. З самої душі десь виповзала ще невідома страшна думка, ширилась, робила ся ще страшнїйшою й зразу стала дуже ясною й зрозумілою. І, коли Петрик зрозумів її, то кинув ся так, мов хто його жигалом припік. Затрусив ся й занїмів...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Що це він зробив? Одімкнув замок, зняв його із скриньки, знову замкнув і не може тепер одімкнути, щоб надіти на скриньку... Що тепер скаже Ґустав Хведорович? А баба?.. Чи пожартує Іван Хведорович?.. Страшно!.. Соромно!..

Цю ніч Петрик не спав. Не то, щоб йому не спало ся, — як би ліг, то хто зна, чи спав би, чи ні, — а то просто й не лягав. Щось страшне й незрозуміле стало весь час перед ним і гнітило його й мучило і не давало змоги заспокоїтись. До світа він просидів за столом. То знов брав ся за замок, то безсило опускав руки, й замок з грюкотом котив ся по столї.

Зовсїм розвиднїлось.

Петрик одімкнув майстерню, роздув огонь, сїв на ковадло й замислив ся.

— Що його робить? Сьогоднї хазяїни приїдуть, треба до того часу хоч там що, а одімкнути замок.

Знов заходив ся морочитись. Закладав замок у тиски, колупав пробоями, стукав молотком, — замок був нїмий і глухий. Тільки й того, що тепер він зробив ся погнутим та пошкрябаним. Петрик зовсїм знеміг ся й безсило спустив руки.

Чи довго він так стояв, чи нї, він того не знає. Він тільки знає, що стукнула хвіртка і в хату, один за одним, пройшли його хазяїни. Трохи згодом у майстерню ввійшов Іван Хведорович.

— Здоров, молодчина-хлопчина !

Петрик мовчав.

— Що тобі? Чи ти не хворий? — зазирнув йому в вічі хазяїн.

У хлопця по щоках покотились сльози.

— Та що це ти? Лихо яке трапилось? Кажи, чого-ж не розказуєш?

Петрик кивнув головою на замок, затулив ся рукавом і заплакав.

Хазяїн вхопив замок і побіг у хату.

Довго нїхто не виходив. Петрик плакав.

— Іди сюди! — нарештї гукнув Ґустав Хведорович.

Петрик почув, як у нього в серединї щось нїби одірвало ся й поповзло в низ...

— Що це тобі здумалось?! — запитав його Ґустав Хведорович і голос у нього був якийсь гострий і суворий.

— Я хотїв узнати, як одмикаєть ся й замикаєть ся замок...

— І взнать, що лежить у скриньцї?

— Я не заглядав у скриньку! — промовив гаряче хлопець.

Нїмкеня зареготала ся й подивилась на нього злющими очима. Потім щось довго й сердито казала синам по свойому.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ходи зі мною! — промовив спокійно Ґустав Хведорович і пішов.

Петрик, увесь червоний, ішов з заду.

Куди це? Що це буде?..

Людей багато було на вулиці. Петрик низько спустив голову; йому здавалось, що вже всі знають, що з ним скоїлось. Хазяїн повернув до Петрика в хату. Серце у нього заніміло...

Батько шив, а мати порала ся коло печі.

— Доброго здоровя!

— Здрастуйте!

— Я привів вам вашого хлопця. Самого не гарно було одсилати; ми його взяли, ми його вам і оддаємо, а через що, то він сам розкаже вам. Прощавайте!

— Та що там? Хай Бог милує!

— Він хотів обібрати нас...

— Це неправда! — несамовито скрикнув Петрик.

Батько з жахом одступив до стіни, мати чогось дуже клацнула коцюбою.

— Що це?.. Як же це?.. — ледве вимовив батько.

— Спитайте його!

— Я тільки хотів подивитись на замок...

— Брешеш, бо як би ти хотів тільки цього, то він не був би погнутий, — перепинив Петрика Ґустав Хведорович і зараз же вийшов з хати.

— Ах, ти-ж сібіряка нещасний! — закричав батько, — ах, ти-ж нікчема, покидок безмозкий! То це? Ще цього не було!

Тррах!..

В голові затріщало й задзвеніло... Батько вдарив його в вухо. Мати кинулась до нього й простягла руки.

— Геть!!! — скрикнув батько і вдарив у друге вухо.

Кров цьвіркнула з першого вуха й Петрик впав до долу...

Над ним щось гомоніли, взяли потім, десь положили, але він нічого не бачив і не чув. У вечір трохи опритомнів, згадав усе й застогнав...

В голові нічого не було. І голови наче зовсім не було, тільки десь, хто зна де, щось клювало:

— Злодій!.. Злодій!.. Злодій!..

Він ще дужче застогнав і знов став непритомний...

Петрик дуже захворів. Хворів довго й нарешті, хоч одужав, але був млявий і байдужий. Ніщо його не цікавило. Робив ся мовчазним і злим...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

БІБЛЇОҐРАФІЯ.

Мих. Грушевський. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статї й тексти. Київ, 1917. 16⁰. Стор. 63. Цїна 70 коп.

Мих. Грушевський. Українська Центральна Рада й її Унїверсали, перший і другий. Друге, доповнене виданнє. Київ, 1917. 8⁰. Стор. 16. Цїна 20 коп.

Проф. М. Грушевський працював іще перед війною над історично-юридичним виясненнєм переяславської умови і „статей Б. Хмельницького"; йому хотїлось дати широку студію на сю тему: на жаль, війна і „всякі пригоди" перепинили його наукову працю і він, спонуканий горячими прозьбами нашого громадянства, був примушений обмежити ся тепер тільки виданнєм текстів актів 1654 року й поясненями до них.

Маючи широкі верстви нашого громадянства перед очима, проф. Грушевський подав у своїм вступі до згаданих текстів коротко, ясно і приступно висновки науки про таке складне питання, як державноправний характер сполуки України з Москвою в 1654-ім роцї. В українській лїтературі займали ся сим питаннєм: Кулїш, Слабченко і Попов; у російській — Сергеєвіч, Коркунов, акад. Дяконов, Сокольский, Мякотїн, Нольде, Розенфельд і инші. Розглянувши критично — на скільки се було можливо в короткім, популярнім вступі — погляди вчених на юридичну природу союза 1654 року, проф. Грушевський приймає за правду, що: 1) Україна обєднала ся з Москвою як самостійна держава договором; 2) зберегла за собою прикмети державности й після сього обєднання, себ-то, що всякі дальші зміни в відносинах Москви до України відбували ся в договірних формах і 3) що сї договірні форми були зломані односторонньою волею Москви. Що до спірного питання, як назвати форму сполуки, в якій стояла Україна до Москви, проф. Грушевський схиляєть ся до думки Коркунова, Сокольского, Мякотїна, Покровского, Слабченка й ин. і вважає відносини, в яких жила Україна після зєднання з Москвою, найблизшими до васальства.

Друга брошура проф. Грушевського „Українська Центральна Рада й її Унїверсали — се цїкавий історичний документ клясичного свідка, який кидає яскраве світло на той шлях, що веде Україну до її оконечної мети, себ-то до широкої національно-теріторіяльної автономії України в федеративній, демократичній, російській республїцї. В брошурцї пишеть ся про історію повстання Української Центральної Ради й поширеннє її впливів на цїлу українську теріторію; про її орґанїзацийну роботу, її поповненнє і боротьбу з російським центральним урядом за право України на широку полїтичну автономію та на державне право, забезпечене їй при обєднанню Росією в 1654 роцї; про неприхильне відношеннє російського правительства до згаданих домагань

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

українського народу і про перший універсал Центральної Ради, який був випливом того відношення; в кінці про другий універсал Центральної Ради, який містить головні точки, до яких представники російського правительства договорили ся з Центральною Радою що до дальших відносин України і Росії.

Хто хоче мати докладний образ того, що зробила Центральна Рада до 2 липня 1917 року за для здобутя політичних прав, які належать ся Україні на основі договору з 1654 року, той знайде його в брошурці проф. Грушевського „Українська Центральна Рада й її Універсали". А хто хоче знати, які саме права належать ся Україні на основі переяславської умови, той нехай прочитає його брошуру „Переяславська умова України з Москвою 1654 року".

Мод. Новенко.

Е. Чикаленко. Розмова про мову. Друге видання, виправлене й доповнене. Петроград, 1917. Видання „Благодійного Товариства". Стор. 32, 16⁰. Ціна 20 коп.

М. Возняк. Наша рідна мова. Видання четверте. Київ, 1917. Накладом товариства „Вернигора". Стор. 14, 16⁰. Ціна 15 коп.

В своїй невеличкій брошурі Е. Чикаленко збиває своїми льогічними та яскравими відповідями всі ті закиди, які виставляють мало свідомі люди проти „мужичої" української мови. На підставі фактів автор виясняє значіння рідної мови в справі вільного культурного розвою кожного народу. Книжечка написана простою, гарною мовою, і заслугує на як найширше розповсюдження.

Досить змістова брошура М. Возняка дає короткі відомости про простір української мови, її давність, і про значіння діяльности наших перших письменників в справі розвою рідної мови. Грунтуючись на історичних даних з життя українського народу, автор доводить, що правдива просвіта та культура можлива тільки рідною мовою. Треба зазначити, що партійний тон автора, який місцями відчуваєть ся, не йде на користь брошурі. Мова чиста.

О. Курило.

Оповідання про дівчат. Попереказували М. та Н. Грінченки. Українське видавництво в Катеринославі, 1917 р., № 12. Ціна 60 коп.

Оповідання про хлопців. Попереказували Б. Н. та М. Грінченки. Укр. видавництво в Катеринославі, 1917 р., № 11. Ціна 50 коп.

Дзелень-Бом! Збірник віршів для діток дошкільного віку, складений слухачками-українками Київського фребелівського педагогічного інституту. Видання друге. Українське видавництво в Катеринославі, 1917 р., № 24 (з малюнками).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Одною з найважливійших потреб нашого культурного житя зараз є дитяча література, добірний матеріял для читання, який би спричинив ся до морального й естетичного виховання дитини та збогачував би їй знання мови. Можна сподіватись, що наші авторі, перекладчики й видавництва підуть на зустріч сій потребі і в праці своїй все будуть памятати за малих читачів, будучих громадян свого краю.

Катеринославське видавництво випустило вище зазначені книжочки. З „оповіданнів про дівчат“ надзвичайно цікаві „про Настю — Шкоду“ і „Едіта й злодій“. Пригоди пустотливої, дотепної і разом з тим правдивої, наївної й добросердної Насті надзвичайно цікаві. А пригод сих було чимало і їх усі Настя позаписувала в книжечку, яку їй подарував брат, отже познайомити ся можна з ними докладно малим читачам і се знайомство дасть їм багато втіхи. Так само цікаво й приємно буде їм познайомити ся з Едітою (з оповідання „Едіта й злодій)“ і з тими пригодами, які трапили ся сій тихій, кволій, розумній, розважній дівчинці, що все любила сидіти в бібліотеці, читати батькові книги та ґазети і міркувати над усім, що вона бачила й чула. Вона, ся тиха дівчинка, клопочеть ся над тим, як би зробити, щоб усім на світі було краще жити. Вона наївна й відважна своїм дитячим словом врятовує свою матір од злодія. Вона своїм щирим серцем впливає на злодія так, що будить у ньому людське почування.

Третє оповіданнєчко в сій книзі — про Доллі. Життя Доллі — се житя нещасної, кволої дитини, що з шости років заробляє собі на хліб в цирку, де й мати її теж. Життя сеї дівчинки реґулюєть ся що хвилини фразою: „пан Роберт жартувати не любить“. Пан Роберт се властитель цирку і пан над життям Доллі. У нього завжди пуга в руках, якою він підганяє малих акторів. Він велить забрати сітку, як Доллі під час його бенефісу ходитиме по дроті. А Доллі незручно ступнула і впала на землю. Вона вмерає за лаштунками, а публіка заспокоєна її матірю, дивить ся далі на виставу. Сі всі оповідання переказано й переложено дуже доброю, чистою мовою. Шкода тільки, що в книжечці нема малюнків.

В „оповіданнях про хлопців“ бачимо цілу ґалерію типів хлопців-героїв. Ось голандський хлопець, що обороняє свій край від води і затикає дірку в греблі своєю рукою і до ранку не пускає море затопити країну. Ось маленький Яків, син машиніста, який згинув при катастрофі. Він обороняє свою матір від скаженого пса і взагалі мав охоту і здібність боронити її від усього лихого в житю. Він дбає про неї й опікуєть ся, як дорослий. А любить її так, що як вона вмерла, він захворів і швидко вмер. Хлопчик Маріо, коли його кличуть з корабля, який тоне, на човна, щоб урятувати ся, уступає сю можливість дівчинці, з якою зазнайомив ся в дорозі і яка їхала до батька й до матері. Ся дівчинка ранійше, як хвиля збила його з ніг і вдарила ним об дошку, перевязала йому рану на голові. Джуліо, малий писар, героїчно що ночі не спав і переписував, як батько вже лягав, адреси (батькову роботу), щоб батькови менше було писати. Але робив се потай, марнів, і від недосипляння став гірше вчити ся, чим викликав гнів батька. Якийсь час він героїчно зносив і сей гнів

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і втому і все працював в ночі для батька, аж поки батько не застав його за роботою і не довідав ся про все.

І в сих оповіданнях мова дуже гарна. І обидві сї книжечки дуже цікаві й корисні для малих читачів.

Дзелень-бом, дуже вдатно зложений і чепурно виданий збірничок для дітей від 3 до 7 року. Є тут віршики про котика, зайчика та инших звірів, про сонечко, про весну... Є байки, загадки й цілі поеми, як „війна губ та грибів з жуками" або „хозяйство". Є колядки, загадки, колискові пісні. Малеча, що не вміє читати, залюбки слухатиме й повторятиме за дорослими сї віршики й байки. А старші дітки з захопленням самі се прочитають. Сю книжку можна рекомендувати й школярям. Те, що в книзї є малюнки, робить її дуже цінною.

Н. Ткаченко.

О. Олесь. *Хвесько Андибер* (дума - пьеса). Київ, 1917. 16⁰. Стор. 16. Ціна 40 коп.

Дума про Феська-Ганжу Андибера се одна з найгарнійших і найліпше захованих українських народнїх дум. Вона заслугує на особлившу увагу не лише з огляду на її поетичні достоїнства, але також з огляду на її свіжий, історичний кольорит, богатирський елемент та соціяльне забарвленнє.

Два варіянти названої думи записані П. Кулішем від кобзарів, Андрія Шута й Андрія Бешка, й надруковані в 1854 роцї в збірнику А. Метлинського „Народныя южнорусскія пѣсни" (ст. 377—433). Третій варіянт сеї думи відкрив Ніговський. У тім варіянтї деякі місця виходять сильнійше, ніж у речітативі Андрія Шута. З огляду на те, що варіянт Ніговського, як цілість, слабший від варіянту Шута, головно, що в ньому нема основної думки рапсодії, себто конфлікту між козацькою „голотою" й „дуками-сріблянниками", Куліш ліпші місця з запису Ніговського вставив у варіянт Шута й так доповнений варіянт надруковав у 1856 роцї в своїх „Запискахъ о Южной Руси" (т. I, ст. 200—209). Що не ввійшло з варіянту Ніговського в думу Шута, те помістив Куліш у додатках до 1-го тому тих-же „Записокъ".

Варіянт Шута ріжнить ся від ідеального варіянту Куліша, головно, початковою сценою, в якій зображено засновок акції думи; підкресленнєм конфлікту між безземельними козаками й козацькою старшиною, та характеристичною подробицею, що в варіянтї Шута сама Настя Горова йде по пиво для Андибера, а в варіянтї Куліша, подібно, як і в другім варіянтї Бешка, по пиво Настя не сама йде, тільки посилає служницю. Супроти того, що зміст варіянту Бешка входить в основу варіянту Шута, а цікаві місця з варіянту Ніговського вплетені Кулішем в основу варіянту Шута, нам приходить ся рахувати ся тільки з варіянтом Шута й ідеальним варіянтом Куліша.

Герой думи — Ганжа Андибер уважаєть ся одним з представників козацького богатирства (гл. Ів. Каманїн, „Українські богатирі козацької доби"). Основними прекметами Андибера—надзвичайна фізична сила

Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

й удаль. Він велет (дістає головою полиці під стелею і йому треба багато місця, щоби сісти на покуті) та силач (від його ударів „коновкою“ „по мосту“ „із стола чарки й пляшки скачуть“ та „шинкарська груба на десять штук скрізь по хаті літає“). Відповідно своїй силі він їсть і пє багато (в думі Ганжа пє кінву меду, а потім іще замовляє його цебер). На його заклик до „рік Низових, помощниць Дніпрових“, щоби дали йому „помочі“ або його „з собою взяли“ (варіянт Шута), являють ся козаки й переодягають його в дорогі, гетманські шати (мотив переодягання казкових лицарів). Про лицарські подвиги Ганжи дума майже нічого не говорить (вона каже: „гуляв козак-нетяга сім год і чотирі та потеряв з під себе три коні вороніі“); за те вона зображає його оборонцем і местником бідних та покривджених. Рисою характеру Андибера є хитрість. Аби власними очима побачити безправство та неробство козацької старшини, він появляєть ся в городі Килиї (варіянт Шута) або в Черкасах (Куліш), в лахмітю бідного козака-нетяги, „слухає, прислухаєть ся, чи не радить ся хто на славне Запорожже гуляти“ і, почувши, що „тільки радять ся, поражають ся три дуки-сребляники на кабак іти“ (Шут), заходить до шинку Насті Горової.

Деякі дослідувачі відносять думу про Ганжу Андибера до часів перед Мазепою, до другої половини XVII віку. Ів. Каманїн — иншої гадки. Він відносить думу до часів перед Богданом Хмельницьким. До сеї гадки привели Каманїна два факти: 1) боротьба богатого козацтва з безземельними ясно виявилась уже в 1630 рр. 2) в самій думі зустрічають ся імена діячів, відомих іще до 1648 р.

На питаннє, чи під героєм думи треба розуміти історичну фіґуру, Ганжу (Метлинський-Куліш, Каманїн), чи Брюховецького (М. Грушевський), чи козака Голоту (Ів. Єрофеєв), — наука не дала рішучої відповіди.

Дума про Ганжу Андибера, як ми вже згадували, зацікавила була вельми П. Куліша, який двічи оповістив її друком і займав ся реконструкцією її тексту; вона захопила теж і О. Олеся, який створив з неї драматичну картину.

Олесь в основу своєї думи-пєси взяв ідеальний варіянт Куліша. До своєї первооснови поставив ся наш поет з великим пієтизмом. Він пильно тримав ся тексту народньої думи й розгортав крила фантазії лише тоді, коли кобзар був за скупий на слова й поетові хотілось його ляконічні слова розвинути в поетичні образи. Тому-то він не тільки діяльоґи з думи, але навіть деякі її характеристичні місця, в повній основі, вплів — треба сказати дуже зручно — в текст своєї драматичної перерібки.

Хоча й як з пієтизмом відносив ся О. Олесь до народньої думи, все-ж таки, коли ми уважнійше придивимо ся до його творчої роботи, побачимо, що його фантазія, зоставляючи нетиканими: головний зміст варіянту Куліша і, як ми вже сказали, діяльоґи думи й деякі характеристичні її місця, внесла багато свого в характеристики Хвеська Андибера й Насті Горової, в початкову сцену залицяння козацької старшини до „кабашниці степової“, в сценах насмішки „дуків-сріблянників“ над козаком-нетягою, — Андибером, і в сцені проби прогнання Настею Андибера з шинку.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Головна хиба в нарисованню Олесем героя думи-пєси, Хвеська Андибера, лежить у тім, що поет не підкреслив у психольоґічнім візерунку свого героя казочно-богатирського елєменту і не показав у його поведінці супроти „дуків-сріблянників“ майстерної, акторської гри. Поет замісць змалювати Ганжу в повнім блиску як лицаря, представника козацького богатирства, не використав навіть, як слід, такого ефекту, як його надлюдська фізична сила. В думі-пєсі Олеся Андибер „ударив по столу, — полетіли чарки“, „ударив в грубу, — розлетілась груба“, тим часом у народній думі виразно співаєть ся:

Став козак конівкою по мосту добре погрімати,
Стали в дуків-сріблянників із стола чарки й пляшки скакати,
І стала шинкарська груба на десять штук скрізь по хаті летати.

Коли-б Олесь прочитав був варіянт Шута, певне був би звернув увагу й на акторство в поведінці Хвеська Андибера супроти козацької старшини. Ганжа від своєї появи в шинку Насті Горової аж до виконання пімсти над „дуками-сріблянниками“ за козацькі кривди, — актор і то актор, що опанував свою ролю і вміє видобути з неї ефекти, потрібні для наперед обдуманої цїли. Переобразованнє Андибера з сумирного козака-нетяги, голого й босого, що „край груби сідає, плечі свої козацькі пригріває“ (Шут), у гетьмана, зодягненого в дорогі шати, що „стиха словами промовляє“:

„Ей козаки, діти, друзі, молодці!
Прошу я вас, добре дбайте,
Сїх дуків-сріблянників за ліб, наче волів, із-за стола вивождайте,
Перед вікнами покладайте,
У три березини потягайте,
Щоб вони мене споминали,
Мене до віку памятали!“

— змальоване в народній думі з ефектовними відтінками, ґрадаціями. В пєсі Олеся не видно замаскованого акторства в поведінці Ганжи супроти „дуків-сріблянників“ і не зазначено відтінків у його акторській, майстерній грі. Олесїв Андибер виходить на сцену з піснею на вустах і словами, „як горохом сипе“; обдуманого підступу, хитрости в його поведінці супроти козацької старшини не підкреслено.

Фіґура Насті Горової — на нашу думку — теж не відповідає духови народньої думи. В пєсі Олеся вона виходить надто зідеалїзованою. Олесева Настя швидше похожа на сучасну панночку з сальонними манєрами, як на „кабашницю степову“; вона флїртує з козацькою старшиною й поводить ся супроти козака-нетяги, Андибера, надто делїкатно; тим часом в народній думі Настя Горовая — се справжня „кабашниця степова“, здорова, сильна й відважна жінка, яка не боїть ся за чуб узяти такого велетня, як Ганжа, і його „в потилицю з хати вибивати“.

Сцена залицяння козацької старшини до „кабашниці степової“ озолочена Олесем промінями щирої поезії. Сцени насмішки „дуків-сріб-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ляників над бідним козаком-нетягою змальовані в дусі думи, майстерно. Сцена проби прогнання Настею Андибера з шинку не відповідає текстови народної думи. Поет, змягчуючи яскраві фарби сеї сцени в народній думі, без потреби замазав реальний, оригінальний малюнок, повний житя. Инші сцени написані згідно з текстом народної думи. Діяльоги Олеся живі; вони пливуть жваво, немов срібні, гірські струмочки на весні. Вірш Олеся, як звичайно, ґраціозний і музикальний.

По при вказані нами хиби драматичний малюнок Олеся з огляду на згадані нами його поетичні прикмети має чималу літературну вартість. І вдячність належить ся від нас поетові і за гарний поетичний дарунок і за те, що своєю думою-пєсою він звернув очи ширшого українського громадянства на прегарну народню думу про Феська-Ганжу Андибера, яка з огляду на свою тему (конфлікт дуків-сріблянників з пролетаріями) й досі не перестала бути актуальною.

М. Мочульський.

Книжки надіслані до редакції:

М. Грушевскій. Предокъ. (Авторскій переводъ съ украинскаго). Відбитка з „Вѣстника Европы" (Липень, 1915).

Б. Грінченко. Сам собі пан. Оповідання. У Київі, 1917, 16⁰. Ст. 22.

Робітничі пісні. Видавниче Т-во „Друкарь". Петроград, 1917. 16⁰. Ст. 16. Ціна 10 коп.

Ів. Франко. Лисичка кума. Вовк старшиною. Казки. З малюнками. Видавниче Товариство „Вернигора". Друкарня Т-ва „Час" у Київі. (Ціна і рік виходу не зазначені). 8⁰. Ст. 15.

Хведір Коломийченко. Економика і Вкраїна. Видавництво „Шлях". № 1. 8⁰. Ст. 7. Ціна 15 коп. (Рік і місце виходу не зазначені).

Хведір Коломийченко. Революція й життя-будівництво України. Москва, 1917. Видавництво „Шлях". № 2. 8⁰. Ст. 7. Ціна 25 коп.

П. Я. Стебницький (П. Смуток). Українська справа. Петроград, 1917. 16⁰. Ст. 45. Ціна 50 к.

О. Атієнко. Вільний театр. Видавництво „Шлях", № 3. Ціна 15 коп. 8⁰. Ст. 8.

Портрети Т. Шевченка праці проф. В. В. Матэ — по 30 коп. Полтава. Бухгалтерскіе курсы и книгоиздательство „Коммерческое Образованіе". С. Г. Вольченко. Петровская площ. № 11.

„Шлях". Вістник літератури, мистецтва та громадського життя. №№ 1—6. Нова адреса: Київ, М.-Благовіщенська, ч. 123, пом. 20.
Вартість: річно — 15 карб., 1/2 р. — 9 карб., 1/4 р. — 4 карб. 50 к.

О. Маковей. Подорож до Київа. Політично-агітаційна секція ч. 4. Вид. Т-ва „Вернигора". Київ, 1917. 16⁰. Ст. 46. Ціна 35 коп.

„Книгарь", літопис українського письменства, присвячений справам українського видавництва. Статті, рецензії, хроніка, звідомлення про діяльність і пляни видавництв, зміст нових книжок то що.

Адреса: Крамна Комора т-ва „Час", *Київ, Володимирська 42.*

Ціна часопису до кінця року — 3 руб.

Ол. Саліковський. Чого домагаются Українці та инші народности Росії? Видання Союзу Українських Автономистів-Федералистів. № 7. Київ, 1917 р. 16⁰. Ст. 15. Ціна 15 коп.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Зміст шістьдесять семого тому

за липень, серпень і вересень 1917 р.

I. Поезії:

Сторінка.

Гр. Чупринка: Після ночі 7
Годинник 165
Порада 223
Арфянка 223
Рідне поле 224
О. Олесь: Вона прийшла 13
Як дивний сон 294
Ще раз тобі всміхнулась доля 294
Х. Алчевська: Сиділи ми 20
Смараґди, перли і топази 222
А. Постоловський: Давно, давно колись 74
Вітре брате 179
Олена Журлива: Волошки 78
Є. Романчук: Чи то казка, чи то дійсність 107
М. Шаповал: Наш темний край 120
Ударив дзвін 255
П. Тичина: Там тополі у полі 141
О, я не невільник 281
В. Лащенко: В ночі 154
Дві хмарки 256
Петро Стах: Революція 166
О. Слїсаренко: Лїто 178
П. Гай: Спи, моя любая 256
Ю. Тищенко: Пісня 281
Павло Павич: Казка 331

II. Повісти, новелї, драми, мемуари.

В. Винниченко: Записки Кирпатого Мефистофеля 21, 180
П. Смуток: Горе пана Шпаченка 75
Вол. Самійленко: У Гайхан-Бея. (Жарт-фантазія) 79
Орест Левицький: Лакей його преосвященства 108
Н. Романович-Ткаченко: Із днїв волї 121
В країнї горя і руїни 295
Ольга Кобилянська: Снить ся 161
В. Чикаленко: Спогади про Михайла Коцюбинського 168
Любов Яновська: Мій роман 257
Мих. Івченко: Марійка 282
Павло Темченко: Злодій 333

III. Лїтература, наука, суспільне житє.

М. Грушевський: Відродини Л.-Н. Вістника 3
В сїмдесяті роковини Кирило-методіївської справи . 8
Сергій Єфремов: Сон — не сон 5
Живий труп 14
П. Понятенко: Перед новими шляхами 142
М. Жученко: Українське життя у Київі на світанку волї 150
Мих. Мочульський: Михайло Щепкин і Тарас Шевченко 225

Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

IV. Бібліографія.

Мих. Грушевський: Якої ми хочемо автономії і федерації. — Вільна Україна, статі з останніх днів (березень — квітень 1917). — Хто такі Українці і чого вони хочуть. — Звідки пішло Українство і до чого воно йде. — **Ф. Матушевський:** Царь чи республіка. — Права національних меншостей (видання союза автономистів-федералистів). — **Крижановський:** Автономія України і всеросийські установчі збори (що до нашої тактіки). — *С. Волох.* **А. Кащенко:** Оповідання про славне військо запорожське низове. — *Ол. Грушевський.* **С. Черкасенко:** Вони перемогли. Оповідання. — *М. М—ський.* **М. Коцюбинський:** Іван Франко. — *С. Ч.*

Мих. Грушевський: Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статі й тексти. — Українська Центральна Рада й її Універсали, перший і другий. Друге, доповнене виданне. — *Мод. Новенко.* **Е. Чикаленко:** Розмова про мову. Друге видання, виправлене й доповнене. — **М. Возняк:** Наша рідна мова. Видання четверте. — *О. Курило.* **Б. Н. та М. Грінченко:** Оповідання про дівчат. Оповідання про хлопців. — Дзелень-Бом! Збірник віршів для діток дошкільного віку, складений слухачками-українками. — *Н. Ткаченко.* **О. Олесь:** Хвесько Андибер (дума-пєса). — *М. Мочульський.*

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Редакція Літ.-Наук. Вістника залишає за собою право скорочуватм статті й робити зміни редакційного характеру.

Неприняті більші рукописи переховують ся в редакції шість місяців і звертають ся лише по присланню марок на їх пересилку заказною бандеролею.

Дрібні рукописи, неприняті до друку, знищують ся, і з приводу їх редакція не листуєть ся.

Рукописи, на яких не зроблено спеціяльних поміток, оплачують ся по прийнятим редакцією нормам.

З огляду на неймовірні трудности нинішнього набору редакція просить шанов. авторів присилати рукописи, написані на *машинці*, а в крайности — великими читками буквами і при тім нам однім боці паперу.

Авторів і видавців просимо надсилати книжки й брошури для рецензії або занотовання в бібліографічнім відділі.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Приймаєть ся передплата на 1917-й рік
на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Київі, що виходитиме що три місяці книжками в 8—10 аркушів, при участи визначнійших українських учених, під проводом проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

З огляду на важкі видавничі обставини передплата не установлена твердо: треба поки що прислати 5 рубл.

Редакція і контора: *Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 8, Бюро Укр. Наук. Товар.*

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства в Київі.

Приймаєть ся передплата на дальшу серію. Ті, що бажають одержати її, повинні прислати поки-що — 5 руб.

Адреса: Бюро Українського Наукового Товариства, В. Підвальна 36, пом. 8.

Ціна першої і другої серій в продажи 6 рублів кожна.

„ВОЛОШКИ“

ілюстрований двохтижневик для дітей.

Перше число вийде 15 жовтня. Передплата до кінця року—4 руб 50 к; поодиноке число 90 к.

Передплата приймаєть ся в конторі: **Київ, Жилянська 20,** в українських книгарнях, а також в конторі Л. Н. Вістника. Почтою надсилати передплату тільки по адресі: *Жилянська 20, контора „Волошок“.*

„НАША СПІЛКА“

Газета освітлює інтереси трудового селянства, робітників та кооперативне життя:

Умови передплати: на 6 м.—4 карб., на 3 м.—2 карб., на 1 м.—75 коп.

Адреса: *Ромен, Полтав. губ., ул. гр. Л. Толстого, Союз Кредітових Товариств.*

Брошури проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО:

Хто такі Українці і чого вони хочуть?
Звідки пішло Українство і до чого воно йде
Вільна Україна. Статї з останніх днїв.
Якої ми хочемо автономії і федерації.
Українська Центральна Рада й її універсал.
Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу.
Про українську мову і школу.
Переяславська умова України з Москвою. Статї й тексти.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Приймаєть ся передплата на

Літературно-Науковий Вістник,

український місячник

літератури, науки й громадського життя,

що виходить у 1917 році (від 1-го липня) по давньому, книжками по 10 — 12 аркушів.

Журнал містить белетристику оригінальну й перекладну, а то: поезії, повісти, оповідання, драми та мемуари; статті з української історії, літератури, суспільної економії й инших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно політичного життя; в кінці критику та бібліографію.

Редакція й контора: *Київ, В. Підвальна, № 35, пом. 8. Телеф. 60 — 27*

Відчинено від 4 — 7 години вечером.

ПЕРЕДПЛАТА: Від 1-го липня до кінця 1917 року — 10 руб.

Хто післав річну передплату в сумі 8 руб. на тижневник «Промінь», що виходив у Москві, той має доплатити 3 руб. й одержуватиме «Літ.-Наук. Вістник» до кінця року.

За зміну адреси належить присилати 30 коп. почтовими марками і подати свою попередню адресу.

Книгарням і всяким посередникам 5% від передплати, коли вона повна (10 руб.) і виплачена вся відразу.

З огляду на дорожнечу паперу «Літ.-Наук. Вістник» друкуєть ся в обмеженій скількости примірників; тому просимо спішити ся з передплатою.

Комплети місячника за попередні роки продають ся по 8 руб.

ЦІНА СЕЇ КНИЖКИ 3 руб.

Видає Товариство підмоги українській літературі, науці й штуці.

Редактор: **О. Олесь.**

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-07-31 17:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112054264178
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google